

Denis KUZMIN (Helsinki/Petroskoi)

Saamelainen asutus Karjalassa

Varhaisin luotettavasti identifioitavissa oleva väestö nykyisen Karjalan tasavallan alueella on alkuperältään saamelaista. Metsäsaamelainen kulttuuri kehittyi Karjalassa rautakaudella ja varhaiskeskiajalla. On arveltu, että 1200–1300-luvulta alkaen nykyisen Karjalan alueen sisämaan saamelaismaille alkoi etelästä ja lounaasta käsin muodostua itämerensuomalaisista asutusta, ja sitä mukaa kuin vepsäläiset ja karjalaiset alkoivat muuttaa saamelaisten entisille maille, viimeksi mainitut alkoivat siirtyä pohjoisemmille seuduille (Kirkinen et al. 1994: 45; Pöllä 1995: 35).

Karjalan tasavallan saamelaisen vaiheen jäljet ovat parhaiten säilyneet karjalan, vepsän ja venäjän murteiden lainasanastossa ja erityisesti paikannimistössä. Samoin 1400–1800-lukujen asiakirjoissa ja perimätiedoissa on säilynyt melkoinen määrä tietoja Karjalassa sijainneista saamelaisasutuksista.

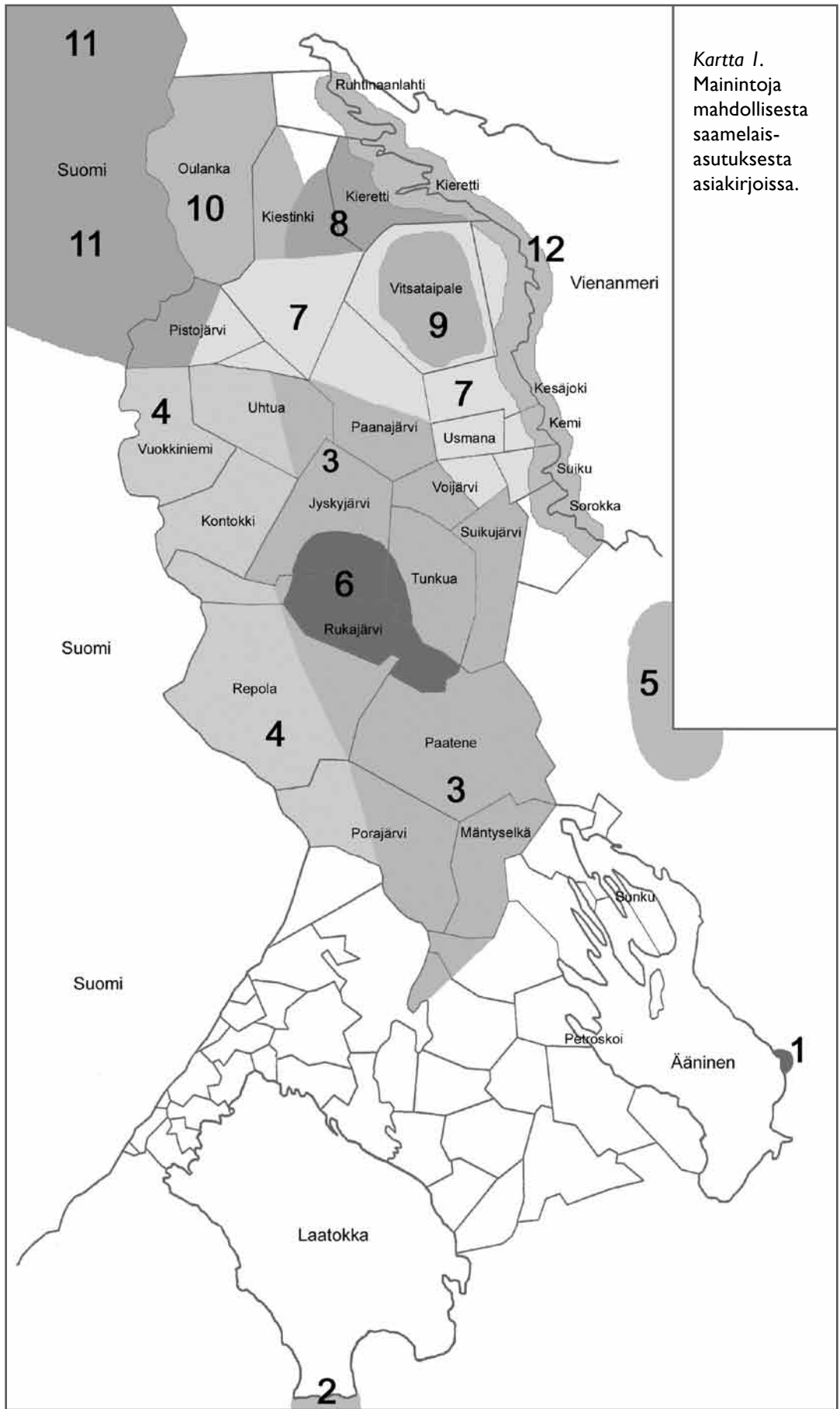
Artikkelin päätavoitteena on saamelaisasutusta koskevien lähteiden systematisointi ja yleiskuvaus. Samalla soveltaen eri alojen lähdeaineistoa pyritään saamaan uutta ja tarkempaa tietoa saamelaisväestön historian eri vaiheista rajantakaisessa Karjalassa.

1. Saamelaiset asiakirjoissa

Myöhäiskeskiajalta peräisin olevissa, varhaisimmissa nykyisen Karjalan aluetta koskevissa asiakirjamerkinnoissa ei mainita saamelaisia Aunuksen kannaksella tai eteläisessä Karjalassa. Samalla voidaan kuitenkin olettaa, että saamelaisia asui mahdollisesti esimerkiksi Äänisen itärannikolla. Tästä kielii välillisesti 1400-luvulla kirjoitettu munkki Lazar' Muromalaisen elämäkerta. Siinä hän valittaa, että häntä vainoavat paikalliset väestöt *lop'* (ven. *лопь* = lappalaiset) ja *čud'* (ven. *чудь* = ? vepsäläiset).¹ Pyhimyselämäkerran mukaan Lazar'-munkki perusti Muromskin luostarin Äänisjärven itärannikolle 1300-luvun keskivaiheessa (Paškov 2003: 7) (kartta 1-1). Elämäkerrassa myös kerrotaan, että *lopäne* eli lappalaiset lähtivät pohjoiseen Vienanmeren rannikolle (Vitov 1962: 71). On mielenkiintoista, että yhtä merelle vieneistä teistä, joka tunnetaan myöhemmin Tsaarintienä, nimitettiin karjalaisten keskuudessa *Lapintaipaleeksi* (Nissilä 1955: 248).

Ruhtinas Jaroslavin peruskirjasta (*Ustav Jaroslava o mosteh*) tiedetään, että ainakin 1200-luvulla Novgorodin ruhtinaskunta oli jaettu hallinnollisesti 19 sadanekseen, joista yksi oli *Lop'skaja sta* eli Lapin sadannes (myös *Lop'skaja rel'*), joka kuului silloin Obonižskaja-nimiseen volostiin (ts. Äänisen tienoiden maa-alueeseen) (NPL 1950: 507). Myöhemmin Novgorodin ja Puolan kuninkaan Kazimirin sopimuskirjeessä vuodelta 1471 mainitaan *Loptsa* eli *Lopskaja volost'* (suom. Lapin

1. Elämäkerrassa kerrotaan, että lappalaisten päämies asui *Rondo ozero* -nimisen järven rannalla (? nyk. *Randozero*) (Paškov 2003: 7).

Kartta 1.
 Mainintoja
 mahdollisesta
 saamelais-
 asutuksesta
 asiakirjoissa.

volosti) -niminen aluehallinnollinen yksikkö, jonka rajanaapureina oli Isurinmaa lännessä ja Laatokanlinnan Olhavajoen seutu idässä. Pohjoisessa Lapin volosti rajoittui Laatokkaan ja Nevajoen alkulähteisiin (PRP 1953: 249, 264). Arvellaan, että Lapin volosti käsitti vuonna 1500 *Lopskij Jegorjevskij* -pogostan alueen, joka sijaitsi pääasiassa nykyisen Leningradin alueen Kirovskin piirissä (kartta 1-2). Tähän pogostaan kuului mm. Pähkinälinna, jonka toista osaa nimitettiin Lapin puoleksi ja toista taas Karjalan puoleksi (PKVP: 111). Peter von Köppen mainitsi, että vielä 1800-luvulla erään tällä alueella sijainneen asutusryhmän nimitys oli *Loppikolikka* (Nevolin 1853: 124). On kuitenkin todettava, että nimitys *Lopskij* pogostan nimessä ei enää viittaa etniseen nimitykseen, vaan pikemmin maantieteelliseen. Mainittakoon myös, että asiakirjassa vuodelta 1500 *Lopskij*-pogostassa Lavujajoen saarella oli olemassa *Potašovo v Sosari* (”Suosaarella”) -niminen kylä, jossa asui *Potaš Lopin*, ja Laatokanlinnan Gorodenskin pogostan *Legmasar'*-kylässä (*Lehmäsaari) asui *Gureiko Lopin* (PKVP: 12, 259). Lähellä Laatokanlinnaa sijaitsee nykyäänkin *Lapino*-niminen kylä. Ei ole ihan selvää, mitä tarkoittaa näissä tapauksissa *Lopin*-kutsumanimi. Voitaisiin kuitenkin olettaa, että sen esiintyminen kenties viittaa seudun assimiloituneiden lappalaisten jälkeläisiin, jotka asuivat Laatokan etelärannikon tienoilla ja harjoittivat maanviljelyä. Mahdollisesti juuri tuon väestön perusteella hallinnollinen alue sai aikoinaan oman nimensä, ja siten säilyi muisto väestöstä, joka asui siellä ennen kielen vaihtumista. Vielä jää kuitenkin avoimeksi kysymys Leningradin alueen ”lappalaisväestön” kielellisestä ja etnisestä yhteydestä, eli mikä on tuon väestön ja nykyisen saamenkielisen väestön suhde. Mainittakoon vielä, että Matthias Johann Eisenin laatimassa virolaisessa satukokoelmassa on kaksi satua (*Seitse aastat Lapimaal ja Lapimaa hallid*), jotka saattavat viitata Viron itäpuolisella Leningradin alueella sijaitsevaan, vanhassa asiakirjassa mainittuun *Lapin sadannekseen*. Lappalaisista on mainintoja myös Karjalan kannaksella tallennetuissa legendoissa, joissa kerrotaan, että osa Karjalassa asuneista saamelaisista muutti pohjoiseen. Erään vuonna 1879 muistiinpannun kertomuksen mukaan Laatokan länsirannalla asui aikoinaan lappalaisia, mutta jättiläiset (?) ja suomalaisetkin ajoivat heidät pois (Kirpičnikov 1984: 139). Entiseen saamelaisasutukseen viittaavat myös eräät paikannimet.

Toisaalta on myös mahdollista, että sadanneksen nimen taustana on sana *loppi*, joka tarkoittaa jotakin äärimmäistä, esimerkiksi Hämeessä ja Pohjois-Satakunnassa *loppi* merkitsee ’soppea, nurkkaa, syrjäkulmaa; syvennyistä’; kaakkoismurteissa tiedetään myös *lopen*-sana merkityksessä ’aivan, kokonaan; lopussa’ (SMA). Sanalle löytyy vastineita suomen sukukielistäkin, mm. inkeroisesta ja karjalasta. Tällöin siis hallinnollisen alueen nimi ei olisi mitenkään yhteydessä lappalaisiin. Kuitenkin kun asiakirjasta vuodelta 1500 tiedetään, että *Lopskij*-pogostassa asui *Lopin*-nimeä kantaneita ihmisiä, ja tätä henkilönimeä käytettiin johdonmukaisesti Venäjän luoteisosaa koskevissa asiakirjoissa juuri saamelaisia merkitsemässä,² niin olettaisin sadanneksen nimen johtuneen aiemmasta saamelaisasutuksesta tällä alueella.

2. Samassa merkityksessä käytettiin 1500–1600-luvun asiakirjoissa myös henkilönimeä yks. *lopar'* (лопарь), mon. *lopari* (лопару) ’saamelainen’. Jos tarkoitettiin alueella asuneita muiden etnisten ryhmien jäseniä, käytettiin termiä mon. *lořjana/lořļana* (лояна/лояляна) (Žukov 2003: 36). Siten asiakirjassa on aina selvää, milloin puhe on saamelaisista.

Edellä on jo mainittu, että suunnilleen 1200-luvulta alkaen nykyisen Karjalan alueen sisämaan saamelaismaille alkoi muodostua karjalaisasutusta. Entiset saamelaisalueet tulivat osaksi Karjalanmaan Vatjan viidennestä. Samalla Säämäjärven pohjoispuolelta Pääjärvelle saakka ulottunutta aluetta nimitettiin *Lapin pogostoiksi* eli *Metsä-Lapiksi* (karj. *Lappela*, ven. *Lešaja Lop'*) (kartta 1-3), mikä ilmeisesti osoittaa, että alueen kanta-asukkaina olivat aikoinaan juuri saamelaiset. Keskiajalla Metsä-Lappi oli pääasiassa karjalaisten kalastus- ja metsästysmaata, jonne ajan mittaan alkoi syntyä vakinaista karjalaisasutusta. Hallinnollisina yksikköinä Lapin pogostat syntyivät livana III:n aikana 1400-luvun lopussa. Kyseinen alue alkoi kapeana kiilana Aunuksen Karjalan Säämäjärven pohjoispuolelta ja ulottui pohjoisessa Vienanmeren rannikolle ja Suomen nykyiselle itäräjälle. Aluetta nimitetään myös Novgorodin Lapiksi, ja se käsitti seitsemän pogosta: *Lintujärvi*, *Semšijärvi*, *Selgi*, *Paatene*, *Rukajärvi*, *Suikujärvi* ja *Paanajärvi* (Istorija Karelii: 312). Vielä 1700-luvulla yllämainituista pogostoista puhuttaessa nimeen lisättiin määrite *Lopskij*; esimerkiksi vuonna 1776 oli olemassa *Lopskaja Padanskaja okruga* eli Lapin Paatenen seutukunta (Černjakova 2003: 22). Kiinnostava on myös tieto, jonka mukaan aikaisemmin Lapin pogostoihin kuuluneiden Mäntyselän ja Paatenen karjalaiset käyttivät itsestään nimitystä *lappalainen* ja nimittivät omaa kieltään *lapiksi*.³ Lisäksi eräässä anomuskirjassa vuodelta 1649 Paatenen ja Selgin pogostan talonpoikien yhteydessä mainitaan myös lappalaisia (Vitov 1962: 43).

Karjalan eteläosista on yleisesti ottaen melko vähän tietoja, joissa lappalaiset olisi mainittu alueen kanta-asukkaina. Näytteeksi voidaan mainita, että Äänisen (ympäristön) viidenneksen verokirjassa vuodelta 1563 Äänisen niemimaalla oli *Lopinskaja*-kylä, joka sijaitsi Suur-Klimenetskij-saarella Kižskij-nimisessä pogostassa. Samanniminen kylä oli samaan aikaan Puutoisen (ven. Pudož) pogostassa Korbo-ozero-järven rannalla. Saman viidenneksen verokirjassa vuodelta 1496 Sungun pogostasta mainitaan myös kylä, joka sijaitsi silloin alueella nimeltään *Lopskaja matka* (eli ”Lapinmatka”) (PKOP: 4, 133, 178). *Lopskaja*-niminen kylä ja maa-alue on lähellä Äänisen rannikkoa Poventsan ja Tsolmuisen (ven. Čolmuži) välissä. Tsolmuisessa muistiin kirjoitetun perimätiedon mukaan tämän kylän ensimmäisinä asukkaina olivat juuri loparit eli lappalaiset (Kriničnaja & Pul’kin 1971). Arkangelin alueen länsiosassa tallennetun muistitiedon mukaan Kenozeron ympäristön alkuasukkaina olivat samoin loparit (Pauli Rahkonen suullisesti, tieto keruumatkalta). On kuitenkin vaikea saada varmuutta siitä, onko kylien nimillä jokin yhteys saamelaisiin.

Mainittakoon vielä, että ennen jatkosotaa Petroskoin tienoilla oli kaksi karjalaisten asuttamaa *lapinkylää*, Lohmoja (ven. Logmoručej) ja Jallahti (ven. Jalguba). Ei ole ihan selvää, miksi tällainen nimitys oli karjalankielisessä käytössä. Mahdollisesti se voisi viitata siihen, että yllä mainittujen kylien lyydiläismurre erosi muiden lähiympäristön kylien murteesta ja muistutti mahdollisesti eteläisiä varsinaiskarjalaisia murteita. Huomattakoon, että Mäntyselän volostin karjalaiset nimittivät omaa

3. Karjalassa tunnetaan nimitys *lappi* tai *lappalainen*, joka yleensä viittaa puhujaa pohjoisempana asuvaan väestöön, olivatpa nämä saamelaisia tai karjalaisia (Bubrih 1947: 39–40).

kieltään lapiksi ja itseään lappalaisiksi. Samoin on olemassa tsaari Boris Godunovin kirje (ven. *obel'naja⁴ gramota*) vuodelta 1601, jonka mukaan Jallahden kylän Merkurjevin ”lappalaisperhe” oli vapautettu elinikäisesti velvollisuudesta suorittaa obžaveroa⁵ (Myller 1947: 115). Tässäkin tapauksessa herää kysymys, miten kyseistä asiakirjatietoa pitäisi tulkita.

1600-luvun alussa Selgin pogostan Porajärven kylän asukkaalta on tallennettu ”luotettava perimätieto” (eli valalla annettu todistus), jonka mukaan alueella vielä 1400-luvun puolivälissä asui lappalaisia (Istorija Karelii: 90). Sen välillisenä todisteena voi olla esimerkiksi tuohikirje nro 249, joka ajoitetaan noin vuosiin 1396–1422. Tuohikirje kertoo Orivesi-nimisen järven⁶ tienoilla tapahtuneesta karjalaiskauppiaiden ryöstöstä, johon osallistui mm. Novze-niminen lappalainen (PIOK: 86). Näin ollen tieto saattaa viitata siihen, että tulevan Käkisalmen läänin alueella vielä 1400-luvun vaihteessa asui saamelaisväestöä. Lopinkov-kutsumanimi mainitaan myös Obonežjesta tuohikirjeessä nro 2 (Janin 1986: 222). On mainittava, että Taka-Karjalassa Sortavalan pogostassa vuonna 1500 oli *Kunujev Navolok Lapino* -niminen kylä (PKVP: 143). Taaskaan ei ole täysin selvää, miten mainittu nimitys voidaan tulkita vuoden 1500 asiakirjan kontekstissa. Jos kuitenkin muistetaan 1400-luvun alun tuohikirje, niin voidaan olettaa, että tämä nimitys voisi olla osoituksena saamelaisista. Käkisalmen läänin Etu-Karjalan Raudun pogostasta mainitaan Knjaženimisen kylän sijainneen Lapin puolella (PKVP: 119). Mahdollisesti se on viittaus siihen, että Taka-Karjalan aluetta voitiin nimittää 1500-luvulla Lapiksi. Tästä syystä ei ole ihme, että myöhemminkin Ilomantsia sekä Porajärven ja Repolan volosteja nimitettiin *Lapinkorveksi* (Rosén 1938: 46–47). Repolan pogostan alueella saamelaiset asuivat ainakin 1600-luvun ensimmäisellä neljänneksellä. Tästä kertoo asiakirja vuodelta 1620, jonka mukaan Repolan pogostassa perittiin veroa kahdesta saamelaisasutuksesta, jotka sijaitsivat lähellä Repolaa ja Roukkulaa (Rebolskij kraj: 4). Repolan volosti oli liitetty 1620-luvulla Kuolan kihlakuntaan juuri sillä perusteella, että täällä oli asunut vielä saamelaisia, joiden asioita hoidettiin perinteisesti Kuolasta (Žukov 2003: 32). Sitä paitsi vuonna 1618 Repolan pitäjän asukkaat kertoivat Stolbovan rauhan rajalinjaa vetämään tulleille viranomaisille, että Repolasta pohjoiseen nykyisen Länsi-Vienan alueella asui heidän tietämänsä mukaan ”Kuolanlinnan kastamattomia lappalaisia” (Pöllä 1995: 76) (kartta 1-4). Tämän tiedon vahvistaa oikeaksi tiedonanto voivodille raja-asioista vuodelta 1620, jossa Vuokkiniemen pitäjän asukkaiden joukossa on mainittu Gorkoi- (**Korkko*)-niminen lappalainen (Žukov 2003: 97). Boreniuksen 1870-luvun alussa tavoittaman muistitiedon mukaan lappalaisalkuperää

4. Obelnoiksi nimitettiin talonpoikia, joiden maa-alueet (omistukset) oli jonkin erikoispalveluksen johdosta vapautettu koko iäksi kaikista veroista tsaarille tai hänen perheelleen (Myller 1947: 115).

5. Obža oli novgorodilainen veroyksikkö, jonka suuruudeksi on arveltu maa-alaa, jonka mies ja hevonen pystyi pitämään viljelyksessä. Obžalukuun vaikutti lisäksi maan laatu ja muut nautintaoikeudet, kuten metsästys- ja kalastusmahdollisuudet.

6. Vrt. perimätieto: Oriveden Lapinlahden kylässä kerrottiin ennen vanhaan asuneen lappalaisia, jotka olivat kalastelleet seudun monissa järvissä ja lahdissa, varsinkin Lapinjärvessä. Heistä oli saanut paikkakuntakin nimensä. (Pelkonen 1902: 12.)

olevat Korkkoset olivat Vuonnisen kylän kantasuku (Borenius: 46). Vuoden 1679 valvontakirjassa *Korkkoni*-sukunimi esiintyy muodossa *Gorkojev* (NIA 1679: 58).

Äänisen pogostien verokirjassa vuodelta 1582 Uikujärven tienoilla on mainittu *Verhnjaja Lop'* -niminen maa-alue (eli Ylä-Lappi), joka sijaitsee Uikujärvestä itään nykyisen Karjalan tasavallan ja Arkangelin alueen rajan molemmin puolin (kartta 1-5). Silloin alueella oli muutama kylä: Čelozero, Nyhčozero, Vožmo-ozero, Ščučja, Kovačozerko sekä Lapinpäässä (ven. Lopskij Konec) sijaitseva Kuko-ozero. On mielenkiintoista, että kyseisessä verokirjassa mainitaan erikseen, että Vožmo-ozero-nimisessä asutuksessa aiemmin asui Ignat Lopin (mahdollisesti Ignat-niminen lappalainen), muttei asu enää (IK I: 152, 188, 194–201). Alueen mahdollisesta saamelaismenneisyydestä kieli myös osa edellä mainittujen kylien nimistä (mm. Kuko-ozero saam. **kukkē* 'pitkä', Nyhčozero **hukce* 'joutsen').

Vuoden 1597 Lapin pogostain valvontakirjan mukaan saamelaisväestöä asui myös Rukajärven pogostan pohjoisosassa (kartta 1-6). Tämä asiakirja on mielenkiintoinen myös siksi, että siinä kerrotaan erään lappalaisen muuttaneen asumismuotonsa pysyväksi, mm. ryhtyneen metsäpeltojen muokkaamiseen. Valvontakirjassa mainitaan ”mustaan metsään” vastaperustettu kaksitaloinen Pojazmozero-niminen kylä, joka sijaitsi tuona aikana Kompakan kylän tienoilla. Sen asukkaina olivat Ostaškanniminen lappalainen sekä karjalainen talonpoika. Huomattakoon, että molemmat harjoittivat maanviljelyä. On mainittava, että Kompakan kalmistosta saatu kraniologinen aineisto eroaa piirteiltään jyrkästi muiden Karjalan osien karjalaisten kalloista. Kallojen antropologinen tyyppi on lähimpänä Kuolan niemimaan saamelaisten antropologista tyyppiä (Hartanovič 2005: 19). Mainitussa valvontakirjassa kerrotaan lappalaisten mahdollisesta äskettäisestä muuttamisesta vielä muutamasta Rukajärven pogostan kylästä: esimerkiksi N'uokkijärven rannalla sijaitsevassa Pizmalahden kylässä oli ennen väestönlaskentaa Karppa-nimisen lappalaisen ja hänen poikansa Matjuškan sekä Ivaška Koivupää -nimisen lappalaisen autiotila, Čirkkakemin kylässä Ivaška-nimisen lappalaisen autiotila ja Tiiksissä Bojarinka-nimisen lappalaisen autiotila (IK I: 206–208).⁷

Nykyisen Vienan Karjalan alueelta luotettavimpia lähteitä ovat kuitenkin 1400-luvun kauppakirjat, jotka koskevat nykyisessä Vienan Karjalassa ja Vienanmeren Karjalanrannalla sijainneita Karjalan lasten viiden suvun (*Roukkula*, *Kuurola*, *Valtola*, *Viimola* ja *Tiurola*) nautinta-alueita (kartta 1-7). Kauppakirjoista tiedetään, että edellä mainittujen sukujen edustajilla oli asuinpaikoillaan etuoikeuksia lappalaisten kanssa käytävään kauppaan; he kantoivat heidän nautintamaistaan *prazгаа* eli ns. lapinveroa (MPIK: 24, 106–107, 121–122). *Prazгаа* oli 1400–1500-luvulla yksi *aprankan* laji eli eräänlainen feodaalisen vuokramaksun kaltainen elinkeinovero, jota perittiin kalastus- ja metsästysalueiden käyttöoikeudesta (Žukov 2003: 312). Esimerkiksi

7. *Bojarinka*-nimisen lappalaisen asuinpaikka sijaitsi mahdollisesti Kalmajärven rannalla lähellä Tiiksin kylää. Siellä sijaitsevat *Bairinniemi* ja *Bairinsuari*, joiden nimet saattavat viitata juuri asiakirjassa mainittuun henkilöön. Vuonna 1898 Lauri Pääkkönen tallensi Tiiksissä perimätiedon, jonka mukaan Kalmajärven Bairinniemellä asui aikoinaan joku Bairi (Pääkkönen 1898: 220). 15 km Tiiksistä länteen on myös *Bairini*-niminen järvi (ven. *Bojarskoje*). Voidaan olettaa, että tuo alue ehkä kuului Bojarinka-lappalaisen nautintamaih.

Ivan Menujev veljineen osti Oleksei Kargolskilta ennen vuotta 1459 maa-alueen, johon kuuluivat maat, vesistöt, lappalaiset ja *prazga* eli lapinvero (MPIK: 106). Hovra Kokujeva myi vuorostaan novgorodilaiselle *posadnikille* (ruhtinaan käskynhaltijalle) 1450-luvulla isänsä maat, vesistöt ja metsät lappalaisineen (MPIK: 101).

Nämä tiedot antavat olettaa, että lappalaiset joutuivat melko varhain riippuvai-siksi ”karjalaisista mahtisuvuista” (sukuylimystöstä), jotka ottivat haltuunsa lappalaisten alueita ja verottivat heitä. Tähän viittaa myös mm. suuriruhtinas Iivana III:n testamentti vuodelta 1504, josta saadaan tietää, että sekä Metsä-Lappi että Villi-Lappi kuuluvat Karjalanmaahan (ven. *Korel'skaja zemlja*) eli Laatokan Karjalaan (SGGD: 393).

Nykyistä Vienan Karjalaa nimitetään asiakirjoissa Metsä-Lapiksi (*Lešaja Lop'*) tai vain Lapiksi (*Lop'*), jossa maat ja vesistöt on jaettu viiden suvun kesken. Sen lisäksi Kuolan niemimaata Turjanniemeen saakka kutsuttiin tuona aikana nimellä *Dikaja Lop'* eli Villi-Lappi, jossa karjalaiset samoin verottivat lappalaisia eli peri-vät lapinveroa (MPIK: 106–107, 121–122). Valitettavasti tuon ajan asiakirjoissa ei ole täsmällisiä tietoja saamelaisasutusten sijainnista. Mutta eräessä kauppakirjassa, joka on peräisin noin vuodelta 1447–1454, mainitaan maa-alan myynnistä, joka sijaitsi Metsä-Lapissa *Kuto-ozero*-nimisen järven tienoilla. Samoin kuin yllä mainituissa tapauksissa, uusi omistaja sai omistusoikeudet maihin, vesistöihin, metsiin ja lappalaisiin (MPIK: 101). Voidaan olettaa, että kyseessä on Kuittijärvi, ja täten se viitan-nee 1500–1600-luvun asiakirjoista tunnetun Kuittijärvi-nimisen saamelaisasutuksen olemassaoloon.

1500-luvun loppupuoliskon asiakirjojen perusteella on mahdollista todeta, että 1500- ja 1600-luvun vaihteessa lappalaisasutus kattoi melkoisen osan nykyistä Vienaa. Esimerkiksi vuodelta 1552 Solovetskin luostarissa säilyneen asiakirjan (Ote Kemin volostin erillisestä maakirjasta) ansiosta on mahdollista havainnoida lappalaisten asuinpaikkoja Vienan Kemin volostin mailla vähän ennen vuonna 1552 tapahtunutta ruotsalaisten hävitysretkeä (kartta 1-7). Tuolloin kastettuja ja kastamattomia lappalaisia asui seuraavissa pääasiassa tulevan Vitsataipalen volostin alueella sijainneissa asutuksissa: *Topozero* (nyk. Tuoppajärvi), *Kistenga* (nyk. Kiestinki), *Kuito-ozero* (nyk. Kuittijärvi), *Valasreka* (nyk. Valasjoki), *Sonbo-ozero* (nyk. Sombajärvi), *Vopo-ozero* (nyk. Vuopajärvi), *Vedileozero*, *Vokšeozero* (nyk. Vuoksjärvi), *Kizreka* (nyk. Kiisjoki), *Šolopogja* (Suolapohja), *Kurgijeva* (nyk. Kurki), *Kargo-ozero*, *Ulmo-ozero* (nyk. Ulmangijärvi), *Muromozero* (nyk. Muuramojärvi), *Pilso-ozero* (nyk. Pilzjärvi), *Vongo-ozero* (nyk. Vongajärvi), *Keret'ozero* (nyk. Kierettijärvi), *Voronje ozero* (nyk. Kuarnisjärvi), *Kjalgozero* (nyk. Kälkäjärvi), *Kuzemozero* (nyk. Kuuzemajärvi eli Prokkol'a). Näissä asutuksissa oli asiakirjan laatimisen aikaan yhteensä 18 taloa⁸ ja 20 kotaa. Asiakirjassa on lisäksi mainittu, että lappalaisia asuu myös muiden met-säjärvien asutuksissa, vaikka niiden nimityksistä ei ole tietoja. Valvontakirja kertoo siitäkin, että edellä mainitut asutukset ovat autioituneet ruotsalaisten hävitysretken takia (ASM: 114).

8. Asiakirjassa on käytetty sana *dvorets*, joka tunnettiin venäjän kielessä merkityksessä ’asumus piha- ja talusrakennuksineen’ (ESRS: 29). Mahdollisesti tämä tieto viittaa siihen, että osa saamelai-sista asui jo silloin pysyvästi paikallaan.

Tunnetaan myös toinen samankaltainen saamelaisten asuma-alueen kuvaus, *Kemin ja Usmanan erillinen maakirja* vuodelta 1591. Siitä puuttuu viisi aikaisemmin mainittua asutusta (*Valasreka, Sombozero, Vopo-ozero, Kuito-ozero* ja *Kargo-ozero*), mutta samalla kuvaukseen ilmestyy kaksi uutta asutusta, *Krito-ozero* ja *Rogozero* (nyk. Ruogojärvi). Samoin kuin 40 vuotta varhaisempi valvontakirja, asiakirja vuodelta 1591 kertoo, että vuosina 1589–1591 ruotsalaisten kanssa käydyin sodan, ns. pitkän vihan (1570–1595), seurauksena kaikki asiakirjassa mainitut lapinkylät oli taas tuhottu (MPIK: 325). *Kuito-ozero*-nimisestä lappalaisasutuksesta on tietoja myös Lapin pogostain valvontakirjassa vuodelta 1597. Siitä saamme tietää, että Kuittijärven seudulla muistettiin ennen vuoden 1589 hävitysretkeä asuneen 33 lappalaista, jotka olivat joko saaneet surmansa tai paenneet muualle, mutta nyt viisi henkilöä oli palannut takaisin (IK I: 214–215). Alueella on siis ollut varsin huomattavan kokoinen lappalaisasutus. Samaan aikaan esim. nykyisen Kuusamon alueella sijainneessa Maaselän lapinkylässä oli 6 verovelvollista lappalaista, mutta Inarissa 32 ja Rovaniemellä 14 (Tegengren 1952: 32). Metsä-Lappiin kuuluva *Kuitozero*-niminen lapinkylä (”Kuittijärvi”) mainitaan vielä tsaari Mihail Romanovin Villi-Lapin asukkaille osoittamassa käskykirjeessä vuodelta 1620 (Pöllä 1996: 154) ja valituskirjassa vuodelta 1624 (RGADA 1624).

Onkin todettava, että vuoden 1591 lappalaisasutusten tuhosta huolimatta Kemin volostin alueella saamelaisasutuksia oli vielä vuonna 1619/1620, mutta valitettavasti tuon vuoden asiakirjassa ei enää mainita niiden nimiä eikä määrää (PRK 1983: 15).

Erään vuodelta 1587 olevan asiakirjan mukaan Keski-Vienassa oli myös *Luko-ozero*-niminen saamelaisasutus, joka mainitaan Kuto-ozeron lappalaisyhteydessä, mikä mahdollisesti viittaa siihen, että asutus sijaitsi aikoinaan Kuittijärven tienoilla. Siellä perittiin veroa 11 jousesta, toisin sanoen 11 isäntää maksoi veroa valtiolle (IK I: 181). Voidaan olettaa, että puhe on Logovaraka-nimistä karjalaiskylää edeltävästä asutuksesta, joka sijaitsi Kiestingin volostin eteläpäässä. Karjalainen kylä oli *Vuarajärven* rannalla; järven nimi on selvästi myöhäinen. Järven alkuperäinen nimi voisi olla **Luokojärvi* (vrt. *Luko-ozero*), koska se sijaitsi *Luokovuaran* alla. Oppaiden mukaan lappalaisten elinsijoja oli *Vuarajärven* Liävän- ja Hallanniemellä sekä Lapinkallivolla järven pohjoispäässä. J. W. Juveliuksen vuonna 1888 saamien tietojen mukaan Vuarakylä oli Kiestingin seudun vanhimpia kyliä (Juvelius 1889: 53, 68–69). Tämän todistaa myös asiakirjatieto vuodelta 1624, jossa Vuarakylä mainitaan ensimmäistä kertaa, mutta sitä ei nimitetä siinä uudiskyläksi (Pöllä 1997: 120).

1500-luvun viimeiseltä neljännekseltä on tietoja saamelaisasutuksista Kieretin volostissa eli nykyisen Karjalan tasavallan pohjoisosassa (kartta 1-8). Esimerkiksi vuoden 1574 verokirjassa mainitaan saamelaisten asutuksia Tiiksi-, Tuoppa- ja Nyttejärven rannalla.⁹ Viimeiseksi mainitusta saamelaisasutuksesta on tietoa myös

9. Asiakirjassa vuodelta 1591 mainitaan tuoppajärveläinen Galko Govrujev (MPIK: 327). Voidaan olettaa, että hän olisi voinut olla lappalainen sukujuuriltaan. Mainitsen tässä, että vuosina 1608–11 Kuolan niemimaalla Norenskij-pogostassa (saam. *Nurr'tsijit*) mainitaan Galka Ivanov (Haruzin 1890: 449) ja myöhemmin Galkin-sukunimi mainitaan naapuripogostassa Luujärvellä (saam. *Lujavvr*) (Kučinskij 2008: 193), mikä vuorostaan osoittaa, että Galka/Galko-henkilönimeä käytettiin saamelaisten keskuudessa.

asiakirjassa vuodelta 1563 (*Sotnaja Keretskoj volosti*). Siinä sanotaan, että metsässä etäällä asutuksista asuu Nytkejärven rannalla kastettu Ivanko Velikaja golova (Suuripää) -niminen lappalainen lapsineen. Sama lappalainen asui täällä myös vuonna 1574 (SGKE: 446–460; Zolotarjov 1930: 109).

Tsaari Mihail Romanovin vuonna 1620 Villi-Lapin asukkaille osoittamassa käskykirjeessä Metsä-Lappiin kuuluviksi mainitaan myös Jelettijärven lappalais kylä (Severnyj arhiv 1825: 138; Pöllä 1996: 154). Kuitenkin vuosien 1608–1611 asiakirjan mukaan, jossa Jelettijärvi mainitaan ensimmäisen kerran, kylän asukkaat asuivat taloissa eikä heitä kutsuttu lappalaisiksi (Bogoslavskij 1909: 10).

Vuoden 1624 Vienan Kemin Lapin asukasluettelon mukaan Tuoppajärven rannalla asui kodassa kolme lappalaista (Pöllä 1997: 120). Myöhemminkin Kuolan läänin valvontakirjassa sekä Kuolan vojevodin otteessa valvontakirjoista vuodelta 1710 mainitaan taas lappalaisasutuksia Tuoppa- ja Tiiksijärven rannalla (NIA 1710: 153; SGKE: 579). Täten vaikka tietoja Tiiksijärven rannalla sijainneesta asutuksesta 1600-luvulta ei tunneta, voidaan kuitenkin olettaa, että saamelaisasutukset olivat olemassa Kieretin volostissa koko 1600-luvun ajan. Mainitsen tässä myös siitä, että viiden kilometrin päässä Tiiksijärvestä sijaitsi ennen jatkosotaa Šuapkajärvi eli Lakkijärvi-niminen kylä, jonka kalavedet sijaitsivat Tiiksijärven lounaisosassa. Tämän kylän toinen osa tunnettiin nimellä *Niikkanankota*, mikä voi viitata mahdolliseen lappalaisasutukseen.

Vuonna 1710 mainitun Tiiksijärven rannalla sijainneen kodan asukkaat (mahdollisesti Langujevit¹⁰) rakensivat pirtin ja ryhtyivät noin 1719–1722 välisenä aikana talonpojiksi (Pöllä 1997: 121). Tuoppajärven seudun viimeinen metsästyksen ja kalastuksen varassa elänyt lappalaisperhe muutti vuorostaan vähän ennen vuotta 1710 Pääjärven lapinkylään (Pöllä 1997: 120), jossa lappalaisia asui 1700-luvun viimeiseen neljännekseen saakka.

Vuoden 1624 verokirjassa tulevan Vitsataipaleen volostin mailta mainitaan viisi kotaa, jotka sijaitsivat *Kierettijärven*, *Kuuzemajärven*, *Kälkäjärven*, *Kuarnisjärven* ja *Vonkajärven* rannalla (kartta 1-9). Lisäksi *Kiisjoen* kylässä eräässä talossa asui lappalaiseksi mainittu henkilö (Pöllä 2001: 100–101). Täten yllä mainituissa kylissä asuneet saamelaiset olisivat nähtävästi olleet 1580-luvun Kemin suurpitäjän lappalaisväestön jälkeläisiä. Voidaan myös olettaa, että Kiisjoen kylässä asui saamelaisia ainakin 1700-luvun alussa. Siihen viittaa mielestäni asiakirjatieto vuodelta 1710, jossa mainitaan Kuusamon käräjien yhteydessä venäjänlappalainen nimeltään Jaakko Loska (Kuusamon käräjät 1710: 7). Loska- tai Loskani-sukua asui Vienassa vain Kiestingin Kiisjoella sekä Vienanmeren rannikolla sijaitsevalla Kesäjoella, jonne suku oli siirtynyt Kiestingin volostista eli nähtävästi juuri Kiisjoelta.

Vuosien 1608/1611 Kuolan läänin verokirjan mukaan Kieretin volostista länteen oli olemassa kolme metsälappalaisten pogostaa eli siitaa, joiden 11 kodassa asui 27 miestä perheineen (kartta 1-10). Lapinkylät sijaitsivat Paozero-, Ruvaozero- ja Vorjaozero-järvien rannoilla. Ensiksi mainittuun siitaan kuuluvia saamelaisia

10. Tiiksijärven kylä syntyi vähän ennen vuotta 1719. Sen kahdessa talossa asui vuonna 1724 yhdeksän verovelvollista, kaikki Langujeveja (Pöllä 1995: 187).

asui myös noin 45 km pohjoisempana, Tumtšajoen varrella sijainneissa kodissa, ja Vorjaozeron siitaan kuului myös Koutajärven rannalla sijainnut saamelaiskota. Asiakirjan mukaan samojen asutusten kymmeneltä jouselta kannettiin veroa ainakin jo vuonna 1574 (Haruzin 1890: 462).

Eräässä anomuskirjassa vuodelta 1624 Kuolan läänin eteläosasta mainitaan vielä saamelaisten asuttama *Pitkozerskaja volost'* (Žukov 2003: 98).¹¹ On mahdollista, että tämä saamelaisasutus sijaitsi aikoinaan Kuukasjärven rannalla (vrt. ims. *pitkä*, saam. **kukkē-s* 'pitkä'). Itse järvi sijaitsi noin 25 km:n päässä sekä Ruvan että Tumčan saamelaisasutuksesta. Toisaalta tässä saattaa olla kysymyksessä ruotsalaisista lähteistä tunnettu Kitkan lapinkylä eli *?Kitkozerskaja*.

Vuoden 1679 verokirjan mukaan nykyisen Karjalan pohjoisosassa oli vain kaksi saamelaissiitaa: Paozero¹² (karj. *Päijärvi*, *Piäjärvi*) ja Vorjaozero¹³, joista toisessa oli viisi ja toisessa neljä kotaa ja yhteensä 34 miespuolista henkilöä. Vuonna 1710 alueella oli enää seitsemän kotaa ja 13 miespuolista henkilöä. Vuonna 1789 molemmat lapinkylät olivat edelleen olemassa. Kaikista vuosien 1787 ja 1789 metrikkirjoissa esiintyvistä Vorjaozeron asukkaista käytetään nimitystä ”lappalainen”. Sen sijaan Pääjärven pogostan asukkaista vain osa on enää merkitty lappalaisiksi, ja rippikirjassa vuodelta 1793 heistä käytetään myös nimitystä ”tilattomat lappalaiset”. Vuoteen 1793 mennessä Pääjärven seudun lappalaisasutus yhdistettiin Ruvan pogostaksi (Pöllä 1995: 201). Asiakirjassa vuodelta 1710 mainitaan, että Pääjärven siidan keskuspaikka oli siirretty Pääjärven rannikolta ”keskellä korpimaata olevalle suolle”, mutta siitä käytettiin edelleenkin Pääjärven pogosta -nimeä. Kuolan läänin kuvauksessa vuodelta 1785 on maininta, että Pääjärven pogostan keskuspaikka oli jo Ruvajärven rannalla (Pöllä 2001: 94). Vorjaozero esiintyy itsenäisenä yhteisönä vielä vuoden 1830 rippikirjassa, ja vuonna 1840 se on luettu viimeisen kerran Kuolan läänin (kihlakunnan) 16 saamelaiskylän joukkoon (Pöllä 2001: 94–97).

1830-luvulla Pohjois-Vienassa käynyt Elias Lönnrot pani merkille, että Pääjärven eteläpään asukkaat kutsuivat pohjoispään asukkaita lappalaisiksi siitä huolimatta, että nämä olivat samoja karjalaisia. Poikkeuksena Lönnrotin mielestä ovat vain Ruva ja Tumča, joissa käytännöllisesti katsoen ei harjoiteta maanviljelyä, vaan ainoastaan poronhoitoa.¹⁴ Myös hänen mukaansa viimeksi mainitusta kylästä pohjoiseen alkaa jo Kota-Lappi (Lönnrot 1980 [1902]: 235).¹⁵ Vienassa vuonna 1867 ollut Ludvig Daa pani myös merkille, että Tumčan asukkaat olivat puolilappalaisia (Daa 1870: 144).

11. Asiakirjan mukaan Lapin pogostojen pohjoisosan sekä Kuolan läänin eteläosan asukkaat valittivat Moskovaan Uleåborgin läänin asukkaista, jotka harjoittivat metsästystä ja kalastusta heidän metsästysmaillaan ja kalavesillä (Žukov 2003: 98).

12. Saam. *Bejauri* (Sjögren 1861: 128), *Oaivejauri* (Jouni Kitti).

13. Saam. *Orejauri* (Sjögren 1861: 128), *Orešjávri* (Jouni Kitti).

14. A. Fellman mainitsi vuonna 1827, että Tumčaan tuli aikoinaan Suomen puolelta Kuolajärveltä saamelaissiirtokunta (Fellman 1906: 480).

15. Etelämpänä asuneiden vienankarjalaisten mielestä Lappi alkoi Uhtuan volostista pohjoiseen. Esimerkiksi Engelbergille oli mainittu, että Uhtuan Röhö sijaitsee Lappia vasten (Engelberg 1912: 98). Kun Kemin pitäjä vuonna 1591 rajoittui luoteessa Metsä-Lappiin (MPIK: 326) ja Röhö sijaitsee noin 15 km tuon vuoden rajasta, voidaan olettaa, että käsitys Röhöstä pohjoiseen sijaisevan alueen kuulumisesta Lappiin on melko vanha.

Mahdollisesti 1300-luvulta alkaen pohjoisen Suomen saamelaisalueet kuuluivat sekä Venäjän että Ruotsin yhteisverotukseen (Hansen 2011: 183). Tämän takia vuonna 1680 Venäjä peri veroa viidestä metsälappalaisten asutuksesta, jotka sijaitsivat nykyisen Suomen alueella, mutta kuuluivat silloin Kuolan läänin veropiiriin (kartta 1-11). Nämä tunnettiin nimillä *Kilko-ozero* (Kitkajärvi), *Kolozero* (Kuolajärvi), *Šombej* (Sompio), *Masel'skoj* (Maaselkä) ja *Kemskoj* (Keminkylä), ja niissä asui kastettuja ja kastamattomia saamelaisia (RGADA 1680).¹⁶ Vuosina 1620 ja 1700 yllä mainittujen asutusten joukkoon kuului myös *Rašneva volost'* (~ *pogost Ratnei*; = Sodankylä) (SMIK: 49; RGADA 1700). Kuolan läänin Maaselkä-nimisestä lappalaisasutuksesta, jossa asui neljässä kodassa kahdelle valtiolle veroja maksavia saamelaisia, on tietoja myös vuodelta 1718 (Černjakova 1998: 63). Onkin mainittava, että ainakin 1770-luvun alussa venäjän veroa maksoi vielä seitsemän ”Venäjän maalla sijainnutta, mutta Ruotsin alaisuuteen kuulunutta” saamelaisasutusta: *Maaselkä*, *Kitkajärvi*, *Kuolajärvi*, *Keminkylä*, *Sompio*, *Rašnoi* (*Ratnoi*) *pogost* (= Sodankylä) ja *Verhnij Ikandrovskij*¹⁷ *pogost* (= Inari) (Ozeretskovskij 1804: 61–62).

Saamelaisasutukseen Vienanmeren rannikolla 1300-luvulla viittaa epäsuorasti edellä jo mainittu Lazar' Muromalaisen elämäkerta, jossa mainitaan, että lappalaiset lähtivät Äänisen tienoilta Vienanmeren rannikolle (Vitov 1962: 71). Näin ollen voidaan olettaa, että ainakin osa Karjalan eteläosassa asuvista saamelaisista eteni kohti Vienanmeren rannikkoa myöhäiskeskiajalla eli noin 1300-luvun keskivaiheessa.

Historioitsija R. B. Myllerin mukaan karjalaiset työnsivät saamelaisia Vienanmeren rannikolta kohti sisämaata 1400-luvulla. Hän olettaa myös, että silloin saamelaiset harjoittivat kauttakulkukauppaa ylläpitäen siten yhteyksiä Ruotsin ja Venäjän luoteisosien välillä. (Myller 1947: 28–29.)

Saamelaisten asumiseen Vienanmeren rannikolla ja sen läheisyydessä viittaa taas 1500-luvun lähdeaineisto (kartta 1-12). Esimerkiksi Venäjän suuriruhtinaan Ivan Vasiljevičin lahjoituskirjassa vuodelta 1530 mainitaan kastettuja ja kastamattomia lappalaisia Suiku- ja Kemijoen varrella (SGGD: 437–438). Samoihin aikoihin tiedetään saamelaisten asuneen myös Sumajoen suussa (Sjögren 1861: 343), Uikujoen alajuoksun varrella (Vitov & Vlasova 1974: 145) ja Kantalahdessa (Šaskolskij 2009: 46). Vuonna 1590 villilappalaiset mainitaan Vienanmeren rannikolla sijaitsevassa Koudan ja Kieretin volostissa (Ogorodnikov 1869: 32).

Venäjän tsaarikunnan yleiskartan kuvailevassa liitteessä (ven. *Kniga bol'somu čertežu*) vuodelta 1627 ja sitä seuraavissa laitoksissa Vienanmeren länsirannikko on nimetty *Lappalaisrannikoksi* (ven. *Lopskij bereg*) ja siellä sijaitsevia asutuksia

16. Solovetskin luostarissa on säilynyt vanha tieto, jonka mukaan Maanselän ja Kitkan lapinkylä ovat verottaneet alun perin yksinään karjalaiset (Ervasti 1978: 38). Vuoden 1595 Täyssinän rauhan mukaan Maanselän, Kuolajärven ja Kitkan kylien tuli kuulua Ruotsin valtakuntaan, mutta sen asukkaat maksoivat edelleenkin veroa Venäjälle ja käyttivät hyväkseen Venäjän rajantakaisia alueita (Ervasti 1978: 39, 53, 55). Vuoden 1707 jälkeen ruotsinkielisissä asiakirjoissa Kuusamon alueella ei enää puhuta lappalaisten oikeuksista ja lappalaiskylistä, vaan ainoastaan yksityisistä lappalaisista (Ervasti 1978: 89). Vuodelta 1760 lähtien Kuusamon pitäjistä ei enää mainita lappalaisia (Kortesalmi 1975: 26).

17. A. J. Sjögrenillä (1861: 130) *Inandra* (**Imandra*), G. Gebelilla (1905: 112–113) *Verhnij Imandrovskij*. Vrt. myös Lönnrotilla (1980 [1902]: 266) saam. *Äävverjävvr* – karj. *Imandra*.

(mm. Kouta, Kieretti, Kemi, Soroka jne.) lappalaispogostoiksi (KBC 1950: 183; Žukov 2003: 36). Tämä ei sinänsä ole ihmeellistä, koska ennen vuotta 1589 Vienan Kemien maalla eli Vienanmeren luoteisrannikon raja-alueella oli olemassa kymmenen lappalaisasutusta, jotka sijaitsivat metsäjärvien rannoilla ja joissa asui kastettuja ja kastamattomia saamelaisia (MPIK: 325). Ei liene mahdotonta, että tuona aikana meren rannikolla olisi sijainnut edellä mainitun saamelaisväestön kesäkyliä ja kalavesiä¹⁸. Esimerkiksi saamelaisten asumiseen Kesäjoensuussa viitanee välillisesti Vienanmeressä oleva saari nimeltään *Kezjakul'skij ostrov*, jonka rekonstruoitu karjalankielinen muoto on epäilemättä **Kezäkylä*. On mahdollista, että saarella oli saamelainen asutus, jota käytettiin lyhyen aikaa kesällä kalanpyynnin aikana. Vastaavanlaisia saamelaisia asutuksia oli aikoinaan myös Norjan pohjoisosassa. Norjalainen arkeologi Kjersti Schanche toteaa, että pohjoisnorjalaiset asuinpaikat saarilla ovat identtisiä itäsaamelaisten väliaikaisten asuinpaikkojen kanssa, joita oli historiallisena aikana Varanginvuonon etelärannalla. Ne sijaitsivat pienillä saarilla, joille suurin osa saamelaismiehistä siirtyi kesäajaksi kalastamaan (Schanche 2002: 65–66).

Vuosien 1608–1611 asiakirjan perusteella Vienanmeren rannikon *Knjažaja Guba*-nimisessä karjalais-venäläisessä kylässä (suom. Ruhtinaanlahti) asui luultavasti kaksi lappalaista, joita ei jostain syystä ole nimetty asiakirjassa lappalaisiksi. Nämä ovat Mikiforko Aikašarov ja Fedotko Aikašarvinpoika (Haruzin 1890: 458). Heidän isännimensä viittaa mielestäni saamelaisperäisyyteen (vrt. saam. nimi *Aiki(a)sarri(a)*, *Aigesarre*) (Saamelaiset nimet). Sen sijaan samassa asiakirjassa perinteisissä saamelaisasutuksissa *Aikasarr*-nimeä kantavien ihmisten osoitetaan selkeästi olevan lappalaisia, esim. *Fedka Aikasarovin poika* (Kouda), *Aikasai* (? *Aikasar*) *Onisimovinpöika* (Tumča) ja *Mikiforko Aikasarovinpoika* (Ruva) (Haruzin 1890: 462). Asia voidaan selittää sillä, että Ruhtinaanlahden mahdollisesti saamelaisalkuperää olleet ihmiset olivat luopuneet pyyntielinkeinostaan ja siirtyneet valtaväestön tapaiseen kiinteästi paikallaan asuvaan elämään.

Saamelaisväestöä asui nähtävästi Vienanmeren rannikon läheisyydessä myöhemminkin. Tämän todistaa mm. valvontakirja vuodelta 1676. Siinä kuvataan Solovetskin luostarin volosteja ja suolankeittämöitä Uikujärven pogostassa ja myös sen rajojen ulkopuolella (mm. Piepäjärvi, Suikujoki, Kesäjoki). Asiakirjassa on tietoa Solovetskin luostarin talonpoikien ja populien taloista sekä mainitaan saamelaisväestön asuinpaikat (Vitov & Vlasova 1974: 16). Hajanaisia tietoja saamelaisista Uikujoen alajuoksulla on olemassa myös 1600-luvun asiakirjoissa (Vitov & Vlasova 1974: 145).

Eräiden tutkijoiden mielestä Solovetskin saaristo kuului myös aikoinaan saamelaisten asuma-alueeseen, vaikka suoria todisteita siitä ei ole. Itse saariston nimi on selvästi saamelaisperäinen, ja sen nimistössä on muitakin itämerensuomalaisia ja venäläistä asutusta edeltävältä kaudelta olevia paikannimiä, sekä mahdollisesti saamelaisiin viittavia nimiä. Esimerkiksi Suurella Sovetskoinsaarella on

18. Ruhtinaanlahden (ven. Knjažaja Guba) tienoilla on Kentišče (**Kentti*, vrt. saam. **kientē*)-niminen apaja.

kaksi ”Lapinjärveä” (ven. *Bol’soje Lobskoje* ja *Maloje Lobskoje*). Kuzova-saariston *Lodeinyj-* ja *Oljošinsaarella* on löydetty jälkiä keskiaikaisesta (v. 900–1400) asutuksesta, joka muistuttaa muinaissaamelaisia asumuksia Ruotsin ja Norjan pohjoisosassa (Lobanova & Manyukhin 2002: 25–26). On mielenkiintoista, että 1500-luvun puolivälissä metropoliitta Filipp alkoi (tai hänen johdollaan alettiin) harjoittaa Muksalmanimisillä saarilla poronhoitoa (Maksimov 1984: 131). Tämä tieto voisi mielestäni olla jälkikäikua varhaisemmista ajoista, jolloin saamelaisväestö lienee harjoittanut saarilla perinteistä elinkeinoaan, jonka luostarin munkit sittemmin olisivat omaksuneet. 1500-luvun puolivälissä Solovetskin luostarin munkkien joukossa on mainittu vanha munkki (ven. *starets*) Isaak Lopin (Burov 2007: 70, 77), joka ehkä oli saamelainen. Muitakin saamelaisia on munkkien joukossa voinut olla.

Norjalainen tutkija Bjørnar Olsen arvelee, että Solovetskin luostarin rakentaminen oli sidoksissa siihen, että saaristo oli vuosisatojen ajan saamelaisten pyhän maiseman keskuspaikkana, ja vielä 1400-luvun alussa siellä sijaitsivat paikallisten saamelaisten tärkeimmät pyhäköt. Kulttitoiminnan osoituksena Olsen pitää Solovetskoin ja Kuzovan saaristoissa olevia lukuisia seitoja, labyrintteja, kivisiä pyöreämuotoisia uhrialttareita ja muita kulttirakennelmia, jotka ajoitetaan myöhäisrautakauteen tai keskiaikaan.¹⁹ Olsen huomauttaa kuitenkin, että varhaisemmatkin ajoitukset ovat mahdollisia, esimerkiksi ajoitus varhaisrautakauteen (Olsen 2002: 43–45, 48).

Mahdolliseen saamelaisasutukseen tai saamelaisten eräsijoihin viittaa mielestäni ainakin osa Vienanmeren rannikon *Lap-*, *Lob-* ja *Lop-* (”*Lapin-*”/”*Lappalaisen-*”) alkuisista paikanimistä, joita esiintyy melkein jokaisen rannikkokylän nimistössä: vrt. koski *Lopskij porog* (”Lapinkoski”) (Kantalahti), järvi *Lopskoje ozero* (”Lapinjärvi”) ja joki *Lopskaja reka* (”Lapinjoki”) (Kouta), apajat *Lopskij krest* (*Lapinristi) (main. 1565; ASM: 183) ja *Lopskaja Guba* (”Lapinlahti”) (Kieretti; main. 1572; ASM I: 8), niemi *Lobskij navolok* (”Lapinniemi”) (Kriitina), apaja *Lopskoje* (”Lapinapaja”) (Kalgalakši), ranta *Lobskij bereg* (”Lapinranta”) ja saaret *Lobskije ostrovki* (”Lapinsaaret) (Pongoma), lahti *Lapina guba* (”Lapinlahti”) (← mahd. karj. *lappi* ’saamelainen’ tai hn. *Lapin*), suot *Lapinskije mhi* (*Lapinsuot), saari *Lobskij ostrov* (”Lapinsaari) (Kesäjoki), järvet *Bol’soje Lobskoje* ja *Maloje Lobskoje* (Suuri ja Pieni ”Lapinjärvi”) (Solovetskin saaret), alue *Lopskij konets* (”Lapinpää”) (Uikujoen alajuoksu; main. 1563; PKOP: 155), saari *Lopskij ostrov* (”Lapinsaari”) (Suma), niemi *Lopskij* (~ *Lobskij*) *navolok* (”Lapinniemi”), saari *Lopskij ostrovok* (”Lapinsaari”), kallio *Lobskaja skala* (”Lapinkallio”) ja metsä *Lopskij les* (”Lapinmetsä”) (Kuolisma), niemi *Lapina korga* (”Lapinkorko”), suosaaret *Lopskije* (~ *Lobskije*) *ostrova* (”Lapinsaaret”) (Njuhča). Tähän yhteyteen kuuluu mahdollisesti myös vuonna 1583 Njuhčajoen rannalla sijainnut *Lapinskoj sled* (”Lappalaisenjälki”)

19. Vienan Kemistä 20 km:n päässä sijaitsee Kuzova-niminen saaristo, joka tunnetaan kulttimuistomerkleistään. Saariston alueelta on löydetty ainutlaatuinen seitakokoelma, johon kuuluu noin 800 kivirakennelmaa. Esimerkiksi ainoastaan Nemetskij Kuzov-saarella lasketaan olevan 150 seitaa. Niin paljon seitoja ei ole löydetty mistään toisesta paikasta. Kuzovat ovat korkeimmat paikat Vienanmeren rannikolla Karjalan rajoissa (esim. *Nemetskij Kuzov* 140 m ja *Russkij Kuzov* 123 m). Voidaan olettaa, että saariston nimi onkin saamelaisperäinen (ks. eteenpäin).

-niminen paikka (Vitov & Vlasova 1974: 132) sekä Sumajoen rannalla sijaitseva *Lapina*-kylä (ven. *Lapino*) (”Lapin(in)kylä”) (IK I: 201).

Myös Vienanmeren rannikkoa koskevissa asiakirjoissa mainitut sukunimet ja kutsumanimet voisivat viitata niiden kantajien saamelaisjuuriin: vrt. *Lopin* (main. 1563 Kieretti; SGKE: 442–451), *Lapin* (main. 1574; ASM I: 58), *Lopinov* (main. 1579; ASM I: 137), (main. 1591; MPIK: 321) ja *Lopintsov* (main. 1723 Vienan Kemi; Pöllä 1995: 68), *Lopin* (main. 1582/83 Soroka; ASM I: 201; IK I, 203), *Lopin* (main. 1563 Uikujoki; PKOP: 156), *Lapin* (main. 1563 Suma; PKOP: 161), *Lopinov* (main. 1608–11 Kantalahti; Haruzin 1890: 461), sekä nykyinen sukunimi *Lopinov* (Kalgalakša). Sen lisäksi on mainittava, että Kuolisman kylällä on toinen, epävirallinen nimitys *Lopari* (?”Lappalaiset”), joka voisi myös olla osoituksena siitä, että saamelaisväestö asutti aikoinaan kylän ympäristöä.

2. Saamelaiset perimätiedoissa

Muistot saamelaisista elävät kansan keskuudessa myös kaikenlaisissa tarinoissa ja uskomuksissa sekä etnografisissa kuvauksissa. Herää luonnollisesti kysymys, onko näillä paikallistarinoilla mitään merkitystä historiantutkimukselle. Vastaisin tähän myönteisesti. Mielestäni perimätiedoilla on suuri merkitys, mutta ne ovat kuitenkin apuaineistoa, jota pitää käyttää varovaisesti ja mahdollisuuden mukaan etsiä todisteita muista lähteistä, koska muistitiedoista vain osa kuvaa todellisia tapahtumia ja henkilöitä ja osa on sekoittunutta tietoa. Pitää muistaa myös, että kansanrunoudelle on tyypillistä kronologinen siirtymä eli anakronismi, jolloin paikallistarinoissa esiintyvät tapahtumat ja muinaisjännökset yhdistetään tapahtumiin, jotka todellisudessa kuuluvat usein huomattavasti myöhempään aikakauteen.

Edellä esitetystä tuli selväksi, että tällä hetkellä on melko vähän asiakirjoja, jotka sisältäisivät tietoja saamelaisasuksesta Vienan Karjalan länsiosassa sekä Aunuksen Karjalassa. Mielenkiintoista informaatiota saamelaisista ja heidän erätaloudestaan on kuitenkin olemassa juuri karjalaisten perimätiedoissa.

M. A. Castrénin vuoden 1839 matkakertomuksen mukaan Vuokkiniemen pitäjässä on runsaasti muistoja lappalaisista ja lappalaisten jälkiä tavataan siellä kaikkialla. Pitäjässä puhuttiin yleisesti, että juuri lappalaiset olivat olleet seudun alkuasukkaita, jotka suomalaiset hävittivät sukupuuttoon *varastussotien* (sarkasodan) aikana (Castrén 1904: 8).

Kuten aiemmin jo kävi ilmi, vuoden 1620 asiakirjassa mainittiin Vuokkiniemen pitäjän alueelta *Gorkoi-* (*Korkko)-niminen lappalainen (Žukov 2003: 97). Ilmeisesti juuri tähän liittyy Vuokkiniemen pitäjän Vuonnisesta tallennettu perimätieto, joka kertoo karjalaisen Korkkoni-kantasuvun lappalaisperäisyydestä. Toinen perimätieto mainitsee karjalaistuneena lappalaissukuna myös Vuonnisen Kieleväisen suvun. Perimätieto kertoo, että suvun mahdollinen kantaisä Antti Kieli hoiti ensin poroja, mutta rupesi myöhemmin viljelemään peltoja ja kasvattamaan lampaita (Zaharova & Korovina 2003: 172). Viimeksi mainittu tieto näyttäisi kertovan Vuonnisen lappalaisväestön siirtymisestä paikallaan asumiseen ja maatalouden harjoittamiseen. Samalla

on mielenkiintoista, että muistitiedon mukaan Kieleväiset ovat tulleet Viaan Kuusamosta, jossa vielä 1750-luvulla mainitaan Juho Kieli -niminen lappalainen (Ervasti 1978: 149).²⁰ Kylän paikallisasukkaiden mukaan myös Vuonnisen Kossoilat (nyk. Koššijevat) olivat saamelaista perua eli ”vanhoa Lappie tänne jänehie” (Venho 1968: 47). Erään perimätiedon mukaan Vuonnisen lähellä oli aikoja sitten saamelaisasutuskin (Pöllä 2001: 91). Vuonnisessa Jyrki Maliselta tallennetun perimätiedon mukaan hänen sukunsa kantaisän tullessa seudulle siellä asui vain lappalaisia (Suorsa 1988: 94). Mainittakoon lisäksi, että itse Vuonnisen kylän nimi on saamelaisperäinen (vrt. kantasaamen **vōne* ’vuono’ > saamP *vuotna*) ja kylän nimistössä on mm. *Lappalaisenkuja*-niminen karjapolku.

Voidaan olettaa myös, että Vuonnislahden rannalla olleen lappalaiskylän erämaita sijaitsi joskus nykyisen valtiorajan molemmin puolin. Mielestäni tästä kielellä välillisesti Kajaanin läänin kruununvoudin Mathias Castrénin vuonna 1736 Pohjanmaan maaherralle lähettämä kirje, jossa hän syytti Vuokkiniemen pitäjän talonpoikia Kainuun puolella sijaitsevien kaskimaiden käytöstä. Syytettyjen joukossa olivat mm. Petri Korkonen ja Jacob Korkonen (Valtionarkisto). Muistettakoon, että ennen Täyssinän rauhaa (1595) itäinen Kainuu kuului pääasiassa Venäjän vaikutuspiiriin.

Vanhoihin saamelaissukuihin voi kuulua myös Vuokkiniemen Kivijärven Rettijevin suku. Tähän viittaa asiakirjatieto vuodelta 1597, jonka mukaan Kuittijärven²¹ rannalla sijainneen lappalaisasutuksen asukkaiden joukossa on lappalainen nimeltään Stepanko Rettij (IK I: 214). Saamelaisen ?**Retti*-henkilönimen mahdollisesta olemassaolosta kertoo välillisesti myös asiakirja vuosilta 1608–11, jossa Kuolan linnakkeen asukasluettelossa mainitaan Spiridonko Nikiforovinpoika Retejev (Haruzin 1890: 414). Toisaalta viimeksi mainittu oletus on hyvin epävarma ja vaatii jatkotutkimusta.

Omasta lappalaistaustastaan ovat kertoneet myös eräät muut Vuokkiniemen (Castrén 1904: 9), Paanajärven Kokoran ja Kuorilahden,²² Kiestingin (Borenius: 42), Kiestingin Suvi-Suurijärven (Kortesalmi 1996: 289), Oulangan Tumčan, Pistojärven Suvannon sekä Uhtuan Alajärven kylän asukkaat. Esimerkiksi kerrottiin, että Pistojärven Ohdankylän kaksi saamelaisperhettä sukulaistui karjalaisten uudisasukkaiden kanssa, ja perimätiedon mukaan tämä sukulaisuus on jättänyt huomattavan jälkensä jälkeläisten ulkonäköön – tumman ihonsa ja leveäposkisten kasvojensa takia heitä nimitettiin lähitienoilla lappalaisiksi (Leontjev 1990: 8). D. A. Zolotarjovin tutkimuksen mukaan Pistojärven pitäjän asukkaiden pituuden lyheneminen, kalloindeksin kasvu, tummatukkaisten määrän lisääntyminen sekä tumma pigmentaatio voidaan selittää juuri saamelaisvaikutuksella karjalaisväestön fyysisiin ominaisuuksiin (Zolotarjov 1930: 96, 108). Elias Lönnrot merkitsi vuonna 1836 Pistojärven pitäjässä

20. Repolan Kiimanvuaran kylän nimistössä on tallennettu mm. *Kielo*-alkuinen nimi, jonka taustana saattaa olla saamelainen henkilönimi (vrt. *Kielolambi* < **Kielollambi* < **Kielonlambi*).

21. On mahdollista olettaa, että 1500–1600-luvun asiakirjoissa mainittu *Ku(i)to-ozero*-niminen saamelaiskylä saattaa tarkoittaa myös Vuonnista, eikä Uhtuaa. Esimerkiksi väestönlaskennassa vuodelta 1762 juuri Vuonninen on mainittu siinä *Kuitozero*-nimisenä kylänä (RGADA 1762).

22. Nämä perimätiedot ovat kirjoittajan tallentamia vuosien 1999–2003 keruumatkoilla.

muistiin, että miesten lyhyys Pistojärvellä, Suvannossa ja Ohdassa voi viitata juuri asukkaiden lappalaisperäisyyteen (Lönnrot 1980 [1902]: 170).

Kaikkien edellä mainittujen kylien nimistöä on tallennettu sekä saamelaisperäisiä että saamelaisiin viittaavia paikannimiä, mm. myös *Lapin*-alkuisia paikannimiä: vrt. *Lapinranta*, *Lapinsuuri* (Uhtuan Alajärvi); *Lapinkoski*, *Lapinjogi* (Paanajärven Kokora); *Lapinlampi*, *Lapinsuo* (Paanajärven Kuorilaksi); *Lapinhauta* (Vuokkiniemi). Paanajärven Kuorilahden kylässä on tallennettu *Mielikirja*-niminen pelto, jonka taustana on nähtävästi saamelainen henkilönnimi (Saamelaiset nimet: 8). Tätä paikannimeä voidaan mahdollisesti pitää myös osoituksena saamelaisten paikallaan asumisesta ja maanviljelyn harjoittamisesta. Karjalaistuneita saamelaisia saattavat olla vuonna 1678 Kuorilahden kylässä asuneet Pestrikovit (RGADA 1678: 63), joiden sukunimen karjalainen vastine voisi olla juuri *Mielikirja*. Venäjänkielisen Pestrikov-sukunimen taustalla on venäjän kielen sana *pestryj* 'kirjava'. Myöhemmin Pestrikov-suku asui myös Oulangan volostin Sohjanansuussa ja Laitasalmella. Mainittakoon tässä, että Kuusamon Kitkankylän Antti (Anders Märthensson) -nimisen lappalaisen nuorimmat pojat Antti ja Oula säästyivät nälkäkuolemalta 1600-luvun lopussa Vienan lappalaisen Mihkail Petrikovin (?*Pestrikovin) luona (Pitkä:Suku).

Saamelaisten assimiloitumisesta kertovat mahdollisesti myös karjalaiskylissä esiintyneet *Lapin*-, *Lopin*- ja *Lopinov*-henkilönnimet.²³ Esimerkiksi kaksi ensiksi mainittua sukua asuivat vuonna 1723 Vitsataipalen volostin Vitsankylässä (ven. Vičino) ja Prokkol'assa (ven. Nižneje Kumozero) (Pöllä 1995: 67), ja Lopinovin sukua asui vuonna 1800 Vitsataipalen Jolmosessa (Pöllä 1995: 75). Lopinoveja asui 1500-luvun lopussa myös Vienan Kemissä (ASM I: 137; MPIK: 321). Lopinovien jälkeläisiä asui Kemissä nähtävästi vielä 1600-luvun lopussa. Sen todistavat vuosien 1670–1690 Kajaanin markkinoihin osallistuneiden luettelotiedot, joissa venäläiskauppiaiden joukossa mainitaan mm. Vienan Kemistä tulleita karjalaisia: Mikihfara, Janassima, Simana ja Riigo Lappalainen (Kokkonen 2002: 367, 372). On mahdollista, että sama suku esiintyi *Lopintsov*-muodossa vielä asiakirjassa vuodelta 1723 (Pöllä 1995: 68).²⁴ Mahdollisesti tähän yhteyteen kuuluu myös Voijärven volostin Offon'anniemen (ven. Afonino) asukkaiden korkonimi *Lopari* ('Lappalaiset').

Mainittakoon, että suomalaisessakin tutkimuksessa on pohdittu kysymystä siitä, että sekä sukunimi *Lappalainen* että *Lappila* ~ *Lappala* -alkuiset paikannimet voisivat mahdollisesti viitata kiinteästi paikallaan asuviin lappalaisiin tai heidän jälkeläisiinsä (Kallio 1911: 17; Pirinen 1988: 278).

Muistitiedot kertovat myös monen muun vienalaiskylän ensimmäisen asutuksen olleen lappalaista perua. Esimerkiksi perimätiedon mukaan Kontokkijärven ja Kostamusjärven rantojen ensimmäiset eläjät olivat lappalaisia, jotka uudisasukkaiden

23. Sukunimet, jotka saattavat viitata alueen kanta-asukkaiden jälkeläisiin, esiintyvät myös Karjalan muissa osissa sekä Karjalan naapurialueilla (vrt. *Lapin*, *Lapinov*, *Lapintsev*, *Loparev*, *Lopski*, *Lopinov*). Esimerkiksi Lopskoi oli suurin suku Aunuksen kaupungin Pogosta-nimisessä osassa. Aunuksen Riipuškan kunnan Vuaččilan läheisyydessä on mm. *Lapinpogostu*-niminen metsikkö. Vologdan alueella Vytegran Šestovo-nimisessä kylässä asui Loparev-suku vielä 1900-luvun alussa.

24. 1660-luvun alun valvontakirjan mukaan Lopinovin (*Lappalaisen) suku oli vaurain suku Kemissä (Ivanov 2007: 201).

takia muuttivat pohjoisemmas asumaan (Virtaranta 1978: 111; Virtaranta 1981: 141). Kontokin volostin Vonkajärven rannalla oli vanhastaan kylä, jossa asui ja kalasti *lappi* (Rafael Engelberg 1912: 97). Lappalaisia asui ennen uudisasukkaiden tuloa myös Kontokin Akonlahden tienoilla. Kansantarun mukaan nämä lappalaiset pyydysivät lohta Lusmalahdessa ja kettuja Särkiniemellä. Edellä mainitut paikat saattoivat olla saamelaisten asuinpaikkoja (Castrén 1904: 8). Muisteltiin myös, että Kontokin Niskajärven kylän lähimetsässä asui aikoja sitten Kuopeli- tai Kuapeli-niminen lappalainen, joka oli voimamies ja johti sukujuurensa jumalista (Karel'skij fol'klor 1949: 154). Täten ei ole ihme, että vuokkiniemäläiset pitävät lappalaisina juuri Kontokin pitäjän asukkaita. Vuokkiniemen volostin oppaiden mukaan juuri ”Kostamuksessa on enemmän sekä lappalaisia sanoja että sellaisia paikannimiä, joista ei saa selkoa, mikä todistaa vuokkiniemäläisten mielestä, että ne kaikki ovat juuri lappalaisten jättämiä nimiä” (keruumatka 2004).

Entisen Voijärven volostin asukkaat kutsuvat lappalaisiksi Paanajärven kylien asukkaita. Esimerkiksi Paanajärven Sompajärven kylän perustajana pidetään lappalaista, joka tuli kylän paikalle kivellä. Tämä iso kivi sijaitsee näihin asti Kylänniemen kärjessä, ja sen nimi on *Lappalaizenkivi*. Lappalaisten kivellä liikkumisesta on ole-massa muistitietoja Rukajärven Ännähäisestä ja Pistojärven Tuhkalasta. Samoin muistetaan, että ensimmäinen asutus oli Pirttiniemessä, jossa näkyi vielä 1900-luvun puolivälissä *Lapinkiukuan* sija (keruumatka 1998). Kemijoessa Somba- ja Kemijoen yhtymäkohdassa on Sombakurja-niminen koski, jonka erästä osaa kutsutaan *Lappalaizenkorvaksi*. Lisäksi Vienan karjalaisväestö kertoi J. W. Juveliukselle rikkaan Kuisma-nimisen lappalaisen *Lapinraunioista*, jotka sijaittivat Vuoksjärven kylän läheisyydessä Talvilahden rannalla, ja lappalaisen asutuksesta Remšunniemellä Paanajärven Ruokojärvellä sekä Korvenmualla Paanajärven tienoilla (Juvelius 1888: 54). Tulevan Paanajärven volostin alueella olikin 1500-luvulla todistetusti ainakin kaksi lapinkylää, Sombozero ja Kurgijeva (ASM: 114; MPIK: 325).

Vuonna 1947 Uhtuan Alajärven tallennetun muistitiedon mukaan noin 300 vuotta sitten kylän tienoilla asui kodissa kolme lappalaisveljestä nimiltään Patriikka, Čolli ja Ieva. Perimätiedossa mainitaan noiden veljesten asuinpaikoistakin: esim. *Čollinkoda* sijaitsi Suavalassa, *Ievankoda* Ievalassa ja *Patrikankoda* Ol'okkalassa, jossa on yhä jäljellä viimeksi mainitun kodan paikka maastossa. Osa edellä mainittujen saamelaisten jälkeläisistä lähti myöhemmin kylästä pois kohti pohjoista, kun kylään oli tullut uutta väestöä. (Karel'skij fol'klor 1949: 153–154; Virtaranta 1958: 704). Mutta ainakin Alajärven Ievaset (virallisesti Ievlevit) lukivat itsensä Ieva-lappalaisen jälkeläisiksi (Mihejeva 1987: 5). Perimätiedon kanssa yhtäpitävästi myös asiakirja vuodelta 1678 mainitsee, että Alajärven kylässä on kolme osaa (RGADA 1678: 70).

Luusalmen kanta-asukkaiksi mainitaan samoin lappalaiset. Oppaiden mukaan kylän lähimetsissä oli isoja kaivettuja maahautoja, joita alkuasukkaiden arveltiin käyttäneen asuntoinaan (Timonen 1938: 474). Myös Luusalmen naapurikylän Nurmilahden tienoiden ensimmäiset asukkaat näyttäisivät olleen saamelaisia *Lapin*-alkuisten paikannimien perusteella, kuten Nurmilakši-nimisen lahden *Lapinpiä*-osa ja sen rannalla oleva *Lapinpapinkiukua*-niminen paikka.

Muistitiedon mukaan Kiestingin tienoilla *Kotaniemellä* asui aikoinaan lappalainen, jonka kalastusvesiä oli lähellä Kotanientä olevan *Lapinsuaren* luona. Toisen perimätiedon mukaan Kiestingin ensimmäinen saamelaiden asutus oli Kotisuarella vastapäätä nykyistä kylää, ja asutuksen nimi oli *Kömölä*. Kun asukasluku kasvoi huomattavasti, kylä siirrettiin manterelle. On mainittava, että Kiestingin kantasuku on lappalaislähtöinen *Kömösen* suku ja nykyiset Kemovit ovat perimätiedossa mainitun *Kömö*-nimisen lappalaisen jälkeläisiä, jotka omaksuivat ajan mittaan kiinteän elämäntavan ja karjalan kielen. Lappalaislähtöinen suku saattaa olla myös *Kiisjoen Loškani* (ven. *Loškin*). Tähän viittaa edellä jo mainittu asiakirjatieto vuodelta 1710, jossa mainitaan venäjän lappalainen nimeltään Jaakko Loska (Kuusamon käräjät 1710: 7). Myös verokirjassa vuodelta 1624 *Kiisjoen* kylän eräässä talossa asui lappalaiseksi mainittu henkilö (Pöllä 2001: 101).

Pistojärven Kantoniemen tienoilla olevan *Lapinlahden* nimeä selitetään sillä, että sen rannalla oli aikoinaan lappalaisasutus, jossa asui kaksi lappalaisperhettä (keruumatka 2000). Samalla Pistojärven Suvannon kylän Trohkimaiset pitävät itseään lappalaisten jälkeläisinä (keruumatka 2012).

Vuoden 1872 matkan jälkeen Aksel Berner kirjoitti matkamuistelmissaan, että Pääjärven ympäristö on melko vähän aikaa sitten lakannut olemasta lappalaisten asuinpaikkana. Seudun muinaistarut kertovat heistä paljon, ja lukuisat rauniot muistuttavat saamelaisista. Tutkijan havaintojen mukaan talojen rakennustapa eroaa muiden karjalaisten asunnoista, ja usein myös kasvojen muodot osoittavat selvästi, että matkailija on joutunut poropaimentajien entiselle maalle. Berner mainitsee mm., että noin neljän peninkulman päästä *Sohjanansuusta* Pääjärven luoteisrannalla on niemi, jonka lähellä eräällä saarella oli kymmenkunta sammaltunutta rauniota eli *Lapinkiukkaita*. Ne olivat melkein pyöreitä, noin kaksi kyynärää läpimitaltaan ja lähes yhden kyynärän korkuisia. Paikallisten oppaiden mukaan juuri siellä asuivat Pääjärven seudun viimeiset lappalaiset. (Berner 1904: 495–496.) 1900-luvun alussa Ilmari Kianto saattanut, Kiestingin Koutajärvenpään kylästä oleva karjalainen mainitsi myös kirjailijalle, että lappalaisjalkia löytyy Koutajärven rannoilta joka paikasta (Kianto 1923: 408). On olemassa asiakirjatietokin Koutajärven rannalla aikoinaan olleesta saamelaisasutuksesta (Haruzin 1890: 462). Vuokkiniemen volostin asukkaat kertoivat M. A. Castrenille myös lappalaisesta kuninkaasta, joka olisi hallinnut joskus Kemin tienoilla (Castrén 1904: 8–9). Vienan Kemissä käynyt E. Ogorodnikov mainitsee samoin, että perimätietojen mukaan Kemin tienoilla oli olemassa linnan tai linnoituksen jäännökset, jotka kuuluivat aikoinaan lappalaiselle ”valtiaalle” (Ogorodnikov 1869: 32).

Repolan ja Rukajärven pitäjissä on myös säilynyt melko paljon tietoja saamelaisista. 1800-luvun lopussa L. W. Pääkkönen tallensi Repolan volostissa perimätietoja täällä aikaisemmin asuneista ”kalalappalaisista” ja ”tulilappalaisista”,²⁵ jotka olivat tietäjiä ja noitia. Repolan Lužman kylän asukkaat yhdistivät esimerkiksi *Hissakaine-*

25. Tuli-Lapissa oppivat tietäjiksi myös Raja-Karjalan Suistamon pitäjän asukkaat (esim. Šemeikät) (Kotiseudun tarinoita: 209–211). Vuokkiniemen Venehjärvellä Ilmari Kianto sai kuulla, että loitsut on tuotu kylään Tuli-Lapista. Samalla oli myös mainittu, että *Tuli-Lappi* on miehen nimi ja että hän on kylän asukkaiden profeetta (Kianto 1989: 174).

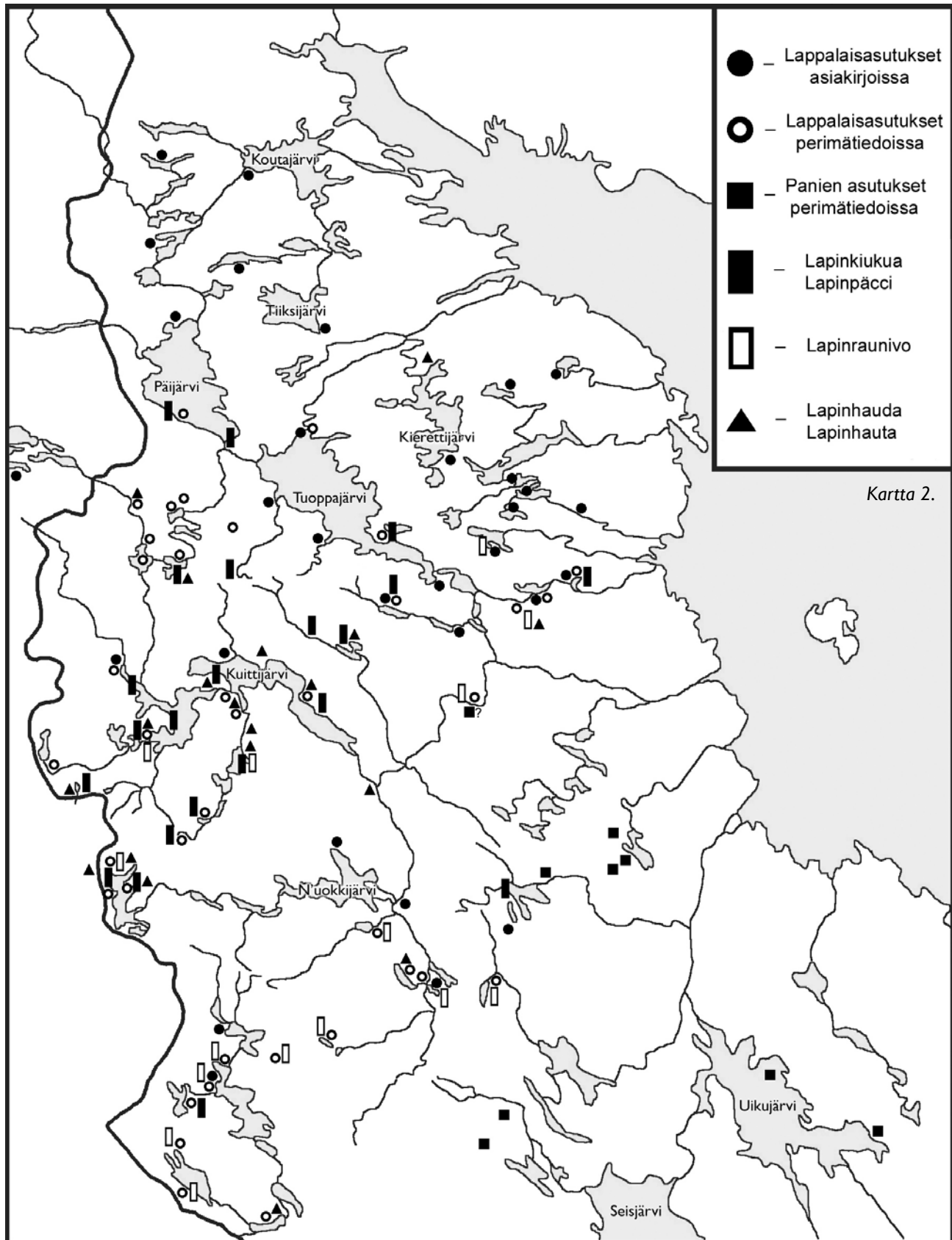
niemellä olevat tulisijat kalastusta ja metsästystä harjoittaneeseen Issakka-nimiseen lappalaiseen. Neljän virstan päästä kylästä oli aikoinaan myös lapinaikainen kalmisto (Pääkkönen 1898: 168–175).

Muistitiedon mukaan Rukajärven Liedmajärven, Tiiksin ja Ännähäisen sekä Repolan Koropin, Lendieran, Lužman ja Lusingijärven kylien tienoilla oli olemassa *Lapinraunivo-* ja *Lapinaho-*nimiset paikat, joissa oli kiviraunioita muurausjäänteineen, sekä *Lapinhaudat*, joiden avulla lappalaiset pyydystivät peuroja. L. W. Pääkkönen tallensi tiedon myös *Lapinkylästä*, joka sijaitsi Hiedajärven rannalla lähellä Repolan Muujärveä. Perimätieto kertoo, että tuon kylän asukkaat oli tapettu *Ruočinvoinan* eli Ruotsinsodan aikana (Pääkkönen 1898: 168–175).

Vienassakin lappalaisten jättämiä muistomerkkejä on useaa lajia: mm. *lapinraunioita*, *lapinhautoja* (= saamelaisten asuinpaikkoja) sekä *kuoppia* ja *aitauksia*, joiden avulla pyydystettiin peuroja. Niin sanotut *lapinkiukuat* eli *lapinpäcit* ovat useimmin havaittuja saamelaisten oleskelun jälkiä Vienan karjalaiskylien ympäristössä (kartta 2). Vastaavanlainen tyyppi nimellä *Čudskije pečišča* (‘tsuudilaiskiukaat’) on laajalle levinnyt myös Vienanmeren rannikolla (Vitov 1962: 67). Näin kuvaa Juvelius *Lapinkiukua*-nimisiä paikkoja: ”Ne sijaitsevat usein metsässä järvien rantamilla. Ne ovat enimmäkseen maan ja sammalten peitossa ja niitten päällä kasvaa usein vahvoja puita. Kooltaan ne vaihtelevat: korkeus on 1–1.5 kyynärtä, pohjapinnan läpimittaus 3–5 kyynärtä. Välistä on vielä selvät jäljet neliskulmaisesta puusalvoksesta, jonka nurkassa on kiuas. Toisinaan taasen on kiukaan likellä pienempiä maakuoppia, jotka luultavasti ovat olleet elatusvarain säilytyspaikkoina.”²⁶ Samalla Juvelius epäroi, kuuluivatko kaikki *lapinkiukaat* saamelaisväestölle. Hän mainitsee esimerkiksi viitaten Dubeniin, että saamelaiskodassa tulisija on aina keskellä. Hän huomauttaa myös, että *Lapinkiukua*-nimisen paikkojen lähellä tavataan silloin tällöin kivistä tehtyjä aitoja sekä muokattujen peltojen jälkiä, mikä Juveliuksen mielestä ei voi liittyä saamelaisiin (Juvelius 1888: 39–40). Näin ollen vaikuttaa siltä, että *Lapinkiukua*-paikannimimalli yleistyi ajan kuluessa Vienan Karjalan nimistössä ja sitä ruvettiin käyttämään nimenomaan merkitsemään joskus olemassa ollutta, ei välttämättä saamelaista asuinpaikkaa. Kun arkeologisia kaivauksia näillä asuinpaikoilla ei ole suoritettu, on mahdollista sanoa, mihin aikakauteen nämä asuinpaikat kuuluvat ja kuinka pitkään ne ovat voineet olla käytössä. Toisaalta paleoekologinen tutkimus Vuonnisen tienoilla on osoittanut, että lähellä asutusta harjoitettiin pienimuotoista viljelyä noin vuonna 1440. Juuri tämän ajan järvisedimentistä on löydetty ensimmäisen kerran viljelykasvin siitepölyä, tässä tapauksessa rukiin (*Secale*) siitepölyä. Samalla ohran (*Hordeum*) yksittäinen siitepölyhiukkanen on löydetty jo vuoden 500 järvisedimenttikerrostumasta (Alenius et al. 2011: 159). Täten on mahdollista olettaa, että saamelaisväestö on voinut harjoittaa pienimuotoista peltoviljelyä jo myöhäiskeskiajalla.

Osa näistä *lapinkiukua-* tai *lapinraunivo-*nimellä tunnetuista kiviröykkiöistä on epäilemättä melko myöhäisiä. Ne voivat esimerkiksi olla peräisin ns. (karj.)

26. Hieman toisentyypisistä lapinkiukaista kerrottiin Kontokin Šappovuarassa. Lähellä kylää on suurehko kivikasa (-latomus), jonka kivet on ladottu tietyllä tavalla, ja tämä rakennelma muistuttaa savusaunan kiuasta, jossa on mm. tulisija. Paikallisasukkaiden mukaan lappalaiset käyttivät sitä aikoinaan kalan savustamiseen. (Keruumatka 2000.)

Kartta 2.

varastussodan (suom. *sarkasodan*) ajalta eli 1700-luvun alusta, jolloin monen kylän asukkaat siirtyivät turvallisempaan paikkaan piiloutumalla metsään piilopirteihin vihollisjoukkojen tieltä. Vienankarjalaisilta on tallennettu perimätietoja useamman kylän väestön lähdöstä metsiin ja paluusta takaisin kyliin ”varastussodan” aikana. Ainakaan tähän liittyvät rauniot eivät voi olla lappalaisperäisiä.

Melko usein karjalaiskylien tienoilla tavataan myös *Lapinhauta*-nimisiä paikkoja. Paikallisasukkaiden mukaan pienempiä hautoja saamelaiset käyttivät peura-pyyntiin, koska ne sijaitsevat tavallisesti kapeissa paikoissa korkeiden mäkien, soiden tai vesistöjen ympäröiminä. Isompia hautoja alueen kantaväestö käytti asuinpaikkoina. Esimerkiksi Jyväylähdeltä saadun muistitiedon mukaan lappalaiset pystyttivät kotansa Lapinhautaan ja sytyttivät tulen litteän kiven päälle (Juvelius 1888: 41). Vastaavanlaisia tietoja hautojen käytöstä on olemassa myös Repolan ja Rukajärven pitäjistä (Pääkkönen 1898: 168–175). Mainittakoon tässä, että vuonna 1839 Vienassa käynyt M. A. Castrén pani merkille, että tämänlaatuisista muistomerkeistä tiedettiin kertoa samalla laajalla alueella Liperistä Kajaanin seuduille saakka, jossa niin sanottuja *Lapinhautoja* on sangen runsaasti (Castrén 1839: 8–9).

Muita esihistorialliselta tai historialliselta ajalta peräisin olevia muinaisjäännöksiä luokiteltavia kohteita ovat suuret merkkikivet, seidat, uhripaikat ja ns. lapinpat-saat (*lapinpaččahat*).

Matkakertomuksessaan Juvelius mainitsee esimerkiksi lappalaisesta seidasta, joka sijaitsee nykyäänkin Akonniemellä Pistojärven Ohdan kylän tienoilla. Se on kallio, jonka huipulla on pienempi kivi. Jos katsotaan tätä järveltä päin, kallior ryhmä muistuttaa naista. Perimätiedon mukaan tällä paikalla eräs saamelainen kirosi ras-kaana olevan vaimonsa ja itse kirouksen hän sulki pieneen kiveen, joka on ”naisen päänä” (Juvelius 1888: 42). Näihin saakka paikalliset asukkaat ovat uskoneet, ettei kiveä saa siirtää paikaltaan, muuten ei saa rauhaa ennen kuin asettaa sen takaisin (keruumatka 2000). Mahdollisia seitoja tiedetään olevan myös Uhtuan, Paanajärven, Oulangan ja Vuokkiniemen volostissa. Esimerkiksi kylänpolun varrella lähellä Paanajärven Kurenkylää sijaitsee suuri kivi, jonka päällä on kolme pienempää kiveä. Paikallisperinteen mukaan jokaisen kylän asukkaan piti metsästä palattuaan jättää kiven päälle metsän antimia (marjoja, sienä jne.). Lisäksi A. M. Tallgren mainitsee A. Brjusoviin viitaten Rukajärven alueella Ontajoen varrella sijaitsevasta uhrikivi-luolasta, jonka lähellä oli myös lappalaishaudan jäännöksiä (Tallgren 1938: 19).

Paitsi seitoja Vienan Karjalassa oli myös muita pyhiä paikkoja, jotka voivat juontaa juurensa alueen saamelaiskauteen. Esimerkiksi Uhtuassa Keski-Kuittijärven rannalla oli aikaisemmin *Šuurikivi*, joka oli noin kaksi metriä korkea ja jonka päässä oli puusalvokseen pystytetty puinen risti. Kiven vieressä järven lahdelmassa oli *Šuurenkivenruohokko*, joka oli niin pyhä paikka, ettei kukaan tohtinut ottaa siitä ruo-hoa. Edellä mainitun paikan lähellä oli aikoinaan myös Kormuśniemen *Kalajumala*. Se oli oikein iso ja vanha puuristi, jonka juurella oli suuri kiviröykkiö. Siihen oli kasattu mukulakiviä useita kuutiometrejä. Perinteen mukaan saatuaan hyvän saaliin kalamiehet lupasivat tuoda siihen uhriksi kiven saalispaikaltaan. *Kalajumalan* luona oli havaittavissa muitakin esineitä, mm. vaatekappaleita ja ruokaa (Lukkarinen 1918: 67–69).

Pääjärven seudulla matkustanut Aksel Berner kirjoitti muistiin tiedon lappalaisesta taikakalusta eli *lapinsoitosta* (‘-soittimesta’) nimeltään Kontakka, joka ilmoitti saamelaisväestölle monesta tärkeästä asiasta, mm. metsästyskauden alusta, vihollisten tulosta jne. Tämä soitin riippui aina merkillisen hongan latvassa eräällä saamelaisille pyhällä Pääjärven niemellä. (Berner 1872: 496.)

Uhtuan Haikolan kylän lähellä on olemassa *Passi(n)järvi*-niminen vesistö, jonka nimi saattaa olla saamelaista alkuperää, vrt. ksaam. **pesē* (saamP *bassi*, saamK *pää’ss* ‘pyhä’). Tämän nimen varianttina on *Spuassujärvi*-muoto. Sen rannalla sijaitsee myös *Spuassuvuara*-niminen mäki. Karjalan kielen *spuassu*-sanana merkitys on ‘kristus, vapahtaja’ (KKS). Kukaan paikallisasukkaista ei kuitenkaan enää osaa selittää, miksi järvi tunnetaan sillä nimellä. Siitä huolimatta tämäkin nimi viittaa välillisesti ‘pyhään paikkaan’. Saamelaisilla *bassi* liittyy usein tuntureihin ja järviin (vrt. pn. *Bassijaure* Ruotsissa), joissa asui tuonpuoleisia ns. *sáiva*-olentoja. *Bassiksi* nimitettiin monesti myös seitoja (Pulkkinen 2011: 219). Norjan lappalaiset valitsivat pyhiksi paikoikseen (saamP *bassi* ‘pyhä’) vaarallisia kohtia (mm. koskissa, jäätiköillä), joiden ohitse heidän täytyi matkoillaan kulkea. Niiden joukossa oli myös sellaisia, joissa metsästys tai kalastus oli sujunut epätavallisen hyvin tai huonosti (Krohn 1894: 25–26). Toinen *Passijärvi* tunnetaan Jyskyjärven tienoilta eli Vienan Karjalan eteläosasta.²⁷

Mainittakoon, että Pistojärven Tuhkala sijaitsee *Šaivarven* eli *Šaivojärven* (ven. *Šaivozero*) rannalla, jonka nimi saattaa liittyä myös saamelaisten uskomuksiin. *Sáiva* oli jollakin tavalla läheisessä yhteydessä pyhän kanssa. On arveltu, että se liittyy saamelaisten vanhimpiin vainajalakäsityksiin (Pulkkinen 2011: 221). *Sáiva*-käsite tunnettiin kaikissa saamelaisryhmissä, mutta sen merkitys oli niissä hieman erilainen.²⁸ Kuolan niemimaan saamelaisilla *sáiva*-käsitettä käytettiin merkitsemään pyhiä vesiiä. Tällaisia olivat hyvin usein puhdasvetiset läpivirtaavat järvet, joissa kalanpyyntiä oli rajattu erilaisilla kielloilla ja joiden rannalla tehtiin uhrauksia ja lahjoituksia järven isännälle (Košečkin 2003: 121).

Kiinteisiin muinaisjäännöksiin kuuluvat myös mahdollisesti pyyntiperinteeseen liittyneet *lapinpatsaat* (karj. *lapinpačaš*), joita 1800-luvun lopussa oli tavattu usein Keski-Karjalan karjalaiskyläin apajavesillä. Koillis-Suomessa nähtävästi samankaltaisia puupatsaita oli tavattu vielä 1800-luvulla metsästys- ja apajapaikoissa. Suomenkielinen väestö piti niitä aikaisemmin näillä paikoilla asuneiden saamelaisten

27. Mainittakoon, että Kiestingin kunnassa oli *Pasvaraka* (variant. *Spasvaraka* ← ? **Pass-* (**Spuas-*)-niminen kylä (karj. Lohivuara) sekä Voijärven kunnassa Uskelan tienoilla on *Spuassunmua*-niminen paikka (? > **Pass-*).

28. *Sáiva* (Saivo) on saamelaisuskomuksissa vainajala, kuolleiden asuinpaikka. Sinne pääsivät ympäröivän tuonpuoleisen kanssa hyvin eläneet, käytännössä noidat. *Sáivan* vainajasielut muuttuivat luonteeltaan suojelushengiksi, jotka olivat saamelaisnoidan apuhenkkiä. Suomen Lapissa *sáiva* on viitannut kaksipohjaisiksi kuviteltuihin, tuonpuoleisten olentojen asuttamiin järviin (nykyperinteen tuntemat ”saivojärvet”). Nämä ovat yleensä kirkasvetisiä lähdejärviä, jolloin pohjassa todella saattaa näkyä järvien väliseksi aukoksi tulkittu lähteensilmä. *Sáiva* sijaitti yleensä juuri järven pohjassa olevan reiän toisella puolella, missä oli toinen järvi. Länsisaamelaisilla *sáiva* taas on assosioitu tiettyihin pyhiin tuntureihin (Pulkkinen 2011: 219, 221).

jumalina. Perimätietojen mukaan lappalaiset ryhtyessään pyyntiin lupasivat pystyttää veden kunniaksi patsaan tai veistä ”jumalan kuvan”, jos saavat runsaasti kaloja tai hyvän saaliin peurahautoistaan. Tämänkaltaisten patsaiden tiedetään korvanneen saamelaisilla kiviseitoja ja niitä palvottiin pyynnin aikana. Puiset seidat veistettiin usein ihmispään muotoisiksi. (Krohn 1894: 77; Leppäaho 1935: 38.)

Mainittakoon tässä, että vuonna 1563 Vaaženin pogostassa Kuujärven tienoilla oli ”*Paholaisenojan*” läheisyydessä ”*Paholaisen pään yllä*” -niminen kylä (ven. *derevn'a nad Besovoju golovoju na Besovom Ručju*; nyk. karj. Hidniemi, ven. Gižino) (PKOP: 86). Tämä nimitys voisi viitata samankaltaiseen perinteeseen, joka tunnettiin myöhemmänä aikana Suomen pohjoisosissa. Suomessa pyytäjien veistämistä patsaita (”kalajumalia”) eli keropäitä on runsaasti varsinkin Kemijoen ja siihen laskevien jokien varsilla, hyvien pyyntipaikkojen läheisyydessä. Nämä patsaat oli pystytetty muinoin jonkun henkilön tai tapahtuman muistoksi tai uskomuksellisessa tarkoituksessa (Elo & Seppälä 2011: 23, 27).²⁹ Mahdollisesti tähän yhteyteen kuuluu tieto, että Uhtuan Haikolan tienoilla on pieni järvi nimeltään Iitolalampi, joka on saanut oman nimensä siitä, että sen rannalla oli idoli eli puinen epäjumala. Haikolassa on tallennettu myös muistitieto, joka kertoo, että kylän ympäristön eräissä järvissä oli pohjaan asetettuja paksuja hirsitä, jotka olivat vaakasuorassa asennossa ja joita lappalaisten mainitaan käyttäneen kalastaessaan (Juvelius 1888: 51). 1890-luvulla Vienassa käynyt Louis Sparre pani myös merkille, että Rukajärven Miinoan kylän kalmistolla erään kuusen kylkeen oli naulattu omituinen puusta leikattu hautausmerkki, joka muistuttaa ihmisen tai eläimen päätä (Sparre 1930: 50).

Tornaueksen mukaan Suomen lappalaisilla oli kivisiä ja puisia epäjumalia. Esimerkiksi Oulun kihlakunnassa Iin pitäjän saarilla oli noin kolmen kyynärän korkuisia kivipatsaita, joille kalamiehet olivat uhranneet rahaa ja viinaa. Patsaissa oli yksi isompi kivi runkona, sitten pienempi kaulaa vastaava kivi ja vihdoin jyrävä kivinen pää. Castrénin mukaan Suomen pohjoisosissa oli aikoinaan myös vanhoja puita, joihin oli piirretty ihmisten kuvia (Krohn 1894: 27, 64, 75). Vastaavanlainen perinne oli myös Skandinaviassa (Zachrisson 2002: 51–55).

Valitettavasti lapinpatsaisiin liittyy Karjalassa hyvin harvoin tarinoita, ja tästä syystä ei ole ihan selvää, mikä oli niiden todellinen käyttötarkoitus. Kerrotaan ainakin, että eräissä tapauksissa näiden patsaiden pystyttämisen seurauksena oli joidenkin kalalajien osittainen tai täydellinen katoaminen vesistöistä. Juuri tässä tarkoituksessa esimerkiksi Kontokin Munankilahden tienoilla asunut lappalainen löi patsaan Koisuarenluhta-nimiseen lahden pohjaan (Juvelius 1888: 44).

Ollessaan Vienan Karjalassa J. Lukkarinen merkitsi muistiin, että näillä tienoilla vallitsi aikoinaan lapinuskko (Lukkarinen 1918: 87), jonka mahdollisena todisteena voivat olla edellä mainitut kivet, patsaat, ruohikot ja muut pyhät paikat.

Vuosisatoja kestänyt saamelaisten ja karjalaisten rinnakkaisasuminen Vienan Karjalassa on jättänyt jälkensä myös karjalaisen mytologiaan ja lauluperinteeseen.

29. Mainitsen tässä, että Kiestingin Pinkasalmen tienoilla Kierettijärven Pahtasuarella sijaitsee *Golova*-niminen suurehko kivi (vrt. ven. *golova* ’pää’).

Ainakin viisi Kuittijärven tienoiden runonlaulajaa mainitsi oppineensa taikojaan ja loitsujaan saamelaisilta (Kirkinen 1988: 98–99). Osoituksena varhaisista tiiviistä yhteyksistä voi olla esimerkiksi molemmille kansoille yhteinen kansanrunousaihe vihollisten tulosta.

Kuolan niemimaalta tallennettu saamelaistarina kertoo *Ču(u)disuolenč*-saarennimen synnystä Ounasjärvessä. Sen mukaan saarella menehtyi rosvojoukko (eli *čuudit*), jonka saamelainen taruhenkilö *Lavrikaš* jätti ilman veneitä (Minkin 1987: 94). Uhtuasta tallennettu legenda kertoo vuorostaan *Laurikaini*-nimisestä sotavangista, joka karkasi veneellä eräältä saarelta jättäen rosvojoukon kuolemaan sinne. Tarinan tapahtumat sijoittuvat *varastussodan* aikaan, jolloin valloittajat etenivät Imandrajärveä³⁰ kohti (Juvelius 1888: 62).

Uusi itämerensuomalainen väestö otti vähitellen käyttöön saamelaisille kuuluneita maita pakottaen viimeksi mainittuja vetäytymään pohjoisemmas. Mutta se ei ollut aina helppoa, koska pohjoisessa sijainneet alueet kuuluivat nähtävästi muille lappalaisuville. Tästä syystä lappalaiset olivat nähtävästi haluttomia jättämään kotipaikkojaan. Tähän viittaavat Vienassa ja Aunuksen Karjalan pohjoisosissa karjalaisilta tallennetut muistitiedot, jotka kertovat *lapinsodasta* tai *lapinvoimasta*. Esimerkiksi Uhtuan Luusalmessa ylös kirjoitettu taru tiesi kertoa, että kylään saapuneet uudisasukkaat joutuivat taisteluun lappalaisten kanssa seudun omistamisesta (Timonen 1938: 474). Taistelussa kaatui paljon miehiä kummaltakin puolelta. Vastaavanlaisia muistitietoja on tallennettu Kontokin Kostamuksesta sekä Rukajärven Tiiksistä ja Lietmajärveltä. Kahakoista lappalaisten kanssa kerrottiin myös Tunkuan Kevättämäjärvellä. Tämän lisäksi on olemassa tarinoita, joissa lappalaiset kiroavat kalavedet pois lähdön hetkellä. Tämän seurauksena lähivesistöistä katosi tavallisesti kalan tietty laji, kuten hauki, särki, säynävä, muikku, ahven, lahna tai siika (Pääkkönen 1898, 168–187; Karel'skij fol'klor 1949: 154). Esimerkiksi ennen pois lähtöä Kontokin seudulta viimeiset lappalaiset raahasivat Kontokkijärven kalaisaan apajaan oksikkaan kuusen, varoittaen siten uudisasukkaita rajoittamaan kalan pyyntiä (Juvelius 1888: 44).

Vienan pohjoisosassa Aksel Berner tallensi myös tiedon, jonka mukaan Pääjärven eteläpään lappalaiset ”monta monituista vuotta” olivat vastustaneet tällä seudulla karjalaisia häiriten heidän kalastustaan ja metsänkäyntiään. Kun lappalaiset tiesivät tuhon hetken tulleen, he paikallistarinan mukaan kerääntyivät Pääjärven eräälle saarelle ja syöksivät itsensä tuleen, johon kaikki paloivat. Tästä kertovat mm. saarella olevien raunioiden palaneet kivet, jotka osoittavat, että ne olivat olleet aikoinaan kovassa tulessa (Berner 1904: 495–496).

Suunnilleen samaan aikaan eli 1900-luvun alussa Ilmari Kianto kuuli eräältä oppaalta tarinan, joka kertoi Kuntikylän tienoilla olevasta Kumakoskesta, josta karjalaiset panivat viimeiset lappalaiseläjät menemään alas, ja tähän muistitiedon mukaan oli loppunut ”lapin ukon valta” näillä seuduilla (Kianto 1923: 388).

30. Karj. Imantra = suom. Inari.

Kantaväestön ja uudisasukkaiden väliset suhteet eivät aina kehittyneet suotuisiksi. Esimerkiksi Pistojärven Tuhkalan tienoilla lappalaisten ja tulleen väestön välit olivat huonot ja kerran lappalaiset syöttivät tulokkaiden lehmän karhuille. Tuhkalan seudun lappalaiset olivat hyviä tietäjiä,³¹ ja selviytyäkseen heistä kylän ensimmäisten asukkaiden oli pakko kääntyä Ruvankylän mahtavan Iivana Sorvanaini -nimisen tietäjän puoleen (Kiestingin kansanlauluja 1989: 10, 46). On mielenkiintoista, että Jokangan siidassa (saam. Jovkkoš) asui 1600–1700-luvun vaihteessa Ivan Vasiljev Sorvan (synt. noin 1671) ja Luujärven siidassa (saam. Lujaavv’r, ven. Lovozero) asui hänen veljensä poika Ivan Fjodorov Sorvanov (synt. noin 1701; Kučinskij 2008: 288, 291). Tämän tiedon pohjalta voidaan puhua saamelaisperäisen Sorvanaini-suvun olemassaolosta ainakin Kuolan niemimaalla. Selvittämättä jää kuitenkin kysymys siitä, asuiko perimätiedossa mainittu Sorvanaini-suku Ruvassa. Vuosina 1608–11 Ruvanimisessä saamelaispogostasta eli siidasta mainitaan vain kaksi verovelvollista lappalaista: Mikiforko Aikasarovin poika ja hänen veljensä Fedotko (Haruzin 1890: 462). Toisaalta on muistettava, että myöhemmin eli vuoteen 1793 mennessä koko Pääjärven seudun lappalaisasutus yhdistettiin Ruvan pogostaksi (Pöllä 1995: 201) ja Sorvanaininiminen mies saattoi asua silloin myös jossakin toisessa saamelaisasutuksessa.

Muistiin on tallennettu myös tapauksia, jolloin *varastussodan* aikana lappalaiset joutuivat hyökkäyksen kohteeksi sekä suomalaisten että venäläisten puolelta. Näiden hyökkäysten seurauksena oli lappalaisten katoaminen monelta paikalta (Castrén 1839: 8). Esimerkiksi suullinen tiedonanto Uhtuan volostista kertoo kahdesta lappalaisesta, jotka asuivat joskus lähellä rajaa Suomen puolella. Toinen heistä oli venäläisten vankina ja toinen onnistui pakenemaan. (Juvelius 1888: 52.) Toisen muistitiedon mukaan Uhtuan Alajärven tienoilla asui aikoinaan kolme lappalaisveljestä nimeltään Patrikka, Čolli ja Ieva. Erään hyökkäyksen aikana *ruotsit* saivat yhden heistä kiinni ja veivät hänet Ruotsiin (eli Suomeen). On mielenkiintoista, että legenda kertoo, että hänestä on saanut alkunsa Suomen lappalaisten haara (Karel’skij fol’klor 1949: 153). Kontokin Akonlahden tienoilla Castrén kirjoitti muistiin, että rajaseudun suomalaiset murhasivat kaksi Kiitehenjärven rannalla asunutta lappalaisperhettä, jotka ennen tätä tapausta olivat saaneet Moskovan ruhtinaalta käyttöoikeudet pyyntitoimintaan näillä seuduilla, ja suomalaiset halusivat saada nämä etuudet itselleen (Castrén 1839: 8).

Perinteessä on säilynyt tietoja myös siitä, että lappalaiset eivät tulleet toimeen myöskään toistensa kanssa. Esimerkiksi Vuokkiniemen Latvajärven tienoilla eräs Puatolaini-niminen lappalainen tappoi kalamatkalla N’aukunjärven rannalla oman heimoveljensä nimeltään Parviaini. Tiedetään myös, että viimeksi mainittu haudattiin N’aukunjärven Parviaisensaarelle (Juvelius 1888: 47). Uhtuan Alajärveltä on olemassa

31. Kerrotaan, että kerran Korpijärven Lapinniemellä asunut lappalainen vaipui transsiin saadakseen uusia tietoja/taikoja. Hänen veljensä oli poissa, ja ensiksi mainittu lappalainen ei pystynyt palaamaan transsista takaisin reaali maailmaan ja nukkui kuolemanunta. Rahvas hautasi hänet. Palattuaan kotiin toinen veljeksistä kaivoi veljensä maasta, sytytti nuotion ja yritti saada tietää, oliko hänen veljensä tapettu. Kuollut lappalainen havahtui hereille kolme kertaa kuolonunesta ja ilmoitti, että hän oli kuollut luonnollisesti. Sen jälkeen hänet haudattiin uudestaan ja elossa oleva lappalainen lähti tältä seudulta (KRR 1992: 231; vrt. myös Juvelius 1888: 49). Korpijärven kylä sijaitsi Pistojärven volostissa lähellä Tuhkalaa.

vuorostaan perimätieto Lauri-nimisestä lappalaisesta, joka oli tunnettu siitä, että hän ajoi pois Alajärven rannoilta omia heimolaisiaan eli muita lappalaisia. Lauri asui kuolemaansa saakka eräällä Alajärven niemellä, ja sanotaan, että häneen loppui ”lapin suku” (Juvelius 1888: 52). On hyvin todennäköistä, että perimätiedolla on historiallinen tausta. Asiakirjassa vuodelta 1678 Paanajärven Alajärven kylästä mainitaan vanhus Minka Lavrentjev, jonka isä oli epäilemättä Lauri-niminen. Valitettavasti siinä ei mainita Minkan ikää, mutta voidaan kuitenkin olettaa, että hänen Lauri-isänsä eli joskus 1500-luvun lopussa ja oli mahdollisesti kylän tienoiden viimeisiä saamen kielen puhujia (RGADA 1678: 70).

Pistojärven Tuhkalanjärven Lapinsuarella ja Liävänniemellä asuneet kaksi lappalaista eivät myöskään eläneet sovussa. Kerran toinen heistä pilasi näiden lappalaisten yhteisen apajapaikan, ja toisen oli pakko kutsua tietäjä Pääjärveltä, että paikka olisi tullut taas kalaisaksi (Juvelius 1888: 48–49). Tätä tietoa voidaan pitää muistumana siltä ajalta, jolloin silloisen saamelaisten asuttaman Pääjärven pogostan vanhin käsitteli erilaisia kiistanalaisia kysymyksiä. Toisaalta muistitiedon perusteella voidaan myös arvella, että Pistojärven tienoiden lappalaiset olisivat kuuluneet hallinnollisesti Pääjärven seudun lappalaisalueeseen. Tähän viittäisi myös tieto siitä, että vuonna 1591 Pistojärvi ympäristöineen kuului Pääjärven naapuriseudun rinnalla Metsä-Lappiin (MPIK: 326).

Kahden Pistojärven Osraniemellä ja Heposuarella asuneen lappalaisen riidasta kertoo taas perimätieto Pistojärven kylästä. Sen mukaan nämä lappalaiset olivat seudun ensimmäisiä asukkaita ja riidan seurauksena oli yhteisen nuotan repeäminen (Juvelius 1888: 49, 66).

Etelämpänä Repolan volostissa Lužman kylän tienoilla kerrotaan kahden lappalaisen jousiammuntakilpailusta, jonka seurauksena oli Hissakka-nimisen lappalaisen ja hänen vaimonsa menehtyminen. Römöne-niminen lappalainen pilasi katseellaan sorsan, jonka Hissakka sai voiton ansiosta ja söi sitten vaimonsa kanssa (Pääkkönen 1898: 168–169).

Voidaan olettaa, että lappalaisten välisten ristiriitojen taustalla oli heidän keskuudessaan syntynyt erimielisyys siitä, miten uuteen tilanteeseen tulisi suhtautua: pitäisikö lähteä omilta kotiseuduiltaan pois karjalaiskolonisaation tieltä vai jäädä tänne ja siirtyä uudisasukkaiden tapaiseen kiinteästi paikallaan asumiseen?

3. Perimätiedot paneista

Herättää huomiota, että tällä hetkellä Vienan itäosista ja Karjalan keskiosasta sekä Karjalan venäläisalueilta ei käytännöllisesti katsoen löydy perimätietoja lappalaisista alkuasukkaina. Niitä ei ole tallennettu myöskään 1800-luvun loppupuolella, jolloin L. W. Pääkkönen matkusti Karjalassa. Tarkoittaako tämä, että karjalaiset ja venäläiset asutukset tällä puolella Karjalaa ovat melko varhaisia ja siten tiedot lappalaisista ovat hävinneet lähes jäljettömiin? Ymmärtääkseni asia ei ole näin.

Mielestäni on syitä olettaa, että muisto kantaväestöstä on säilynyt näillä alueilla *paneja* koskevissa perimätiedoissa. Panien hahmossa henkilöityy varhaishistoriallisia, osittain mytologisia käsityksiä nykyistä asutusta edeltävästä väestöstä. Itse pani-hahmo on hyvin monitulkintainen: panit ovat alkuasukkaita, pakanoita, sukujen kantaisiä, rosvoja ja ulkopuolisia vihollisia. Täten hyvin usein perimätiedoissa pani-nimitystä käytetään varsin yleistävästi. Siksi on syytä olla varovainen ja tulee esimerkiksi erottaa esivanhempiin liittyvä pani-traditio liettualaisiin ja rosvoihin liittyvästä pani-traditiosta, vaikka muistitiedoissa onkin havaittavissa näiden traditioiden sekoittumista sekä eri periodeihin liittyvien tapahtumien kerrostuneisuutta (Kriničnaja 1978: 174–176). Kaikesta huolimatta voidaan kuitenkin nähdä, että kertomuksien oleellinen osa, jota koskee alkuasukkaita, on melko yhtäläinen Vienassa tallennettujen ja lappalaisista kertovien muistitietojen kanssa.

Muistitietoja paneista on tallennettu Aunuksen kuvernementin eri osissa. Niitä on melkoisesti Äänisniemeltä sekä Poventsan ja Puutoisen kihlakunnassa. Tallennetuissa legendoissa paneja usein nimitetään kastamattomiksi julmureiksi, jotka asuivat tavallisesti vaikeapääsyisessä maastossa, mm. jokien varrella tai ylännteillä. Heidän joukossaan on myös pienissä linnoituksissa asuneita rosvoja. Oppaiden mukaan merkkejä tästä alkuväestöstä ovat varhaisten asuinpaikkojen ja peltojen jäännökset, kurgaanit, varhaiset haudat, maa- ja kivivallit, erilaiset kuopat sekä muinaisaikaiset esinelöydöt. Samalla paneja koskevissa muistitiedoissa on kuvattu usein kantaväestön syrjäytymisen ja assimiloitumisen prosessia Karjalan kolonisaation voimistumisen aikakautena (Kriničnaja 1978: 173–174).

Keski-Karjalan ja Vienan itäosan paikallisväestön mukaan paneja asui aikoinaan Paatenen Čiässalmessa, Pölkkylässä ja Sellinkylässä, Suikujärven Riihivuarassa, Säkäjärvellä ja itse Suikujärvellä sekä Tunkualla. Esimerkiksi Säkäjärven kylän tienoilla panit asuivat eräällä Säkäjärven saarella ja harjoittivat kalastusta ja metsästystä. Saarella heidän asuinpaikkansa jäännöksenä on neljä kiviröykkiötä. Perimätieto kertoo myös, että kerran eräs heidän lapsistaan tukehtui kalanruotoon, ja panit kirosivat järven (Pääkkönen 1898: 184–185).

Suikujärven Riihivuaran tienoilla asuneet panit olivat omanarvontuntoista kansaa. Kun heitä yritettiin pakottaa kääntymään uuteen uskoon, he eivät alistuneet eivätkä luopuneet omasta uskostaan vaan polttivat itsensä. Polttopaikalla on havaittavissa raunioita, jotka periytyvät tuolta ajalta. Panien poltosta Panivuaralla kertoo myös Tunkualla tallennettu perimätieto (Pääkkönen 1898: 185, 202).

Jos lappalaisten ja panien rinnastaminen osuu oikeaan, niin voitaisiin olettaa, että Puanajärven kanta-asukkaana oli mahdollisesti myös pani. Perimätiedon mukaan Puanajärven kylä sai nimensä *Puana*-nimisen ensimmäisen asukkaana mukaan (Juvelius 1888: 68). Sen todisteena voivat olla myös kylän tienoilla tallennetut paikannimet, vrt. *Puanalanoja*, *Puanalanlaksi* ja *Puanalannurmet*. Tiedetään, että *-la/-lä*-malli asutusnimissä (talojen, kylien nimissä) on aina peräisin asutuksen alkuvaiheesta, jolloin talon tai kylän perustajan nimeen on liitetty lokatiivinen *-la/-l'a/-lä*-johdin (Kuz'min 2003: 67). Mainittakoon, että Repolan Suarenpiän

ja Tunkuan Hiizijärven kylässä oli *Puanila*-nimisiä taloja ja Repolan Lužmassa on olemassa lahti nimeltään *Puanilanlakši*. Toisaalta jää kuitenkin hämäräksi, oliko Puanajärven ensimmäinen asukas lappalainen vai itämerensuomalainen.

Uikujärven saarilla asuneista paneista kertoo muistitieto Poventsan kihlakunnasta. Eräällä saarista on heidän asutuksensa jälkinä kiukaiden raunioita ja kivi-röykkiöitä uudehkon metsän keskellä. Samalla Uikujärven pogostan ja Koikinitsan kylän välillä sijannut ja panien asuttama saari tunnetaan nimellä *Gorodovoi* eli **Linnasaari*. Paniksi mainitaan myös Koikinitsi-kylän Koika-niminen ensimmäinen asukas. Tämä mies saavutti mainetta sillä, että saattaessaan puolalaisia (ven. *ljah*) Vojačun kylään (ven. Nadvoitsi) hän upotti vihollisten veneen Vojačukoskeen (Kriničnaja 1978: 58, 62; vrt. myös perimätieto Lairikaisesta).

Bobrovoje-järven rannalla Vozmogora-kylän paikalla oli muinoin panien hautausmaa kirkkoineen. Muistitiedon mukaan panit joutuessaan painostuksen alaiseksi heittivät tavaransa järveen ja lähtivät nähtävästi tältä seudulta pois (Kriničnaja 1978: 57).

Belomorskin piirissä (ent. Sorokka) paikallinen väestö kertoi Antippa Panovista, joka ammoisina aikoina kävi sotaväkineen ryöstämässä Vianmeren rannikkokyliä. Sen jälkeen, kun hänen joukkonsa oli lyöty, hän kääntyi ortodoksiseen uskoon ja alkoi harjoittaa maanviljelyä ja meripyyntiä (Kriničnaja 1978: 155–156).

Äänisniemen Sungun volostissa Putkozzero-järven rannalla on kallio, jota paikallisasukkaat nimittivät Paninlinnaksi tai Paninmäeksi. Kallion rotkossa on kiukaiden jäännöksiä, ja siellä kerrotaan panien asuneen (Pääkkönen 1898: 206–207). Puutoisen piirissä panit asuivat Krasnyj bor -nimisessä paikassa lähellä Nigižmaa. Heidät ajoi sieltä pois kaksi muromalaispyhimystä, Lazar' ja Afanasi, jotka myöhemmin perustivat Äänisen Muč'-saarelle Muromalaisen luostarin. Panien pois-lähdön jälkeen paikalle jäi heidän kiukaitaan. Panien kiukaita oli aikoinaan myös Äänisen Besov nos -niemellä. Muistitieto kertoo panien lähteneen sieltä jo kauan sitten. Panien asumisesta saarilla tiesi kertoa myös Kontupohjan piirin Gorkan kylässä tallennettu perimätieto. Sen mukaan ennen poislähtöä panit asuivat kylän tienoilla olevilla Gorski- ja Konevets-nimisillä saarilla (Kriničnaja 1978: 55–56).

Panien jälkeläisinä pitää itseään osa Vodlajärven Kanzanavolok-kylän asukkaista. Eräissä pohjoisvenäläisissä kylissä on myös olemassa perinne, jonka mukaan Kiseljovin päivää eli helluntaipäivää edeltävänä torstaina järjestetään panien eli esisien muistopalvelus (Kriničnaja 1978: 174–175).

Erään muistitiedon mukaan Kanzanavolok-kylän tienoilla oli taistelukin paneja vastaan. Samankaltainen perimätieto on tallennettu myös Porajärven Soudujärvellä. Se kertoo mm., että kylän talonpojat ajoivat panit suolle ja upottivat heidät sinne. Taistelun jälkeen suo on saanut nimen *Panansuo* (OIK 1957: 122). Panien ryöstöretkistä Seesjärven kyliin on tietoja myös Paatenen volostista. Toisaalta viimeksi mainituissa tapauksissa perimätietojen historiallisena taustana saattavat olla vuosien 1613–1614 tapahtumat, jolloin aseellisen intervention aikana puolalais-liettualaiset sotajoukot hyökkäsivät Karjalaan. Mainittakoon, että 1860-luvulla E. V. Barsov kirjoitti muistiin Äänisniemeltä perimätiedon, joka kertoo Paleostrovin luostarin

perustajan taistelusta ”villi-ihmisten” kanssa (Barsov 1868: 27).³² Tällä nimityksellä viitattiin joskus Venäjän luoteisosan venäläisissä perimätiedoissa lappalaisiin (Agapitov & Loginov 1993: 111).

Kaikkea edellä mainittua voidaan pitää osoituksena mahdollisesta itämerensuomalaisia ja venäläisiä edeltäneestä asutuksesta. Samalla voidaan myös nähdä, että paneista kertovien perimätietojen perusaiheet ovat analogisia Aunuksen kuvernementin pohjoisosissa ja Vienan Karjalassa tallennettujen lappalaisista kertovien muistitietojen kanssa. Toisin sanoen ne kertovat myös alueen kantaväestöstä ja sen asuinpaikoista sekä näiden poislähdöstä ja assimiloitumisesta. Siten kansanomaiset etnonymiset nimitykset *pani* ja *lappalainen* eri osissa Karjalaa ovat jossain määrin identtisiä.

Kun Vienassa tallennetuille perimätiedoille löytyy melko usein todisteita asiakirjoista, niin voidaan olettaa, että eteläisemmillä alueillakin paikallisilla muistitiedoilla voi olla historiallinen tausta. Täten Karjalan mahdollisen lappalaisasutuksen valaisemiseksi Karjalan keski- ja eteläosien paneja koskeva muistitieto lienee perusteltua ottaa huomioon. Koska toisaalta paneja koskevia perimätietoja on tallennettu melkoisesti myös Vologdan alueella ja Arkangelin alueen länsiosassa, voidaan ajatella, että paniperinne on voinut levitä Karjalaan kaakossa sijaitsevilta alueilta.

4. Saamelaisten henkilönnimet

Kiinnitän huomiota vielä siihen seikkaan, että osa asiakirjoissa esiintyneistä lappalaisten henkilönnimistä on karjalaisia kieliasultaan, esim. Griška Päivijev, Lemmit Torvijev, Ivaška Koivupää, Ivanka Igalov jne. Voidaan olettaa, että Karjalan lappalaisylien kantaväestö oli silloin jo pitkään ollut huomattavassa vuorovaikutuksessa karjalaisten kanssa; heidän verottajansakin olivat mahdollisesti alun perin karjalaisia. Osan lappalaisista tiedetään myös asuneen karjalaisyliissä. Nähtävästi juuri edellä mainituista syistä itämerensuomalaiset nimet ovat juurtuneet saamelaisten keskuuteen sekä päättyneet vero- ja laskentakirjoihin. On kuitenkin huomattava, että lappalaisten omaperäiset nimet ovat läsnä 1600-luvun asiakirjoissa, ja niitä on säilynyt myös paikannimissä. Alla on esitetty eräät pääasiassa 1600-luvun alun asiakirjoissa esiintyvät sekä paikannimistöä löydettävät saamelaisten henkilönnimet:

1597: *Ivanko Igalov, Stepanko Rettij* (Kuittijärvi) (IK I: 214); **1608–11:** *Fedka Aikasarovipoika* (Koutajärvi), *Timoška Junčininpoika* (? Jungininp.; Päijärvi), *Tomasko Jahimovipoika* (Päijärvi), *Hanko Jungininpoika* (Tumtsa), *Onisemko Hellininpoika* (Tumtsa), *Ikoiko Ikijevinpoika* (Tumtsa), *Igasa Ikijevinpoika* (Tumtsa), *Aikasai* (? *Aikasar*) *Onisimovipoika* (Tumtsa), *Sarrei Päivijevinpoika*, lapset *Harja* ja *Jandavka* (vrt. *Rotka Šarejev* 1678; Orejärvi),

32. Kornili Paleostrovilainen perusti luostarin Äänisjärven pohjoisosassa sijaitsevalle Paleostrovlin saarelle joskus 1300- ja 1400-lukujen taitteessa.

Lemmit Torvijevinpoika, lapsi *Janka* (Orejärvi), *Päivei Gerasimovinpoika* (Orejärvi), *Aripei Gerasimovinpoika* (Orejärvi), *Kirmuška Melentjevinpoika* (Kuolajärvi) (Haruzin 1890: 443, 462); **1620**: *Juganči Garentsov* (Kuolajärvi), *Pävi Ikandujeksov* (Kemi), *Pämvesarka Mel(e)lino* (Sompio), *Ikimka Oglujev* (Sodankylä), *Agika Igalov* (Kitkajärvi), *Šardenka Igajeksov* (Maaselkä) (SMIK: 49); **1624**: *Junka Gannujev* (Pitkozerskaja volost') (Žukov 2003: 98); **nimistö**: *Junkanoja* (Oulanka), *Junkanniemi* (Oulangan Tuavo), *Hellenlampi* (Kiestinki), *Hankovuara* (? **Hankonvuara*) (Pistojärven Kantoniemi), *Ihalampi* (? **Ihanlampi*) (Vitsataipaleen Kälkäjärvi), *Ihinniemi* (Pistojärven Kantoniemi), *Torvisenniemi* (Oulangan Vartielampi), *Torvilanlampi* (Oulangan Niska), *Päivinsuaret* (Vitsataipaleen Pilzärvi), sekä eräät muut: pelto *Mielikirja* (Paanajärven Kuorilaksi), kylä *Piesunki* (Uhtua) (← hn. *Piesui*), järvi *Pilzärvi* (Vitsataipale) (← hn. *Pilsa*) (Saamelaiset nimet: 8, 10), kylä *Uhtua* (← hn. *Uhtua*) (Korteniemi 2009: 237).

Onkin näin ollen todettavissa, että saamelaiset asuttivat aikoinaan ilmeisesti koko nykyisen Karjalan aluetta ja osa saamelaisista asui Vienan Karjalan pohjoisosissa vain muutamia sukupolvia sitten. Tähän viittaa vielä sekin, että Vienan karjalaiskylien tienoilla tavataan runsaasti lappalaisten muinaisjäännoksiä ja että kansan keskuudessa on säilynyt melkoinen määrä suullisia perimätietoja, jotka kertovat saamelaisista ja heidän asutuksistaan Vienan Karjalassa. On mielenkiintoista, että hyvin usein perimätiedoissa ja asiakirjoissa mainitaan samoja paikkoja. Saamelaisten assimiloitumista todistavat mielestäni myös nykyiset ja asiakirjoissa mainitut sukunimet ja henkilönnimet sekä sellaiset perimätiedot, joiden mukaan osa ainakin Vienassa asuneista tai nykyäänkin asuvista suvuista on saamelaisperäisiä.

Historialliset tiedot lappalaisista Karjalan eteläosissa ovat vähäisiä, ja tästä syystä varmoja päätelmiä niiden perusteella ei voida tehdä. Vertailemalla eri alueiden muistitietoja, asiakirjoja ja kielitieteellistä aineistoa voidaan kuitenkin tehdä joitakin havaintoja saamelaisasutuksesta myös näillä alueilla.

Sekin herättää huomiota, että Karjalassa on hyvin vähän perimätietoja kaha-koista ja taisteluista saamelaisten kanssa, mikä voi olla osoituksena siitä, että karjalaisien ja saamelaisten kohtaaminen täällä oli suhteellisen rauhanomainen prosessi. Voidaan samalla olettaa, että vain osa saamelaisista muutti muualle, kun taas monet jäivät paikoilleen ja omaksuivat ajan kuluessa talonpoikaisen elämäntavan. Siihen viittaavat asiakirja- ja perimätiedot mm. maanviljelyn aloittamisesta (vrt. ylempänä Vitsataipaleen Vonkajärvellä, Kiestingin Tiiksijärvellä, Rukajärven Pojazmozerossa, Vuokkiniemen Vuonnisessa, Paanajärven Kuorilahdessa).

Kaikki edellä sanottu osoittaa siten, että noin 1400–1600-luvulla itämerensuomalaiset ja venäläiset uudisasukkaat joutuivat vilkkaisiin kosketuksiin saamelaisen alkuperäisväestön kanssa. Voidaan olettaa, että yllä mainittujen kontaktien ja kaksikielisyyden kautta osa saamelaisista vaihtoi kieltään ja etnistä identiteettiään ja tuli näin itämerensuomalaisten ja myöhemmin venäläisten väestöryhmien osaksi. Tämä vuorostaan loi hyvät edellytykset sekä saamelaisperäisen nimikerrostuman että lainasanaston säilymiselle.

5. Saamelaisperäinen sanasto³³

Vaikka saamelaiset aikoinaan asuttivat ilmeisesti koko nykyisen Karjalan aluetta, Karjalassa puhutut saamen kielimuodot eivät ole säilyneet. Ne ovat hävinneet itämerensuomalaisten ja saamelaisten kielirajan siirryttyä pohjoiseen noin 1200-luvulta lähtien (Korhonen 1981: 49–50). Hyvin todennäköisesti osa saamelaisista sulautui itämerensuomalaisiin (mm. karjalaisiin ja vepsäläisiin) sekä mahdollisesti myös venäläisiin. Tähän viittaavat karjalan, vepsän ja venäjän murteissa olevat saamelaisperäiset lainasanat. Niitä löytyy runsaasti mm. maasto- ja eläinsanastosta, esim.:

maastoappellatiiveja:

- ven. *arešnik* 'paljas kivi' ← saam. **ārē* 'kivikko' > saamK *ā'rešm*;
- karj. *čiekerö*, *kiekerö*, ven. *kegora*, *tegora* 'porojen laitumena tallautunut lumikenttä' ← **čieker* 'porojen talvilaidun' > saamP *čiegar*;
- karj. *čokka* 'mäki' ← **čokke* '(mäen) huippu, laki, kukkula' > saamP *čohkka*;
- ven. *čolma* 'salmi' ← **čoalmē* 'salmi' > saamP *čoalbme*;
- karj. *čulppo* 'vaara' → saamK *ču'lp*, *ču'lp* 'kumpare, kumpu; korkea ja jyrkkä vaara';
- karj. *eno* 'syvä paikka, väylä (joessa, virrassa); joen keskipaikka, jossa vesi väkevimmän virtaa; jäätyvätön tyven joki' ← **eanō* 'suuri joki' > saamP *eatnu*;
- karj. *guba*, *kupa*, ven. *guba* 'lahti' ← saamP *gohppi* 'pyöreähkö lahti' (Janne Saarikivi suullisesti);³⁴
- karj. *hieruva* 'pakoveden alta paljastunut rantaliete; pakovesi, pakoveden aika' ← saamP *fiervá* 'pakoveden alta paljastunut rantaliete; pakovesi';
- karj. *jok(k)oh*, *jokkohut* 'poron (peuran, hirvilauman, jäniksen) polku lumessa, maassa; tie, polku; ansapolku'; *jokoš* 'peuran jälki' ← saamK *čuokkac*, *čuə^gkas* 'talvitie, tie';
- karj. *jänkä* 'suuri suo', ven. *janga*, *jangovina* 'upottava kohta suossa, suonsilmä, notkelma, märkä paikka' ← **jeanjē* 'suo' > saamP *jeaggi*;
- karj. *kenti*, *kentti*, *kenttä* 'avoin, tasainen, kuiva nurmi t. hiekkamaa, kenttä', veps. *kend*, *kendäk* 'vesistön ranta; suon laita', ven. *kent* 'pieni metsikkö', *кeнда* (*kenda*) 'korkeahko hiekkainen järvenranta; heinää kasvava korkeahko paikka

33. Kirjoittaessani tätä osaa olen käyttänyt seuraavaa saamen kieltä koskevaa kirjallisuutta: Aikio 2009, Fasmer 1986, T. I. Itkonen 1958, E. Itkonen 1986, Kortessalmi 1996, Lehtiranta 1989, Nickul (NA), Sammallahti 1989.

34. Karj. *kuba* ~ *guba* ja ven. *guba* eivät äänteellisesti täysin vastaa saamen sanaa *gohppi* (< **kuppē*). Toisaalta tällä hetkellä pohjoisvenäläisten murteiden saamelaisperäisten elementtien äännesuhteita on tutkittu vain puutteellisesti. Tästä syystä on melko vähän tietoa siitä, millaiset adaptaatiomallit ja -säännöt ovat toimineet omaksuttaessa vierasperäisiä sanoja slaavilaiseen kielisysteemiin. On kuitenkin huomattava, että sekä saamen *gohppi* että venäjän *guba* tarkoittavat samaa käsitettä. Toisekseen ven. *guba* esiintyy pääasiassa vain Luoteis-Venäjän venäläismurteissa, erityisesti Karjalassa ja sen naapurialueilla. Sama koskee nähtävästi myös karj. *näčäkkä*, ven. *näčä* -sanaa. Mainittakoon tässä, että karjalan kielessä *č*-foneemi näyttää useissa sanoissa olevan sekundaarinen, toisin sanoen on runsaasti sanoja, jossa alkuperäisen *s*:n paikalla esiintyy juuri *č*-foneemi: karj. *čičiliusko* ~ suom. *sisilisko*, karj. *nyčä* ~ suom. *nyssä*, karj. *tylčētä* ~ suom. *tylsyä*, karj. *čurčētua* ~ karj. *sursettua* 'solista'. Vaikuttaa siltä, että karjalassa *č* ~ *s* -vaihtelu on jossakin vaiheessa ollut muodikas ilmiö.

- suossa; hiekkapohjanen korkeahko kangas' ← **kientē* 'luonnonniitty' > saamI *kieddi*;
- karj. *korgo*, ven. *korga* 'kivinen matalikko, vedenalainen kallio' ← **kuorkō(j)* 'matalikko, luoto, karikko' > saamP *guorgu*;
 - ven. *koška* 'matalikko' ← **koškē* > saamK *košk^ĀE* 'kuiva', saamI *košk^ĀE* 'matalikko';
 - karj. *kotkova*, *kuotkuo*, *kuotkut*, *kuotkuva*, ven. *kotkui* '(kapea) kannas' ← **kuotkō(j)* 'kannas' > saamP *guotku*;
 - karj. *kuršo*, *kuržu* 'vetinen, ryteikköinen notkopaikka; risukko, ryteikkö' ← **korse* 'rotko, notko' > saamP *guršu*, saamK *kurhce*;
 - karj. *kōnkäs*, *kōynäs* 'vesiputous' ← **keavhēs* 'vesiputous' > saamI *kievhis*;
 - karj. *lašša* 'pakoveden aikana paljastuva riuttamainen kari' ← **lāse* saamP *lāssa* 'silokallio, kallioluoto';
 - karj. *n'uoru*, ven. *njura* 'vedenalainen matalikko vesistöissä' ← **nuore* 'matalikko' > saamK *n'uorr^a*, *ñurr*;
 - karj. *näčakk/ä*, *-ö* 'maasta: kostea; vetinen', ven. *njaša*, *njača* 'liejuinen, lietteinen ranta tai vesistön pohja' ← saamK *ñ'ešše* 'lieju; roska';
 - karj. *oaje*, *uaje* 'hete, suonsilmäke, vetelä kohta suossa, umpeen mennyt lähde' ← **ājek* 'lähde' > saamP *ája* : *ádjaga*;
 - karj. *pahta*, *puahto*, ven. *pahta* 'jyrkkä kallioseinä, jyrkänne, kallio, kallioinen mäki' ← **pāktē* 'kallio' > saamK *pāxt^E*;
 - karj. *poža*, *poša* 'lahti' ← **poššō* 'kodan takaosa tai takanurkka' → 'lahti' (> saamP *boaššu*; tätä puolestaan pidetty ims. lainana, vrt. SSA II);
 - karj. *ruopas*, ven. *ropaka*, *ropaki* 'kivikasa, -röykkiö; jääkasa, -röykkiö' ← **roapē* 'kivikasa, kallioinen kukkula' > saamK *ruə^bpəx* 'ahtojää; ruopas';
 - karj. *tunturi*, *tundurvuara*, ven. *tundra* '(jäkälä)tunturi; vaaran huippu' ← **tuonter* 'ylänkö' > saamK *tūndar*;
 - karj. *vuara*, *vuaru*, ven. *varaka* 'metsää kasvava kukkula, mäki' ← **vārē* 'vaara' > saamP *várri*;

eläinten nimityksiä:

- karj. *alli*, *al'l'eikka* ven. *allejka* 'alli' ← saamK *allō⁵k^ε* 'alli';
- ven. *čabar(a)*, *čabra*, *čebar* 'nuori lokki, lokinpoikanen' ← saamK *čēabar* 'harmaa merilokki';
- karj. *čiekšo*, *sieksu*, *kiekki* 'kalasääski' ← **čiekče* 'kalasääski' > saamP *čiekčá*;
- ven. *čuhar'* 'metso' ← **čukčē* 'metso' > saamP *čukcá*, saamK *čuxč*;
- karj. ? *kapšakka* 'kilkki' ← siiroihin kuuluva äyriäinen, ven. *kapšak*, *kapšačok* 'kilkki', ven. (Arkangel) *kapčak* 'loisina elävä merimato' ← saamK *kāptsa* 'kalvoja kalvava vesimato';
- karj. *koittassu*, *kosotus* '5. vuodella oleva urosporo' ← **koasVttēs* > saamP *goaistas*, saamK *koisttas* 'kosatus, viisivuotias poro';
- karj. *kojama* 'koiraslohi, iso lohi' ← saamI *koáijim*, saamK *kōǰijām* 'iso koiraslohi';

- karj. *kondie*, *kon'd'ii*, veps. *kon'd'i* 'karhu' ← **kuomčę* 'karhu' > saamP *guovža*, saamI *kuobžá*;
- karj. *kučeru*, ven. *kučer* 'keskikokoinen siika; suuri muikku' ← saamP. *guovžur* 'taimen', saamK *kòud'žvr* 'tammukka';
- karj. *kumpši*, *kumša*, ven. *kumža* 'järvilohi, pieni taimen' ← **kuvčā/-ē* 'taimen' > saamP *guvžá*;
- karj. *kuntous*, *kuntassu*, *kuntushärkä* '4. vuodella oleva urosporo', ven. *kundus* 'kolmevuotias urosporo' ← saamP *gottodas*, *goddâs* 'nelivuotias urosporo';
- karj. *kuuja* 'järvilohi, taimen' ← **kuvčā/-ē* 'taimen';
- karj. *kuukšo(i)*, *kuukša*, ven. *kukša* 'kuukkeli' ← **kuokseņke* 'kuukkeli' > saamK *kūzvŋ^sķ*;
- karj. *kärččä*, ven. *kerča*, *kerca*, *kirčak* 'kivennuolainen, tokko' ← saamK *k'ertts^s*, *kerts* 'simppu';
- karj. *muržu*, ven. *morž* 'mursu' ← **moršę* 'mursu' > saamP *morša*, saamK *mořš^A*;
- karj. *n'abuaga*, *n'avuaka*, ven. *navaga* 'navaga, turskien heimoon kuuluva kala' ← saamK *nāva^s* 'turskan sukuinen merikalat';
- karj. *n'orppa*, ven. *nerpa* 'norppa' ← **noarvē* 'hylje' > saamP *noarvi*, saamK *nuəřj^e*;
- karj. *paltassu*, ven. *paltas*, *paltus* 'ruijanpallas' ← **pāltēs* 'pallas' > saamP *bálddis*, saamK. *pāļđes*;
- ven. *pertuj* 'pienikokoinen Vienanmeren turska' ← saamK *per^dtaĵ* 'pikku turska';
- ven. *pinagar*, *pinagor'* 'rasvakala' ← saamK *pinn^agarr^(a)* 'vilukala';
- ven. *sajda* 'saita, lyyraturska' ← **sājđē* 'saita, lyyraturska' > saamP *sáidi*, saamK *saĵĎ^E*;
- karj. *tiiksei*, *tiikšei*, ven. *tikšui*, *pikšui* 'kolja' ← saamK *tĵksa* 'kolja';
- karj. *tinta*, *tiinda*, ven. *tinda* 'pieni lohi; lohenpoikanen'; karj. *tintti* 'ahvenenpoikanen' ← saamK *tĵ n^{d(A)}* 'pieni lohi';
- karj. *urakka*, ven. *urak* '2. vuodella oleva urosporo' ← **orēkkē* '2. vuodella oleva urosporo' > saamP *varit*; saamR *varēk*;
- ven. *val'čak*, *vol'čag* 'lohi; naaraslohi' ← saamK *vāld'žē^s* 'makean veden lohi';
- karj. *vuajin* (gen. *vuatimen*), ven. *važenka* 'naaraspeura, -poro' ← **vāčęm* 'naarasporo' > saamP *váža*, saamK *vāĵj^(a)*, *vā^dž*;
- karj. *vuonnelo*, *vuonnilo*, ven. *vondelica* '2. vuodella oleva naarasporo' ← saamK *vuoňal* '2. vuodella oleva naarasporo';
- karj. *vuoveršo*, *vuorsa*, *vuorso* '3. vuodella oleva etupäässä naarasporo' ← saamP *vuovers*, saamI *vyevers* '3. vuodella oleva etupäässä urosporo';

Suurin osa saamelaisperäisestä sanastosta on termejä, jotka liittyivät aikoinaan sekä uudisasukkaiden uusiin elinkeinomuotoihin (esim. merieläinten pyyntiin, poronhoitoon) että tuttujen elinkeinojen uusiin tyypeihin (mm. merikalastukseen, peuranpyyntiin uudessa ympäristössä). Onkin selvää, ettei uusia sanoja ole muodostettu oman sanaston pohjalta, vaan lainattu alueen kantaväestöltä. Huomiota herättää, että

monilla Vienanmeren kalojen nimityksillä on suoria paralleleja Kuolan niemimaan saamelaismurteissa. Edellä on jo mainittu, että osa Karjalan saamelaisväestöstä mitä ilmeisimmin vaihtoi kielensä kaksikielisen vaiheen kautta, mikä loi hyvät edellytykset arkielämään kuuluvan saamelaissanaston säilymiselle. Uutta sanastoa lainattiin varmasti myös seka-avioliittojen ja kauppayhteyksien kautta.

Huomattava osa yllä mainituista sanoista tunnetaan sekä karjalan kielen vienalaismurteissa että Vienanmeren länsirannikon venäläismurteissa eli alueella, jolta on asiakirjamerkintöjä saamelaisista. Toisaalta monien saamelaisperäisten leksikaalisten ainesten levikki yltää eteläisiin karjalan ja vepsän murteisiin sekä venäjän kielen luoteismurteisiin, joita puhutaan kaukana nykyisten saamelaiskielten alueelta. Tällaisia ovat mm. seuraavat sanalainat:³⁵

► ven. *arešnik*, ven. *čolma*, karj. *guba*, ven. *guba*, karj. *jok(k)oh*, *jokkohut*, ven. *janga*, karj. *kenti*, *kenttä*, veps. *kend(äk)*, karj. *korgo*, ven. *korga*, karj. *kotkova*, karj. *kuržu*, karj. *n'uoru*, ven. *n'ura*, karj. *náčäkk/ä*, -ö, karj. *uaje*, karj. *poža*, karj. *ruopas*, ven. *ropaka*, karj. *tundurvuara*, karj. *vuara*, *vuaru*, ven. *varaka*, karj. *alli*, *al'l'eikka*, ven. *alleika*, karj. *čiekšo*, ven. *čuhar'*, karj. *kon'd'ii*, veps. *kon'd'i*, karj. *kuukšo(i)*, ven. *kukša*, sekä myös karj. *čole* 'kalan sisälmykset, suolet tai perkeet', karj. *čumu* 'kukkura, kukkurainen', ven. *čunki* 'poronkelkka; kelkka', karj. *čura* 'puoli, syrjä; suunta', karj. *čurmuine* 'pieni määrä jtk, hitunen, hiukkanen', karj. *kualua* 'kahlata', karj. *nuoska* 'kosteaa, nihkeä, märkä', karj. *ola(s)* 'suksen pohjan ura', karj. *puoska*, *puosku* '(halv.) lapsesta: kakara' jne.

6. Saamelaisperäinen paikannimistö

Kielihistorian ja asutushistorian selvittelyssä tärkeä rooli on myös paikannimistöllä. Tämä johtuu kahdesta seikasta. Ensinnäkin paikannimistöä on säilynyt ajalta, jolta ei ole käytettävissä kirjallista lähdeaineistoa. Toisekseen nimet ovat hyvin vakiintuneita alueella, jolla niitä käytetään. Monet merkittävät ja taloudellisesti tärkeät luonnonkohteet on jo varhain nimetty. Useimmiten nimet ovat myös säilyneet hyvin, jos alueella on ollut väestöllinen jatkuvuus.

Muihin esihistorian tutkimuksen lähteisiin verrattuna paikannimiä on käytettävissä hyvin paljon; samat nimityypit toistuvat eri konteksteissa ja niiden yhteys menneisyyden kielimuotoihin on mahdollista todentaa. Täten paikannimistö on hyvin monipuolinen historiallinen lähdeaineisto, jossa heijastuvat kunkin seudun asutus ja kulttuuri, luonto ja sen maisemalliset erikoispiirteet, elinkeinot ja alueen käyttö. Oman ryhmänsä muodostavat myös uskontoon ja uskomuksiin liittyvät nimet.

35. Sanojen merkityksenselitykset ks. taaksepäin.

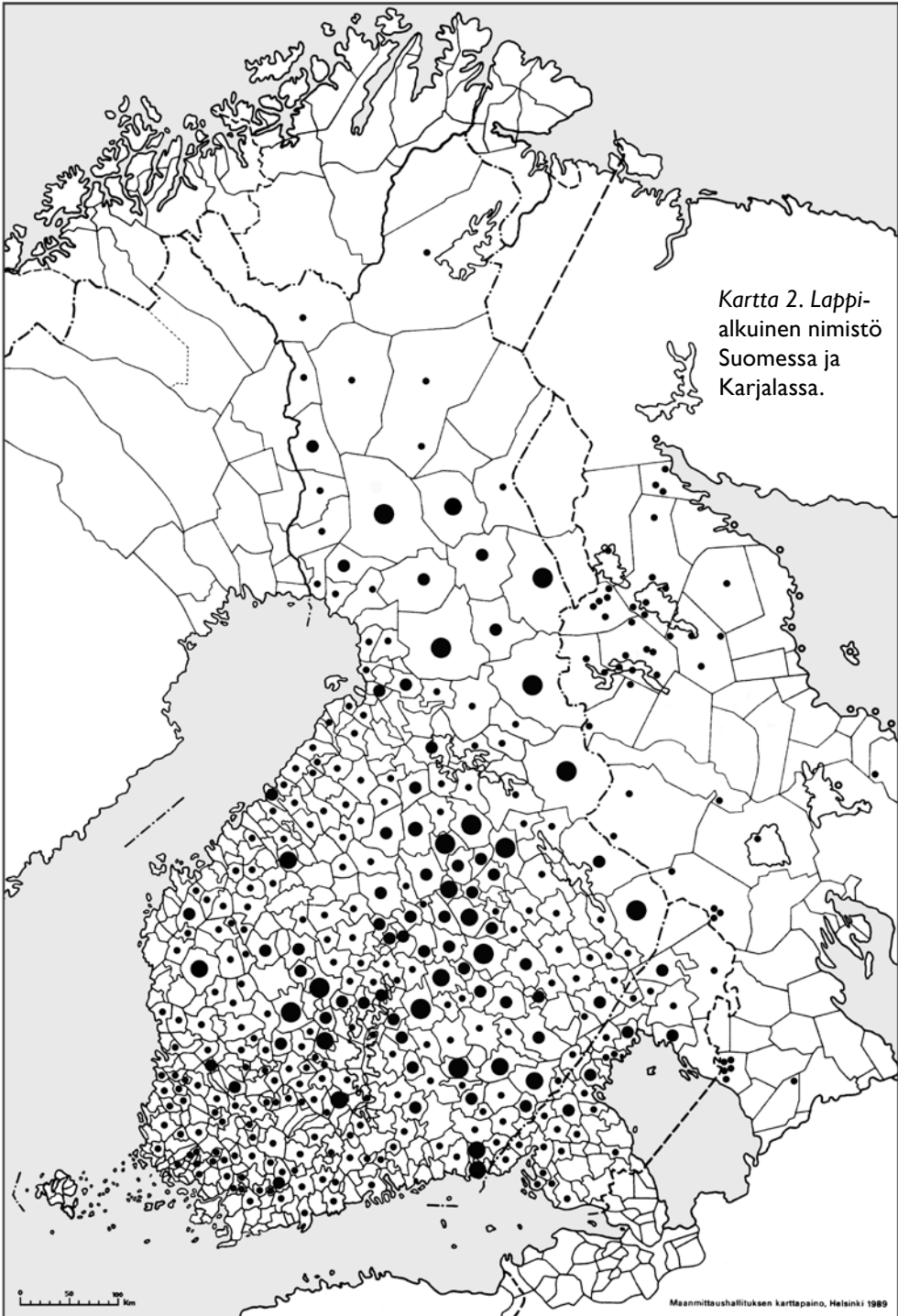
6.1. *Lappi*-alkuinen nimistö

Saamelaiset ovat jättäneet lukuisia jälkiä Karjalan nimistöön. Mielenkiintoisia ovat mm. *Lappi*- ja *Lappalais*-alkuiset paikannimet. Tällaisilla nimillä on merkittävä etnohistoriallinen potentiaali, sillä niitä voi käyttää todisteena lappalaisten muinaisista liikehdinnöistä. *Lapin*-alkuisia nimiä³⁶ ovat antaneet karjalaiset (itämerensuomalaiset) uudisasukkaat saamelaisten asuinpaikoille ja heidän eräsijoilleen. Vienan Karjalan nimistöissä on muutama kymmen tällaisia paikannimiä, esim. *Lapinjoki*, *Lapinjärvi*, *Lapinsuari*, *Lappalaisenkuja* (karjakuja), *Lappalaislaki* (lahti).

Kartalta näemme, että *Lappi*-nimien levikkialue ulottuu Laatokan Karjalasta Vienan Karjalaan, ja näin ollen se voisi kuvastaa karjalaisen muuttoliikkeen mahdollisia reittejä koilliseen (kartta 3). Huomiota herättää se tosiasia, että *Lappi*-alkuisia paikannimiä on vähän Etelä- ja Itä-Vienassa sekä Keski-Karjalassa. Tähän on syynä mielestäni se, että yllä mainituilla alueilla oli 1500- ja 1600-luvun vaihteessa karjalaisasutuksia, joissa asui jo vakituinen maanviljelyä harjoittava väestö. Aktiivisten kosketusten aika saamelaisten kanssa näillä alueilla oli siten jo päättynyt. Nimiä on hyvin vähän myös Aunuksen kannaksella, ja sen eteläpuolelta niitä ei tunneta lainkaan. Voidaan olettaa, että karjalaisten ilmestyttyä Aunuksen kannakselle alue oli jo vepsäläisten eikä saamelaisten asuttama. Niinpä *Lappi*-alkuisten paikannimien vähäisyyttä on mahdollista selittää sillä, että alueella on tapahtunut pikemmin vepsäläis-saamelaisia kuin karjalais-saamelaisia kontakteja. Samaan aikaan Länsi- ja Pohjois-Vienassa on ollut pääasiassa karjalaisten eräalueita, joilla asui harva lappalaisväestö samoja maita hyödyntäen. *Lappi*-alkuisen nimistön synty Vienassa on tulosta kosketuksista tähän saamelaisväestöön.

Teoreettisesti eräät *Lappi*-alkuiset paikannimet ovat voineet ilmestyä melko myöhään. Esimerkiksi vuonna 1837 Pohjois-Vienassa käynyt Lönnrot pani merkille, että Pääjärven eteläpään asukkaat kutsuivat pohjoispään asukkaita lappalaisiksi siitä huolimatta, että nämä olivat samoja karjalaisia (Lönnrot 1980 [1902]: 235). Tässä yhteydessä on otettava huomioon Karjalan etnonymien tilanne, jota tutki 1940-luvulla venäläinen lingvisti Dmitrij Bubrih. Hän selvitti etnonymien ”karjalainen” ja ”lappalainen” levikin perusteella, että karjalaisten keskuudessa on ollut tapana nimittää pohjoisempina asuvia naapurikarjalaisia lappalaisiksi, mikä on Bubrihin mukaan tulosta Karjalan vaihteittaisesta asuttamisesta (Bubrih 1947: 39). Mainittakoon, että vastaava etnonymien siirtyminen toiselta väestöryhmältä toiselle on yleistä muillakin alueilla.

36. Suomen-puoleisen kartan laatimisessa olen käyttänyt Liisa Nuutisen tutkimusta (Nuutinen 1988: 136).

Kartta 2. Lappi-alkuinen nimitys Suomessa ja Karjalassa.

Lappi-/Lapin-
(Karjalassa myös Lappalais-)

- - 1 - 5 nimeä
- - 6 - 10 nimeä
- - 11 - 15 nimeä
- - yli 15 nimeä

(Karjalan venäjänkieliset nimet)

- - Лопский
- - Лобский
- - Лапин

6.2. Muu saamelaisperäinen nimistö

Karjalassa tavatut paikannimet antavat mahdollisesti tietoa mm. saamelaisten entisajan asutuksesta. Saamelaisten vanha yhteisömuoto oli *siita* eli lapinkylä (saamP *siida* < **sijte* '(talvi)kylä'). Sen muodosti joukko perheitä tai sukuja, joilla oli yhteisiä asuin- ja nautinta-alueita. Yhdeksän kuukautta vuodesta jokainen perhe kiersi omaa aluettaan ja kolme talvikuukautta asui siidassa (Vilkuna 1971). On hyvin todennäköistä, että tästä yhteisömuodosta kertovat sellaiset Karjalan tasavallan paikannimet kuin *Siidniemi* (kylä, Pyhäjärven volosti) ja *Siidarvi* (järvi, Jängärvi, Porajärven volosti).³⁷ *Ši(i)d*-alkuisia paikannimiä tavataan myös vepsäläisessä nimistössä, jossa ne niin ikään liittynevät kyseiseen paikannimiryhmään: vrt. *Šid'järv* (ven. *Sidozero*; Kapšan jokialue, Leningradin alue), *Šid'järv* (ven. *Šidozero*; Lid'in jokialue, Leningradin alue). Historioitsijoiden mukaan siita- tai talvikyläjärjestys, johon liittyi myöhemmin mm. poronhoito, on saattanut syntyä myöhäisrautakaudella (Halinen 2011: 158; Carpelan 2003: 70–71).

Saamelaisesta aikakaudesta Karjalan historiassa kertovat monet muutkin saamelaisperäiset paikannimet, joista enin osa on suurehkojen jokien, järvien, lahtien, niemi- ja vuorien nimiä. On kuitenkin todettava, että melkoinen osa Karjalan suurimpien vesistöjen nimistä jää tällä hetkellä hämäriksi saamen kielenkin kannalta. Tämä seikka voi viitata siihen, että ennen saamelaisia Karjalassa asui nykyään tuntemattomien kielten puhujia, joista on säilynyt jälkiä arkeologisessa aineistossa ja nimistössäkin.

Esimerkiksi nykyisissä saamelaiskielissä on melkoinen määrä sanoja, joille ei löydy paralleleja muista suomalais-ugrilaisista kielistä, vrt. *geadgi* 'kivi', *njarga* 'niemi', *ája* 'lähde', *bákti* 'kallio', *roavvi* 'palomaa', *vuotna* 'vuono, pitkälahti', *gáisa* 'lumihuippinen tunturi', *lismi* 'koskenpää', *leakšá* 'metsäinen laakso', *lusmi* 'joeniska', *suotnju* 'suurisuo', *njállá* 'naali', *morša* 'mursu' (Saarikivi 2011: 104–105). Täten kyse saattaa olla substraattilainoista, jotka on joskus lainattu saameen seudun alkuperäisväestöltä. Kantasaamelaisten esi-isät olisivat toisin sanoen pohjoiseen siirtyessään sulauttaneet itseensä Pohjois-Fennoskandiassa aikaisemmin asuneen paleo-eurooppalaisen väestön, jonka alkuperä ei ole toistaiseksi selvä. Siitä on kuitenkin jälkiä arkeologisissa muistomerkeissä.

Tuntemattoman kielen (kielten) jälkiä näkyy nimistössäkin. Edellä esitettyjen substraattisanojen joukossa on melkoinen määrä maastoappellatiiveja, jotka nykyään ovat laajalti tunnettuja saamelaisalueen nimistössä. Ne esiintyvät myös alun perin karjalaisen ja nykyään venäläistyneen alueen paikannimistössä Karjalassa ja sen lähialueilla, erityisesti Karjalan tasavallan keski- ja pohjoisosissa. Siten kyseisiä termejä sisältävien nimimallien levikki saattaa määrittää tämän muinaisen saamelaisväestön asuma-alueen, joka jostakin syystä ei jatkunut itään ja kaakkoon, eli nykyisen Arkangelin ja Vologdan alueelle.

37. Mahdollisesti tähän ryhmään kuuluvat myös *Siidoikoski* < **Siidakoski* (Kuittinen, Nekkula), *Sidosuo* < **Siidasuo* (Luzma, Repolan volosti), sekä *Sitozero* ← **Siidajärvi* (Vozmogora, Uikujärvi) ja *Sit'ručej* ← **Siidaoja* (Puutoinen). Kahden viimeksi mainitun nimen pohjana voi kuitenkin olla myös karjalan sana *sitta* 'lika'.

Karjalan paikannimistössä on paljon esimerkkejä nimistä, joille ei ole vakuuttavaa saamelaista eikä itämerensuomalaista etymologiaa. Näihin alkuperältään hämärtyneisiin nimityypppeihin kuuluvat esimerkiksi *Laatokka*, *Päijärvi* (suom. *Pääjärvi*, saam. *Bejauri*), *Tuoppajärvi*, *Kuittijärvi*, *N'uokkajärvi* jne. Mainittakoon tässä, että Karjalan tasavallan kolmenkymmenen suurimman järven joukossa on vain kaksi nimeä, jotka ovat itämerensuomalaista perua, nimittäin *Himol'anjärvi* (Porajärvi) ja *Roukkulanjärvi* (Repola). Muidenkin järvennimien alkuperä jää usein epäselväksi, ja sama koskee myös jokien nimityksiä.

Toisaalta suurimpien järvien joukossa on sellaisia nimiä, jotka voi selittää myös saamen kielten tai kantasaamen pohjalta. Esimerkiksi vaikeuksista voidaan saamen kieleen palauttaa Euroopan toiseksi suurimman järven, *Äänisen* nimi (veps. *Änine*, karj. *Iänizjärvi*): ← **ēnē* 'paljon, iso' (Mullonen 2002: 281), sekä *Uikujärvi* (variant. *Vuikkajärvi*) < **Vuikakoski* ← **vēke* 'voima; voimakas, väkevä' tai **veke* 'vuolas, virtainen' (Mullonen 2007: 202) ja *Säämäjärvi* (karj. *Siämäjärvi*) ← kanta-saamen **sāmē*- < esisaamen **šämä* 'saamelainen' (→ suomen *häme*-) (Mullonen & Mamontova 2008: 26).

Enemmän saamelaisperäistä nimistöä tavataan nykyisen Karjalan keski- ja pohjoisosissa, jossa saamelaisten tiedetään asuneen vielä 1500–1800-luvuilla. Toisaalta myös eteläisessä Karjalassa on melko paljon paikannimiä, jotka edustavat paikannimistön saamelaista perintöä. Esimerkiksi monet eteläisen Karjalan pitäjien nimistä ovat esi-itämerensuomalaiselta kaudelta, vrt. *Videle*, *Vieljärvi* (← **vitel-*, tuntematonta alkuperää oleva nimiaines), *Kotkadjärvi* (← ksaam. **kuotkō(j)* 'kannas'), *Kuujärvi* (← ksaam. **kukkē* 'pitkä'), *Vuohtajärvi* (← **uktj* 'kulkuväylä; tie'), *Munjärvi*, *Kontupohja* (← ksaam. **kontē* 'villipeura'), *Suoju*, *Siämäjärvi* (← ksaam. **sāmē* 'saamelainen'). Suomeen kuuluneen ns. Raja-Karjalan pitäjännimet näyttävät vuorostaan ainakin kieli-asultaan itämerensuomalaisilta, lukuun ottamatta *Ilomantsia* (karj. *Il'manči*), jonka nimi on epäilemättä saamelaisperäinen (ks. eteenpäin), vrt. *Salmi*, *Imbilahti* (suom. *Impilahti*), *Suistamo*, *Korbiselgä* (suom. *Korpiselkä*), *Suojärvi*, *Sovanlahti* (suom. *Soanlahti*). Tämä osoittaa mielestäni, että itämerensuomalaisella (karjalaisella) asutuksella on tällä alueella suhteellisen pitkä historia. Toisaalta myös täältä löytyy melko paljon paikannimiä, jotka juontavat juurensa saamelaiselta kaudelta.

Olen seuraavassa yrittänyt kartoittaa muutamia saamelaista alkuperää olevia paikannimivartaloita, jotka ovat melko laajalle levinneitä Karjalan ja lähialueiden paikannimistössä.³⁸ Monet alla olevista nimivartaloista esiintyvät melko laajalla alueella Kuolan niemimaalta ainakin Valkeajärvelle saakka etelässä ja Vienajoelle idässä (esim. *čolm-*, *el-*, *jang-*, *jaur-*, *kuk-/kukas-*). Olennaista on myös se, että mainitut nimivartalot palautuvat itämerensuomalaisille ja saamelaisille kielille yhteiseen varhaiskantasuomen sanastoon. Täten nimikantojen laaja levikki Luoteis-Venäjällä voisi viitata muinaiseen kantakieltä puhuneen väestön asuma-alueeseen.³⁹

38. Aineiston pohjana ovat Karjalasta kerätyt paikannimimateriaalit, joita säilytetään Venäjän Tiedekatemian Karjalan tiedekeskuksen kielen, kirjallisuuden ja historian instituutin (ИЯЛИ КарНЦ РАН) nimiarkistossa (KNA).

39. Saamen ja itämerensuomen arvellaan alkaneen kehittyä erilleen noin pronssi- ja rautakauden taitteessa, eli n. 500–600 eaa.

Čolma- ~ *Jolma-*alkuista nimistöä esiintyy sekä Karjalan pohjois- että eteläosissa (kartta 4). Paikannimien pohjana on saamen sana **čoalmē* 'salmi' (Lehtiranta 1989: 26). Karjalankielisessä nimistössä vartalo esiintyy asuissa *Čolma-*, *Čolmo-*, *Čuolma-* tai *Jolma-*.

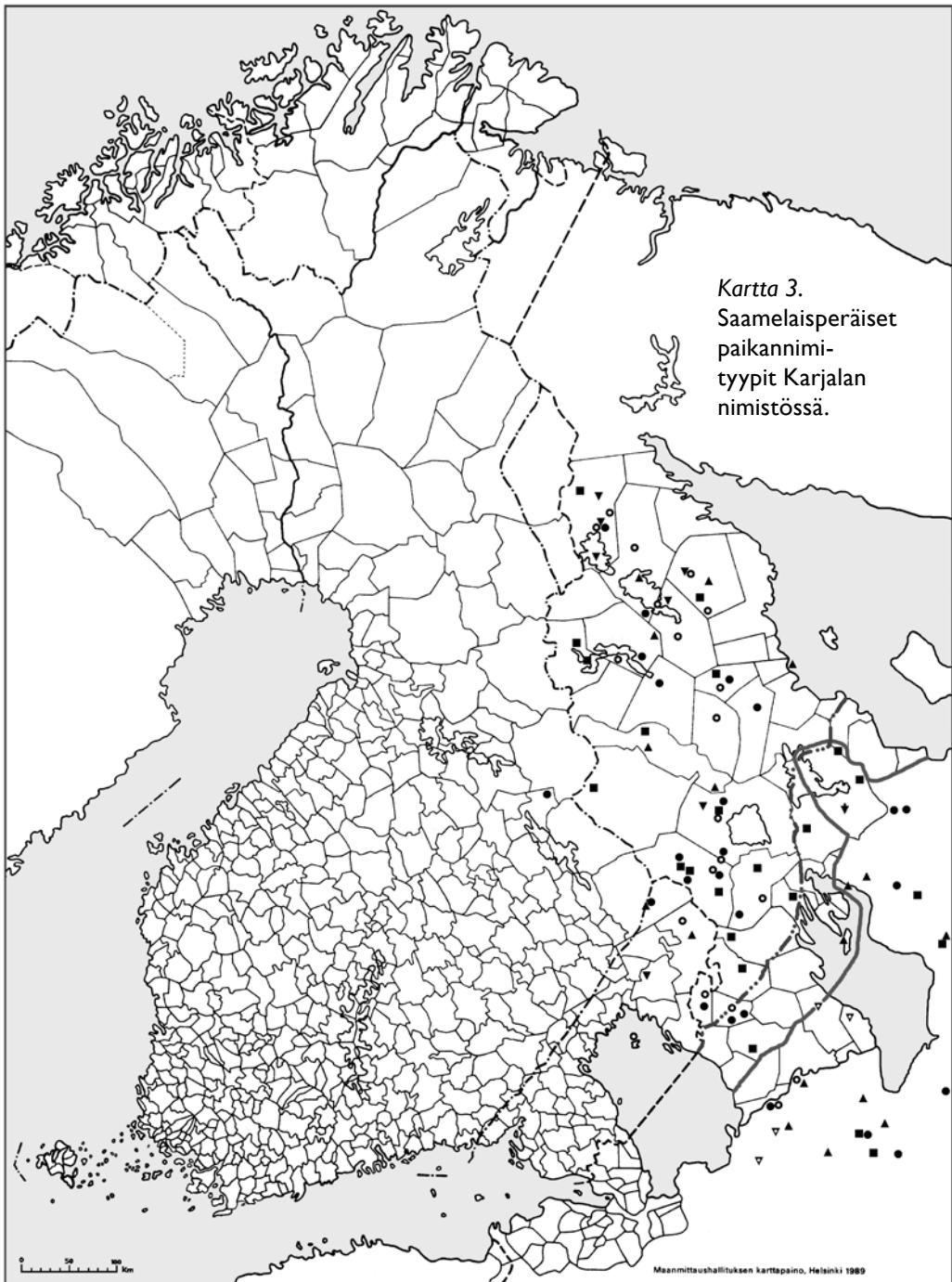
► *Čuolmaniemi* (Lohilakši Kiestinki), *Čolmanki* (järvi; Haikola Uhtua), *Jolmosensuari* (Jolmoni Vitsataipale), ven. *Jolmaniha* (mäki; Suiku Vienanmeren rannikko), *Čolmonsuari* (Čolmojärvi Rukajärvi), *Jolmatjärv* ~ *D'olmarvi* (Kuuziniemi Rukajärvi), *Čolmazenlambi* (Vegarus Suojärvi), *Čolmala* (tila; Melaselkä Ilomantsi), *Čolmankoski* (Sagila Leningradin alue), *Čolmanjogi* (Koskenala Leningradin alue), ven. *Čolmozero* (järvi; Kodozero Danilovo), ven. *Čolmožskoje* (järvi; Ranina Gora Puutoinen), *Čolmužguba* (lahti; Garnitsi Äänisniemi), ven. *Čolmuži* (kylä; Poventsa).

Nimivartalo esiintyy salmien, järvien, lampien, saarien, jokien sekä ylänköjen nimissä. *Čolma-*vartaloisia paikannimiä tavataan myös Kuolan niemimaalla, nykyisen Leningradin alueen pohjoisosassa, Vologdan alueen länsiosassa eli nykyisellä vepsänkielisellä alueella ja sen itänaapuruudessa (Mullonen 2002: 230) sekä Arkangelin alueen länsi- ja keskiosassa. Viimeksi mainitulla alueella tavataan myös appellatiivi *čolma* merkityksessä 'salmi' (Matvejev 2004: 316, 327). *Čolma-*appellatiivi samassa merkityksessä on tallennettu myös entisen Aunuksen kuvernementin kaakkosiosassa, mm. Kenjärven venäläismurteessa. *Čolma-*nimisten maasto-kohtien topografinen sijainti todistaa, että useimmiten nimettynä on paikka, jossa on salmi.

Neljässä tapauksessa voidaan nähdä, että nimivartalo esiintyy Karjalan nimistössä muodossa *Jolma-*, mikä saattaa kuvastaa Karjalaan lännestä tuotua ääntämystä: *Jolmosensuari* (Jolmonen, Vitsataipale), *Jolmosenkoški* (Jyvyälähti Uhtua), vaara **Jolmaniha* (Suiku Vienanmeri), *Jolmatjärvi* (Kuusiniemi Rukajärvi).⁴⁰ Tämä *č > j*-lainasubstituutiohan on ominainen Suomen Peräpohjolan murteille, joissa saamen *č*:stä saadaan *j* takavokaalien edessä ja *k* etuvokaalien edessä (vrt. *čoaigi > julku*, *čoaibmi > jolma* ja *čearru > kero*). Mielenkiintoisena esimerkkinä tässä ryhmässä on eräällä Vienanmeren saarella oleva *Елманиха*-niminen vaara (← **Jolmaniha* ← **Jolma-* ← **čoalmē*), joka sijaitsee *Salma-*nimisen salmen rannalla, mikä vuorostaan viittaa väestön mahdolliseen kaksikielisyyteen.

Käsiteltävä nimivartalo muodossa *Jolma-* esiintyy myös Suomen pohjoisosan nimistössä. Eräistä Peräpohjolan alamurteesta tunnetaankin appellatiivi *jolma*

40. Toisaalta Raja-Karjalan varsinaiskarjalaisissa murteissa sekä Vitelen livviläismurteessa tunnetaan sana *jok(k)oh*, *jokkohut* 'poron (peuran, hirvilauman, jäniksen) polku lumessa, maassa; tie, polku; ansapolku'. Niiden lainaoriginaalina on mahdollisesti saamK *čuəgkas* 'talvitie'. Tässäkin tapauksessa on havaittavissa substituutio *č > j*, mutta samalla näyttää epätodennäköiseltä, että sen taustana olisi Perä-Pohjolasta levinnyt vaikutus. Vrt. myös karj. *juovuo* 'seurata vars. porosta', *juovottua* 'kuljettaa perässä, johdattaa' ← saamP *čuovvot* 'seurata'. On mahdollista, että nämä sanat on lainattu itämerensuomeen aikakautena, jolloin kielimuodossa ei vielä esiintynyt *č*-affrikaattaa. Mainittakoon, että Raja-Karjalan livviläismurteessa sekä Aunuksen alangon nimistössä *čiekšo*-sanan vastineena on *sieksu* 'kalasääski' (← saam. **čiekčē*). Täten kysymys vaatii vielä jatkotutkimusta.

Kartta 3.
Saamelaisperäiset
paikannimi-
tyypit Karjalan
nimistössä.

● - Jäng- / Jänk-	▼ - Jaur-	— - -ncV / -nzV
○ - Ku(u)k-	▾ - Ябр- (*Jabr-)	- · - · - Elm- / Ilm-
▲ - Čolm- / Jolm-	▽ - Ярр- (*Jagr-)	
■ - Toras- / Toraz-		

merkityksessä 'salmi' (SSA). Nimivartalo on kuitenkin harvinainen muualla Suomessa sekä myös Laatokan tienoilla. Syyinä saattanee olla saamelaisen nimivartalon kääntäminen karjalaksi tai suomeksi niillä seuduilla, jotka olivat jo varhain itämerensuomalaisen väestön asuttamat. Karjalan tasavallan sydänseuduilla, jotka asutettiin myöhempanä aikana, on saamelainen nimivartalo säilynyt paremmin. Vepsäläisten asuttamilla alueillakin nimimallia tavataan vain harvoin, mikä viittaa mahdollisesti siihen, että vepsäläisten itäinen asuma-alue on asutettu verraten myöhään.

Hyvin laaja on myös *Jäng-/Jänk*-vartaloisten paikannimien levikki. Se kattaa koko Karjalan, ja lisäksi nimityyppi tunnetaan Arkangelin ja Vologdan alueella, Leningradin alueen pohjoisosissa sekä Suomen keski- ja pohjoisosassa. Nimivartalo kuuluu yleisimpiin nimistöelementteihin myös Kuolan niemimaalla (Kert 2002: 147).

► *Jängijärvi* (Riihijoki Voijjärvi), *Jängärvi* (Jyskyjärvi), *Jänkävuaara* (Luusalmi Uhtua), *Jänkäsuari* (Ilomantsi), *Jängärvi* (Himol'a Porajärvi), *Jängässuo* (Jängärvi Porajärvi), *Jänkänkangaz* (Kuudamolakši Porajärvi), *Jängäsuari* (Kl'uššinvuara Porajärvi), *Jängärvi* (Sellinkylä Paatene), *Jängänsuo* (Šalgovuara Paatene), *Jängähänjogi* (Lintujärvi), *Jängihuuhtu* (Vieljärvi), *Jängärenjärvi*, *Jängärvi* (Stekki Vieljärvi), *Jängähänjogi* (Kolatselkä), *Jangozero* (järvi; Jangozero Puutoinen).

Käsiteltävän nimivartalon sisältävät nimet ovat saamelaista alkuperää; niiden pohjana on suota tarkoittava sana **jeaŋkē*. Saamelainen maastotermi muodossa *jänkä* tai *jänkkä* on lainattu varsinaiskarjalan ja suomen pohjoismurteisiin, joissa merkitys on 'suuri suo; aukea tai paikoin matalia puita kasvava suo, neva; suoniitty' (KKS; SMA). Sana tunnetaan saamelaisena lainana myös pohjoisvenäläisissä entisen Aunuksen kuvernementin sekä Arkangelin alueen murteissa: vrt. *janga*, *jangovina* 'suuri jäkälää ja matalia mäntyjä kasvava suo; upottava kohta suossa, suonsilmä, notkelma, märkä paikka'. Suomen pohjoisosissa *-jänkä* ja *-jänkkä* on hyvin yleinen suonnimien jälkiosa, joka esiintyy nimistöissä yli 3000 kertaa. *Jänk-* ja *Jäng-* alkuisia paikannimiä esiintyy myös Keski- ja Etelä-Suomessa, jossa ne ovat nähtävästi suoria lainoja saamesta (SPNK 2007: 117).

Karjalan eri osista on tallennettu noin kaksikymmentä *Ku(u)k*-alkuista paikannimeä. Nimivartalo esiintyy pääasiassa vesistönimissä, joista suurin osa on järvien nimiä. Muut ovat saarien, salmien tai lahtien nimiä. Voidaan olettaa, että nimien pohjana on saamen kielen appellatiivi **kukkē* 'pitkä' (Lehtiranta 1989: 58). Tätä tukee kyseessä olevien maantieteellisten kohteiden pitkänomainen muoto.

► *Kuukasniemi* (Niska Oulanka), *Kuukasjoki* (Kuukasjärvi Kiestinki), *Kuukanlampi* (Jelettijärvi Kiestinki), *Kuukatsuaret* (Kiisjoki Kiestinki), *Kuukinsalmi* (Prokkol'a Vitsataipale), ? *Kukonjärvi* (Vitsataipale), *Kukut*(*termä*) (Jyvyälakši Uhtua), *Kuukuajärvi* (Kurki Paanajärvi), *Kukkamajärvi* (Uskila Voijjärvi), *Kuukkasuari* (Tunkua), *Kuukkarvi* (Prokkol'a Paatene), *Kuukonjärvi* (Sellinkylä Paatene), *Kuukkauzjärvi* (Jängärvi Paadene), *Kuukkauzjärvi* (Vaaksaus Suojjärvi), *Kukkajärvi* (Kukkajärvi Vieljärvi), *Kuukonjogi* (Suona Tulemejärvi),

Kuukasd'ärvi (Konnunkylä Leningr. alue), *Kukkahanoja*, *Ku(u)kas* (niitty; Mägriä Nekkula), *Kuujärvi* (ven. asiakirj. *Kukozero*) (Kuujärvi), ? *Kukkolovo* (pitkä järvi; Virma Vienanmeri), *Kukkozero* (järvi; Ščepina Gora Petrovskij Jam), *Kukumasozero* (järvi; Jangozero Puutoinen).

Karjalan alueella nimivartalo esiintyy foneettisissa asuissa *Kuk-*, *Kukas-*, *Kukat-*, *Kukon-*, *Kukua-*, *Kuukas-*, *Kuukkas-*, *Kuukan-*, *Kukkaus-*, *Kukkoma-* ja *Kukkamo-*. Tämän moninaisuuden takana saattaa olla useampia syitä, mm. nimivartalon etymologian hämäryys, mahdollinen kansanetymologia (sanaan *kukka* yhdistäminen?) sekä nimen siirtyminen kielestä toiseen. Voidaan myös olettaa, että useammassa nimessä on havaittavissa jokin historiallinen johdinaines.

Kartalta voidaan nähdä, että mallia tavataan sekä Karjalan pohjois- että eteläosista. Se esiintyy myös Murmanskin alueella, Leningradin alueen pohjois- ja itäosassa sekä Vologdan ja Arkangelin alueen länsiosassa (Matvejev 2004: 169). Nimityypin levikkialue ulottuu melko kauas etelään, ainakin Valkeajärvelle saakka. Nimivartalo tavataan myös Suomen nimistössä, mm. Suomen etelä- ja kaakkoisosassa (Saarikivi 2006: 202).

Saamelaista alkuperää saattavat olla myös *Toras-*, *Toraz-* (myös *Taras-*)-alkuiset vesistönnimet. Nimivartalo on melko yleinen Karjalan keski- ja eteläosissa, mutta se esiintyy jossain määrin Karjalan muillakin alueilla. Nimityyppiä tavataan myös Suomesta, Murmanskin ja Arkangelin alueelta sekä Vologdan alueen länsiosan vepsäläisalueelta.

► *Torasjärvi* (Prokkol'a Vitsataipale; Korpijärvi Vuokkiniemi), *Torassuari* (Mölkö Vuokkiniemi; Nogeus Rukajärvi), *Torazjärvi* (Roukkul'a Repola; Himol'a Porajärvi; Särgijärvi Paatene; Torazjärvi Mäntyselkä), *Torazmoine* (järvi; Soudujärvi Porajärvi), *Torazjärvet* (Kaitajärvi Suojärvi), *Torazjärvi* (Vennyr Vuohjärvi; Torasjärvi Kotkatjärvi), *Tora(s)suari* (Ruvankylä Siämärvi).

Nimivartalo esiintyy usein sellaisten järvien nimissä, jotka sijaitsevat joen uomaan nähden poikittain. Vartalo tavataan myös saarten nimissä, joissa se viittaa saaren poikittaiseen sijaintiin muihin saariin verrattuna. Tämän perusteella voidaan olettaa, että nimityypin pohjana on saamelainen sana **toarēs* merkityksessä 'poikki, poikittainen, poikkipuolinen' (saamP *doares*, saamI *toaris*, saamK *toaras*; Lehtiranta 1989: 138). Karjalassa tavataan myös *Taraz*-alkuisia paikannimiä, joista osa on *Toraz*-alkuisten paikannimien variantteja, esim. järvi *Torazmone* ~ *Tarazmone* (Soudarvi Porajärvi). On mahdollista, että saamelaisissa nimissä esiintynyttä *oa*-diftongia substituutiini itämerensuomalaisissa kielissä sekä *o*:ksi että *a*:ksi (Mullonen 2002: 270).

Varsinaiskarjalan puhuma-alueen nimistöstä on tallennettu kuusi *Jaur*-vartaloista paikannimeä, joista suurin osa sijoittuu Vienan Karjalaan. Karjalassa nimivartalo esiintyy järvien, lahtien, ojien ja soiden nimissä. Karjalan keskiosassa venäjänkielisessä nimistössä on tallennettu mm. *Jabroboloto*-niminen suo (*Jabr-* ← saam.**jävrē*), joka sijaitsee *Derevenskoje-* eli *Kylänjärven* rannalla. Samanvartaloisia nimiä esiintyy myös Murmanskin alueella ja Suomessa. Suomessa nimivartalon

levikki ei ole kovin laaja, se keskittyy pääasiassa vain maan pohjoisosiin. Näiden nimien pohjana on saamen sana **jāvrē* 'järvi' (Lehtiranta 1989: 34).

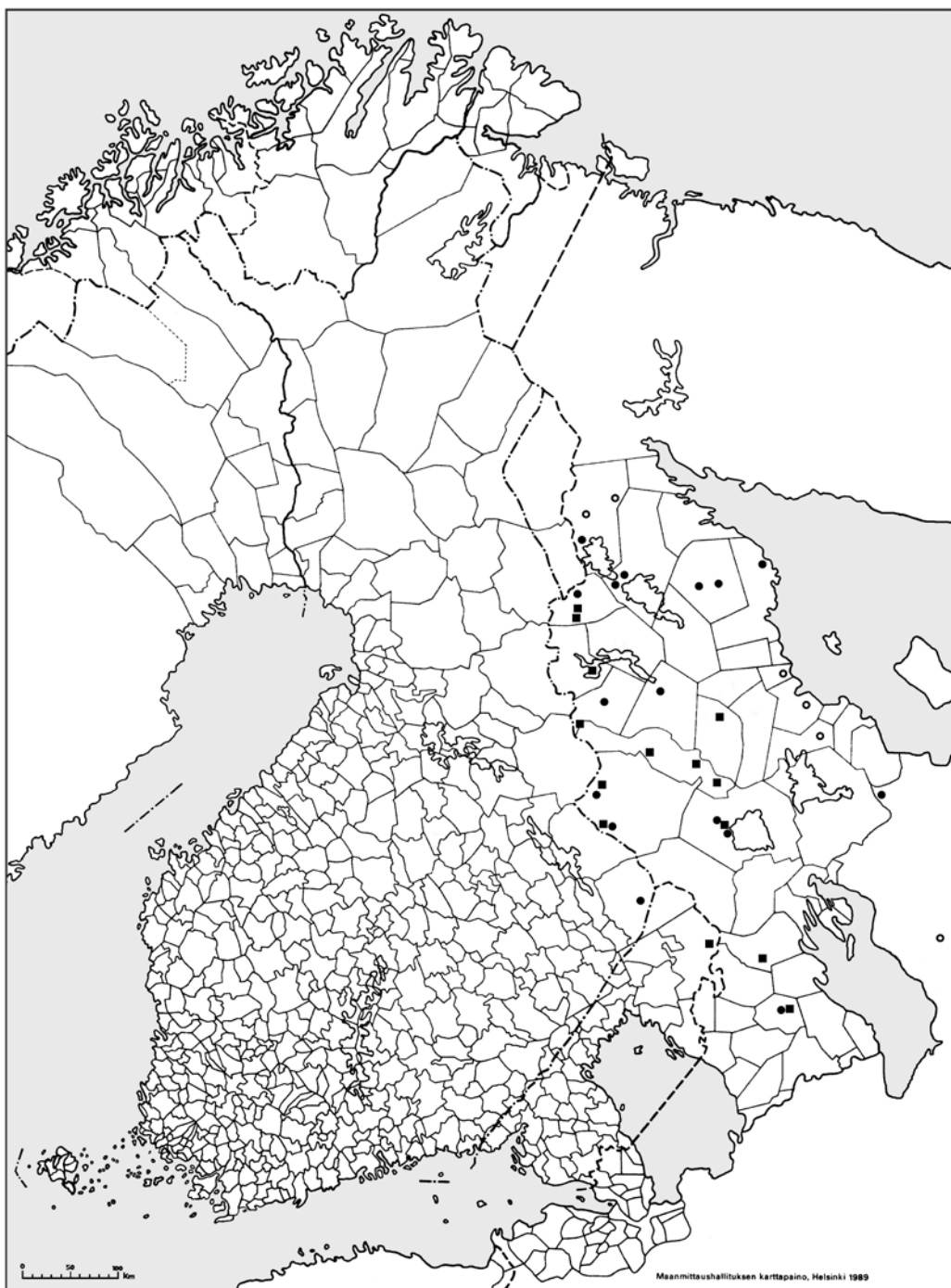
► *Jaurikankaš* (Niska Oulanka), ? *Jaurlanijoki* (Tumča Oulanka), *Jauruškangaš* (Vitsataipale), *Jaurušlakši* (Kuorilakši Paanajärvi), *Jaurumalambi*, *Jaurunvuara* (Pölkkylä, Paadane), *Jaurunselgä* (Jalovaara, Suistamo), *D'agroja* (Jašeozero Šokša), *Jabrboloto* (suo; Koikinitsi Uikujärvi).

Karjalan eteläosan vepsäläisalueella sekä Arkangelin, Vologdan ja Leningradin alueilla vastaavat nimet esiintyvät pääasiassa *Jagr*-asussa. Nimivartalon äänneasun perusteella on mahdollista olettaa, että Karjalan etelä- ja itärajan ulkopuolella puhuttu ”saamelaismurre” oli toisenlainen kuin Karjalan tasavallan alueella. Mahdollisesti kyseessä olisi ollut kielimuoto, joka sijoittui aikoinaan saamen ja volgalaisen kielten väliin. Juuri Valkeajärven tienoot ovat olleet se alue, jossa ”saamelainen” nimivartalo vaihtui ”volgalaiseksi”. Se näkyy mm. nimivartalon äänneasussa: Valkeajärvellä *Jagr*- (? ← saam. **jāvrē*), mutta kaakkoisemmalla Ylä-Volgan alueella *Jahr*-. Viimeiseksi mainitun muodon eräät tutkijat johtavat oletetusta merjalaisesta asusta (Matvejev 2001: 344).

Nimivartalon asun perusteella voidaan olettaa, että suuressa osassa Karjalaa saamelaismurteissa järveä tarkoittava sana esiintyi mahdollisesti *jaur*-muodossa, johon viittaavat sekä *Jaur*-alkuiset paikannimet että Sjögrenin 1800-luvun alussa talentama saamelaiskielinen järven nimi *Bejauri*, joka tarkoittaa Vienassa Oulangan kunnassa sijaitsevaa Pääjärveä. Voidaan samalla olettaa, että nimivartalon vähäisyys Karjalassa on selitettävissä sillä, että useissa tapauksissa paikannimen mukautuessa karjalaiseen nimistösystemiin saamelainen perusosa on korvattu itämerensuomalaisella: *jaur*- > *järv*-. Mainittakoon, että sekä saamelainen että itämerensuomalainen maastotermi palautuvat molemmat samaan suomalais-ugrilaiseen kantamuotoon (SSA).

Karjalan saamelaisperäiseen nimistöön kuuluu mahdollisesti myös *Ketk*-/*Kätk*-nimivartalo, joka esiintyy pääasiassa vesistönimissä, mm. järvien ja jokien nimissä (kartta 5). Sitä tavataan myös mäkien ja nienten nimissä. Nimien pohjana saattaa olla saamen sana **kēḍkē* 'kivi'. Sanalle ei löydy vastineita suomalais-ugrilaisista kielistä, mikä viittaa siihen, että tämä maastoappellatiivi olisi lainattu saameen mahdollisesti kadonneesta paleoeurooppalaisesta substraattikielestä. Arvellaan, että kanta-saamelaisten esi-isät pohjoiseen siirtyessään olisivat sulauttaneet itseensä Pohjois-Euroopassa asuneen alkuperäisen väestön, jonka kielestä myös **kēḍkē*-sana saattaisi olla peräisin.

► *Kätkäniemi* (Sohjanansuu Oulanka), *Kätkävuara* (Kiimaisjärvi Pistojärvi), *Kätkälambi* (Pilsjärvi Vitsataipale), *Kätkäjogi* (Vitsataipalen volosti), *Kätkäreka* (Kriitinä Vienanmeri), *Kätkälampi* (Kostamus Kontokki), *Kätkäjärvi* (Jyskyjärvi), *Kätkälakši* (Suarenpiä Repola), *Kätkärvi* (Prokkol'a Paatene), *Kätkäyzlammit* (Paatene), *Kätkäjärvi* (Ilomantsi), *Ket'kozzero* (Vorenža Petrovskij Jam; Šuikujoki Vienanmeri; Šižnä Vienanmeri).

- - Kätk-
- - Ketk- / Кетк-
- - Lusm- / Luzm-

Kartta 4. Saamelaisperäiset paikannimityypit Karjalan nimistössä.

Nimivartalo esiintyy pääasiassa vain Karjalan pohjois- ja keskiosissa; Etelä-Karjalassa se on harvinainen. *Ketk-/Kätk-*alkuisia paikannimiä tavataan myös Murmanskin alueella ja Suomessa. Tyypin levikki on merkillinen siinä mielessä, että *Ketk-* ja *Kätk-* nimivartalo puuttuu Arkangelin, Vologdan ja Leningradin alueen nimistöstä. Selityksenä voisi olla, että areaali ehkä heijastaa sellaisen saameen sulautuneen muinaisen substraattikielen puhuma-alueita, josta käsiteltävä maastotermi on lainattu saameen. Myöskään ei voi sulkea pois mahdollisuutta, että osa nimistä perustuu saamen sanaan **kētkē* (saamP *geatki*) 'ahma'.

Vastaavanlainen levikki on myös paikannimityypillä, jonka nimivartalona on *Lusm-/Luzm-* (kartta 5). Nimet perustuvat saamen sanaan **lusmē* (saamK *lu'smm*, saamI *lusme*, saamP *luspi*, *lusmi*) 'joen alkulähde (erityisesti pitkä lahti järvässä tai lahdessa; vuono, josta joki lähtee)' (Lehtiranta 1989: 70; SSA). *Lusm-/Luzm-* nimisten jokien tarkastelu osoittaa, että niitä yhdistää yksi havainnollinen ominaisuus: niiden lähtökohdassa on lahti, pieni järvi tai laajentuma.

► *Lusmankoski* (Pistojärvi), *Lusmanvuara* (Hämeh Pistojärvi), *Tarvilusma* (nurmi; Pirttilakši Vuokkiniemi), *Lusmalakši* (Miinoa Rukajärvi), *Luzmajogi* (Tunkua), *Lužmanniemi* (Omelie Repola; Ännähäine Rukajärvi), *Luzmazenlakši* (Rukajärvi), *Lužmanšuari* (Korbilakši Rukajärvi), *Lužmanjogi* (Lužma Repola), *Lužmanjogi* (Paatene), *Luzmanlahti* (Suojärvi), *Luzmand'ogi* (Nimijärvi Munjärvi), *Luzmanoja* (Peldoine Pyhäjärvi).

*Lusm-/Luzm-*vartaloisia paikannimiä tavataan Karjalan sekä pohjois-, keski- että eteläosassa. Niitä tunnetaan myös Murmanskin alueelta sekä Suomesta, pääasiassa pohjoisosasta. Sana on lainattu myös suomen kielen pohjoismurteisiin muodoissa *lusma*, *luspa* ja *luusua* (SSA).

*Lusm-/Luzm-*alkuisia paikannimiä ei löydy Karjalan itä- ja etelärajojen ulkopuolelta. Samoin kuin edellisessä tapauksessa, *lusma*-sanalla ei ole olemassa mitään selvää suomalais-ugrilaista etymologiaa. Täten kyseessä saattaa taas olla muinainen maastoappellatiivi, joka on joskus lainattu saameen seudun paleoeurooppalaiselta alkuperäisväestöltä. Voidaankin olettaa, että nimimallin levikki ehkä viittaa edellä mainitun muinaisen väestön asuma-alueeseen, jonka etelä- ja itäraja kulki joskus Karjalan tasavallan rajoilla.

On ilmeistä, että Karjalassa aikoinaan puhuttu saamen kieli ei ole ollut samantaista kuin nykyiset saamelaiskielet, vaan erosi näistä monien piirteiden osalta. Tallennetun nimistön pohjalta on mahdollista todeta sekin, ettei Karjalassakaan puhuttu "saamen kieli" ollut yhtenäinen kielimuoto. Nimistössä tavattavien sanojen paralleeleja voi löytää eri saamelaiskielten murteista. Tässä yhteydessä on hyvä muistaa, että osa nykyisessä saamelaisnimistössä laajalevikkisistä leksikaalisista aineksista esiintyy vain Karjalan keski- ja pohjoisosissa. Muilla alueilla nimistö viittaa nykyisistä saamelaiskielistä kenties huomattavastikin poikkeuksiin saamelaisiin substraattikieliin.

Kuvaava esimerkki tällaisesta tapauksesta on nimistössä esiintyvä kantasaa-
melainen *-*ńće*-deminutiivijohdinaines. Karjalassa on tallennettu kaksi geneettisesti
läheistä johdinvarianttia: *-nčV* (*-*ńće*) ja *-nža/-nza* (*-*ńdže*), joista toinen esiintyy sekä
karjalaisessa että Karjalan venäjänkielisessä nimistössä, toinen taas vain venäjän-
kielisissä vesistönimissä Äänisen seudun eteläosassa sekä Karjalan kaakkoisosassa
(mukaan lukien Arkangelin alueen itäosat nykyisen Karjalan rajalla). Vrt.

► *Ilmančisuari* (Jänkäjärvi, Porajärvi), *Korkančivuara* (Kostovaara, Oulanka),
Livončinoja (Nuozjärvi, Vieljärvi), *Lotenčansuari* (Viččataipale), **Ōlōnčē*
(ven. *Olonec*) (joki; Aunus), *Pelončozero* (järvi; Kočkamozero, Vuigajärvi),
Pizančajärvi (Puadene), *Povenča* (asutus; Povenec), *Rievenči* (lahti; Lohilahti,
Kiestinki), *Uomančijärvi* (Rukajärvi);

► *Verenža* (saari; Vodlajärvi), *Vorenža* (joen osa; Vorenža, Sumozero), *Ilemenza*
(joki; Pulozero, Sumozero), *Kolonžozero* (järvi; Kalakunda, Puutoinen),
Naglinža (koski; Vodlajärvi), *Parmanža* (joki, Njuhčozero Arkangelin alue),
Romen'ža (joki; Vorenža), Uhtinža (puro, lahti; Vodlajärvi), *Šigerenža* (puro;
Vožmogora, Vuigajärvi).

Voidaan olettaa, että *-nčV/-nžV*-areaalilla on murteellinen etnis-kielellisesti tul-
kittavissa oleva tausta. Tässä tapauksessa ainakin Äänisen tienoon itä- ja kaak-
koisosassa, mahdollisesti myös lounaisosassa, esiintynyt substraattikielen muoto
eroa johdinaineksen levikin perusteella Karjalan länsiosissa puhutusta substraat-
timurteesta. Murteiden rajana on mahdollisesti ollut joskus linja Aunuksen kannas–
Ääninen–Uikujärvi–Vienanmeri (kartta 4). Tältä rajalta pohjoiseen ja länteen käy-
tettiin vesistönimissä *-nčV*-ainesta, idässä ja kaakossa *-nžV*-ainesta, vrt. naapuri-
alueilla järvi *Pelončozero* (Kočkamozero, Vuigajärvi) – joen osa *Vorenža* (Vorenža,
Sumajärvi), myös samavartaloisia *Ilmančisuari* (Jänkäjärvi, Porajärvi) – *Ilemenza*
(joki, Pulozero, Sumajärvi).

Sama suffiksityyppi on atestoitavissa myös Suomen saamelaisperäisessä
nimistössä: vrt. *Il'mančinjärvi* (Ilomantsi), *Kuvansi(njoki)*, *Kuvansinkoski* (Joroinen),
Kuvansi (järvi, Suonenjoki/Leppävirta), *Syvänsi* (järvi, Joroinen/Jäppilä) (NA), mikä
voi osoittaa, että sekä Karjalan länsiosissa että Itä-Suomessa puhuttiin aikoinaan
yhtenäistä saamelaiskieltä tai keskenään läheisiä murteita.

Edelleen Karjalan nimistössä on edustuneena kaksi saamen kielihistorian näkö-
kulmasta mielenkiintoista paikannimipesyettä: *Ilm-* ja *Elm-*. Kyse on mahdollisesti
saman paikannimityypin kahdesta äännevariantista, jotka palautuvat kantasaa-
mahan sanaan **elmē*- 'taivas' (hypoteettisesti > *ülä*).⁴¹ Nimikantojen kieliasu antanee mah-
dollisuuden tulkita niiden levikkiä saamen kielen kehityksen eri vaiheiden valossa.

41. Semanttinen kehitys 'taivas' → 'ylä(osa)' on universaali, mitä osoittavat mm. mäkien ja kalli-
oiden *Taivas-* ja *Ilma-*alkuiset paikannimet. Ne ovat hyvin usein tietyn alueen korkeimpia ylänköjä
(Mullonen 2002: 237).

Tyyppien rajana on Karjalan alueella linja Rajakontu–Vieljärvi–Säämäjärvi–Äänisen luoteisosa–Uikujärvi–Vienanmeri (kartta 4). Linjan pohjoispuolella esiintyy *Elm*-nimikannasta muodostettuja ja linjan eteläpuolella *Ilm*-alkuisia paikannimiä. *Ilm*-tyyppiin kuuluvia nimiä tavataan myös nykyisellä Leningradin alueella ja Arkangelin alueen itäosissa, eli Karjalan tasavallan ulkopuolella, sekä yksi esiintymä Karjalassa Porajärven Jänkajärvellä, linjasta pohjoiseen ulottuvalla alueella. Vrt.

► **Elm-**: *El'midd'ärvi*, *El'mičoja* (Elmitjärvi, Vuohjärvi), *Elmyzjärvi* (Juustjärvi, Porajärvi), *Elmyzjärvi* (Suarenpiä, Repola), *Elmizjärvi* (Pääkönniemi, Jyskyjärvi), *Elmanka* (joki; Šaidoma, Kontupohja), *Ielimäzenoja* (Ahi, Tulemajärvi) jne;

► **Ilm-**: *Ilmahansuo* (Sammatus, Nekkula), *Ilmasuo* (Lumatjärvi, Kotkatjärvi), *Ilmeänluodo* (Rajakontu, Videle), *Ilmananselgy* (Iudankylä, Vieljärvi), *Ilomančinjärvi*, *Ilmolampi* (Ilomantsi), *Ilmačinvuara* (Jängjärvi, Porajärvi), *Ilmetjoki* (Ilmee, Hiitola), *Ilöntjärvi* (Sarka, Suistamo), *Ilemozero* (Čebolakša, Kontupohja), *Ilemenza* (puro; Pulozero, Petrovskij Jam).

Näin ollen tyyppin alkuvokaalin laadun perusteella voidaan puhua saamen kielen kahdesta murteesta, joista toinen (*Elm*-) oli lähellä myöhäiskantasaamen muotoa ja toinen (*Ilm*-) varhaiskantasaamea (Mullonen 2002: 241).⁴² Toisaalta kysymys vaatii kuitenkin jatkotutkimusta, koska *El*-alkuisia paikannimiä on tallennettu myös melko kaukana Karjalasta eli Arkangelin ja Vologdan alueella (Saarikivi 2006: 196–197).

7. Johtopäätökset

Arkeologisen aineiston valossa on mahdollista seurata Karjalan historiaa noin 8000–9000 vuoden taakse. Samalla on kuitenkin melkein mahdotonta sanoa, mitä väestöryhmiä alueen varhaisemmat arkeologiset kulttuurit (ennen ensimmäistä vuosituhatta eaa.) edustivat ja mitä kieltä niiden väestö puhui. Varhaisinta kielellistä kerrostumaa edustavista tuntemattomista paleoeurooppalaisista kielistä on substraattilainoja nykyisissä saamelaismurteissa ja mm. Karjalan nimistössä, jossa esiintyville vesistönimille ei useinkaan löydy vakuuttavaa saamelaista tai itämerensuomalaista etymologiaa. Voidaankin näin ollen olettaa, että aiempien arkeologisten kulttuurien piirissä asuneet tuntemattomien muinaiskielten puhujat assimiloituivat saamelaisten esi-isiin joskus ajanlaskun ensimmäisen vuosituhannen aikana.

Rautakaudella ja varhaiskeskiajalla Karjalassa kehittyi metsäsaamelainen kulttuuri. Kielitieteellisen aineiston valossa saamelaiset näyttäivät asuttaneen vielä viikinkiajalla suurinta osaa nykyisen Karjalan tasavallan alueesta sekä ilmeisesti myös naapurialueista. Karjalan saamelaisen vaiheen jäljet ovat parhaiten säilyneet

42. Ante Aikio olettaa vuorostaan, että *Ilm*-alkuiset latvavesien nimet palautuvat saamen superlatiivijohdokseen **el̥imus* 'ylimmäinen' ja yhtymä *-lm-* on kehittynyt sisäheiton kautta (Aikio 2004: 170).

karjalan, vepsän ja venäjän murteiden lainasanastossa ja erityisesti paikannimistössä. Saamelaisperäisiä paikannimiä on runsaasti sekä Karjalan keski- ja pohjois- että eteläosissa. Suurin osa niistä on suurehkojen vesistöjen ja maastokohteiden nimiä. Paikannimien pohjalta voidaan myös päätellä, ettei saamelaisväestö ollut Karjalassa yhtenäinen, toisin sanoen Karjalassa puhuttiin aikanaan nykyisistä saamen kielistä poikkeavia saamelaisia kielimuotoja. Tästä todistavat sanastossa ja nimistössä esiintyvät kielelliset ainekset, joille löytyy sanastollisia vastineita sekä nykyisten saamelaiskielten eri murteista että Karjalan rajojen ulkopuolelta (mm. Arkangelin, Vologdan ja Leningradin alueilta). On tunnettua esimerkiksi, että Pohjois-Suomessa on ollut olemassa 1800-luvulla kirjallisesti atestoitu Kemin saamelaismurre tai keminsaamen kieli (Itkonen & Äimä 1918).⁴³ Näyttää hyvin mahdolliselta, että Karjalassakin olisi voitu puhua omanlaisiaan saamen kielen muotoja. Saamelaisten lainasanojen sekä lukuisten saamelaisperäisten paikannimien olemassaolo antaa mahdollisuuden olettaa, että melkoinen osa saamelaisväestöstä on vaihtanut kieltensä karjalaksi tai venäjäksi luonnollisesti kaksikielisyyden kautta, mikä loi hyvät edellytykset sekä vanhan saamelaisnimistön että yksittäisten kielenainesten säilymiselle. Karjalan nimistössä ei ole havaittavissa kuitenkaan huomattavia eroja tämän alueen substraattinimistön oletetun saamelaiskerrostuman sanaston ja nykyisaamelaisten maastoappellatiivien välillä, mikä myös mielestäni viittaa saamelaisväestön assimiloitumiseen lähimenneisyydessä. Tiedetään, että saamelaisia on asunut Vienan Karjalan pohjoisosissa vain muutamia sukupolvia sitten. Vienan karjalaiskylien tienoilla tavataan runsaasti lappalaisiin yhdistettyjä muinaisjäännöksiä (esim. lapinkiukaat, lapinhaudat, lapinpatsaat jne.), ja kansan keskuudessa on säilynyt suullisia perimätietoja, jotka kertovat lappalaisasutuksista. Hyvin usein lappalaisiin liittyvissä perimätiedoissa ja asiakirjoissa mainitaan vieläpä samoja paikkoja. Täten kaikki yllä mainittu osoittaa, että noin 1300–1500-luvuilla itämerensuomalaiset ja venäläiset uudisasukkaat joutuivat Karjalassa vilkkaisiin kosketuksiin saamelaisen alkuperäisväestön kanssa. Saamelaisten vähittäisestä sulautumisesta kertoo sekin, että Vienan koskevissa 1500- ja 1600-luvun asiakirjoissa mainittujen saamelaisasutuksien paikalle 1700-luvulla ilmestyy samannimisiä karjalaiskyliä.

Lyhenteet

hn.	henkilönnimi	saamI	inarinsaame
ims.	itämerensuomalaiset kielet	saamK	Kuolan niemimaan saamen kielet
karj.	karjalan kieli	saamP	pohjoissaame
ksaam.	kantasaame	saamR	Ruotsin saamen kielet
pn.	paikannimi	ven.	venäjän kieli, venäjän
saam.	(jokin) saamen kieli; kantasaame		Karjalan alueen murteet

43. Kun puhutaan Kemin saamesta, sillä tarkoitetaan Kemijoen vesistön vaikutuspiirissä, esimerkiksi Sodankylässä, puhuttua saamea (ei siis Kemin seutua).

Kirjallisuus

- Agapitov & Loginov 1993 = В. А. Агапитов & К. К. Логинов: Из исторического прошлого Заонежья. – *Кижевский вестник* 2: 110–123. Петрозаводск.
- Aikio, Ante 2004: The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. – *Onomastica Uralica* 4: 159–197.
- Aikio, Ante 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. <<http://cc.oulu.fi/~anaikio/slw.pdf>> (viitattu 17.1.2012).
- Alenius et al. 2011 = Teija Alenius & Matti Saarnisto & Jussi-Pekka Taavitsainen & Juha-Pekka Lunkka: Records of Land Use and Medieval Settlement History in Vuonninen, Dvina Karelia, Northwest Russia. – *Geoarchaeology* 26: 1: 142–163.
- ASM = *Акты социально-экономической истории севера России конца XV–XVI в. Акты Соловецкого монастыря 1479–1571 гг.* Ленинград: Наука, 1988.
- ASM I = *Акты социально-экономической истории севера России конца XV–XVI в. Акты Соловецкого монастыря 1572–1584 гг.* Ленинград: Наука, 1990.
- Barsov 1868 = Е. В. Барсов: *Палеостров, его судьба и значение в Обонежском крае. С грамотами и другими письменными памятниками*. Москва: Университет. тип.
- Berner, A. 1904: A. Bernerin kirjoittama kuvaus edellisessä matkakertomuksessa esitetyltä runonkeruumatkalta Venäjän-Karjalassa v. 1872. – *Runonkerääjämme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*. Julkaissut A. R. Niemi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 109. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 492–497.
- Bogoslavskij 1909 = М. М. Богославский: *Земское самоуправление на Русском Севере в XVII веке I*. Приложение I. Москва: Издание Императорского Общества истории и древностей российских при Московском университете.
- Borenius = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Boreniuksen kokoelma II 46.
- Bubrih 1947 = Д. В. Бубрих: *Происхождение карельского народа*. Петрозаводск.
- Burov 2007 = В. А. Буров: «Памяти Филиппу игумену»: к истории первых каменных храмов Соловецкого монастыря. – *Соловецкое море* 6: 61–78. <http://solovki.info/pics/burov_20071.pdf> (viitattu 15.1.2013).
- Carpelan, Christian 2003: Inarilaisten arkeologiset vaiheet. – *Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Oulu: Inarin kunta. 28–95.
- Castrén 1904 = М. А. Castrénin kertomus runonkeruumatkastansa Venäjän-Karjalassa v. 1839 (suomennos). – *Runonkerääjämme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*. Julkaissut A. R. Niemi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 109. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 3–16.
- Černjаkova 1998 = И. А. Чернякова: *О чем не рассказал Элиас Леннрот... К истории края, где оказались сохранены и записаны эпические песни древнего народа*. Петрозаводск: Издательство Петрозаводского государственного университета.
- Černjаkova 2003 = И. А. Чернякова: Панозеро и его обитатели: пять веков карельской истории. – *Панозеро: сердце Беломорской карелии*. Петрозаводск: Издательство Петрозаводского университета. 19–41.
- Daa, Ludwig Kristensen 1870: *Skisser fra Lapland, Karelstranden og Finland*. Kristiania.
- Elo, Tiina & Sirkka-Liisa Seppälä 2011: *Vesistöjä ja vaaramaisemia. Kemijärven kulttuuriympäristöohjelma*. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Suomen ympäristö 22. Helsinki: Ympäristöministeriö.

- Engelberg, Rafael 1912: *Kansantietoja Pohjois- ja Itä-Suomesta ja Venäjän-Karjalasta*. Koonnut ja julkaissut Rafael Engelberg. Helsinki.
- Ervasti, Seppo 1978: *Kuusamon historia I*. Kuusamo: Kuusamon kunta.
- ESRS = *Этимологический словарь русского языка*. Том I, выпуск 5. Под редакцией Н. М. Шанского. Москва: Издательство Московского университета, 1973.
- Fasmer 1986 = М. Фасмер: *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Прогресс.
- Fellman, Jakob 1906: *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken III*. Helsingfors.
- Gebel 1905 = Г. Ф. Гебель: *Наша Северо-Западная окраина – Лапландия. – Русское судоходство* 1: 99–119; 10: 103–134.
- Halinen, Petri 2011: Arkeologia ja saamentutkimus. – *Saamentutkimus tänään*. Toim. Irja Seurujärvi-Kari & Petri Halinen & Risto Pulkkinen. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 130–176.
- Hansen, Lars Ivar 2011: Näkökulmia saamelaisten historiankirjoitukseen. – *Saamentutkimus tänään*. Toim. Irja Seurujärvi-Kari & Petri Halinen & Risto Pulkkinen. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 177–207.
- Hartanovič 2005 = В. И. Хартанович: Антропологический состав карельского народа (общность и специфика территориальных групп как результат межэтнического взаимодействия). – *Межкультурные взаимодействия в полиэтничном пространстве пограничного региона*. Петрозаводск: Карельский научный центр. 13–22.
- Haruzin 1890 = Н. Харузин: *Русские лопари. Очерки прошлого и современного*. Москва: Высочайше утвержденное товарищество скоропечатни А. А. Левенсонь.
- IK I = *История Карелии XVI – XVII веков в документах I / Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvulta. I*. Петрозаводск–Йоэнсуу / Joensuu–Petroskoi, 1987.
- Istorija Karelii = *История Карелии с древнейших времен до наших дней*. Петрозаводск, 2001.
- Itkonen, Erkki 1986: *Inarilappisches Wörterbuch I–III*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1986–89.
- Itkonen, T. I. 1958: *Koltan- ja Kuolanlapin sanakirja I–II*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Itkonen, Toivo & Frans Äimä 1918: Jacob Fellmanin muistiinpanot Sompion ja Kuolajärven lapin-murteista. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXX*, 30.
- Ivanov 2007 = В. И. Иванов: *Монастыри и монастырские крестьяне Поморья в XVI – XVII веках: механизм становления крепостного права*. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко.
- Janin 1986 = В. Л. Янин: Поправки и замечания к чтению берестяных грамот. – В. Л. Янин & А. А. Зализняк: *Новгородские грамоты на бересте из раскопок 1977–1983 годов*. Комментарий и словоуказатель к берестяным грамотам (из раскопок 1951–1983 годов). Москва. 220–251.
- Juvelius, J. W. 1888: *Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, O. A. 1911: *Savolaisia sukuja ja sukunimiä*. Kansanvalistusseuran kotiseutukuvauksia 14. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Karel'skij fol'klor 1949 = *Карельский фольклор*. Петрозаводск.
- KBC 1950 = *Книга большому чертежу*. Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР.

- Kert 2002 = Г. М. Керт: *Применение компьютерных технологий в исследовании топонимии*. Петрозаводск.
- Kianto, Ilmari 1923: *Vienan virroilta, Karjalan kankahilta. Matkakuvauksia*. Toinen painos. Helsinki.
- Kianto, Ilmari 1989: *Ilmari Kiannon Vienan Karjala. Erään Suur-Suomi-unelman vaiheita*. Toim. Raija-Liisa Kaksi. Keuruu.
- Kirkinen, Heikki 1988: *Pohjois-Karjalan kalevalaisen perinteen juuret*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kirkinen et al. 1994 = Heikki Kirkinen & Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo: *Karjalan kansan historia*. Porvoo: WSOY.
- Kirpичников 1984 = А. Н. Кирпичников: Приладожская лопь. – *Новое в археологии СССР и Финляндии*. Ленинград. 137–144.
- Kitti, Jouni [ei julkaisuvuotta]: *Saamelaiset eilen ja tänään*. <<http://www.elisanet.fi/kitit/jkitti/suomi/misc/set.html>> (viitattu 7.1.2012).
- Kiviniemi, Eero 1980: Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona. – *Virittäjä* 84: 319–338.
- KKR 1992 = *Karjalan rahvahan runot*. Petrozavodsk.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja*. 1–6. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1968–2005.
- KNA = Научный топонимический архив ИЯЛИ КарНЦ РАН.
- Kokkonen, Jukka 2002: *Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650–1712)*. Bibliotheca Historica 79. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korteesalmi, J. Juhani 1975: *Kuusamon talonpoikaiselämä 1670–1970. Kuusamon historia II*. Helsinki.
- Korteesalmi, J. Juhani 1996: *Pohjois-Vienan poronhoito*. Kansatieteellinen arkisto 41. Helsinki.
- Korteniemi, Markku 2009: Tornionlaakson muinaistutkimuksen ja varhais historian kysymyksiä. – Janne Ikäheimo & Sanna Lipponen (toim.): *Ei kiveäkään kääntämättä. Juhlakirja Pentti Koivuselle*. Tornio: Tornion kirjapaino. 227–240.
- Košičkin 2003 = Б. И. Кошечкин: Древние религиозные представления и обряды кольских саамов. – *Прибалтийско-финские народы России*. Отв. ред. Е. И. Клементьев, Н. В. Шлыгина. – Москва: Наука. 118–124.
- Kriničnaja & Pul'kin 1971 = Н. Криничная & В. Пулькин: Фонограммархив ИЯЛИ КарНЦ РАН 135, № 27; Фонотека, 1628/3.
- Kriničnaja 1978 = Н. А. Криничная: *Северные предания: Беломорско-Обонежский регион*. Институт языка, литературы и истории. Академия наук СССР, Карельский филиал. Ленинград: Наука.
- Krohn, Julius 1894: *Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 83. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kučinskij 2008 = Кучинский, М. Г.: *Saami Kольского уезда в XVI–XVIII вв. Модель социальной структуры*. Dieđut 2008: 2. Namar: Sámi allaskuvla. <http://brage.bibsys.no/samall/handle/URN:NBN:no-bibsys_brage_30867>.

- Kuusamon käräjät 1710 = <<http://oirula.kuvat.fi/TutkittuVaiHutkittu/KitkaJaKuusamoKara-jiaAlkaen1705.pdf>> (viitattu 12.11.2012).
- Kuz'min 2003 = Д. В. Кузьмин: Истоки форманта -šina в карельской топонимии. – *Прибалтийско-финское языкознание: Сб. статей, посвящ. 80-летию Г. М. Керта*. Петрозаводск. 63–68.
- Lappalainen et al. 2008 = T. Lappalainen & V. Laitinen & E. Salmela & P. Andersen & K. Huoponen & M.-L. Savontaus & P. Lahermo: Migration waves to the Baltic Sea region. – *Annals of Human Genetics* 72: 337–348.
- Lavonen, N. A. 1989: *Kiestingin kansanlauluja – Песенный фольклор кестеньгских карел*. Издательство Карелия. Петрозаводск.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Leontjev 1990 = П. Р. Леонтьев: *Костомукша*. Петрозаводск: Издательство Карелия.
- Leppäaho, Jorma 1935: Ns. "lapinpattahat" (Sk. "lappstolpar"). – *Kotiseutu* 1: 38–49.
- Lobanova, N. & I. Manyukhin 2002: Archaeological monuments of the Kuzova archipelago. – *Natural and Cultural Heritage of the White Sea Islands*. Petrozavodsk. 19–31.
- Lukkarinen, J. 1918: *Vienan Karjalassa*. Hämeenlinna.
- Lönnrot, Elias 1980 [1902]: *Matkat 1828–1844*. Toim. Väinö Kaukonen. Uusi laitos. Espoo: Weilin+Göös.
- Maksimov 1984 = С. В. Максимов: *Год на севере*. Архангельск.
- Matvejev 2001 = А. К. Матвеев: *Субстратная топонимия Русского Севера*. Часть I. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Matvejev 2004 = А. К. Матвеев: *Субстратная топонимия Русского Севера*. Часть II. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Mihejeva, M. 1987: *Kultasirkka*. Petroskoi.
- Minkin 1987 = А. А. Минкин: О саамских этнопонимах. – *Этническая топонимика*. Москва: МФГО СССР. 92–103.
- МРИК = *Материалы по истории Карелии XII–XVI вв.* Петрозаводск: Государственное издательство Карело-Финской ССР, 1941.
- Mullonen 2002 = И. И. Муллонен: *Топонимия Присвирья*. Проблемы этноязыкового контактирования. Петрозаводск: Петрозаводский государственный университет.
- Mullonen 2007 = И. И. Муллонен: Загадка Выга. – *Комплексные гуманитарные исследования в бассейне Белого моря*. Петрозаводск: Издательство «Острова». 200–203.
- Mullonen 2008 = И. И. Муллонен: *Топонимия Заонежья: словарь с историко-культурными комментариями*. Петрозаводск.
- Mullonen & Mamontova 2008 = И. И. Муллонен & Н. Н. Мамонтова: Топонимия как отражение этнического прошлого Сямозерья. – *История и культура Сямозерья*. Петрозаводск: Издательство Петрозаводского университета. 25–38.
- Müller 1947 = Р. Б. Мюллер: *Очерки истории Карелии XVI – XVII вв.* Петрозаводск: Государственное издательство Карело-финской ССР.
- NA = Nimiarkisto. Kotimaisten kielten keskus.
- Nevolin 1853 = К. А. Неволин: *О пятинах и погостах Новгородских в XVI веке, с приложением карты*. Записки Императорского Русского Географического Общества. Кн. 8. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.
- NIA 1679 = Научно-исторический архив Санкт-Петербургского института истории РАН. Русская секция. Кольская воеводская канцелярия. Ф. 10, Оп. 3, Ед. хр. 529.

- NIA 1710 = Научно-исторический архив Санкт-Петербургского института истории РАН. Русская секция. Кольская воеводская канцелярия. Ф. 10, Оп. 3, Ед. хр. 20.
- Nickul, K.: Petsamon saamelaisten paikannimisanastoa. Nimistöarkisto. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Nissilä, Viljo 1955: Itä-Karjalan matkanimistöä. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 35: 247–261.
- NPL 1950 = Новгородская Первая летопись. Москва–Ленинград.
- Nuutinen, Liisa 1988: *Lounaisen Ala-Satakunnan pitäjännimien etymologiat*. Suomen kielen pro-gradu tutkielma. Nimiarkisto, Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.
- Ogorodnikov 1869 = Е. К. Огородников: *Мурманский и Терский берега по книге большого чертежа*. Записки Императорского Русского Географического общества по отделению этнографии, том второй издан под редакцией действ. Члена Л. Н. Майкова, 1869 г. Санкт-Петербург: Типография Майкова.
- OIK 1957 = *Очерки истории Карелии I*. Институт языка, литературы и истории. Академия наук СССР, Карельский филиал. Гос. Издательство Карельской АССР.
- Olsen, Bjørnar 2002: Labyrinths of the North. – *Natural and Cultural Heritage of the White Sea Islands*. Petrozavodsk. 40–50.
- Ozeretskovskij 1804 = Н. Я. Озерецковский: Описание города Колы, что в Российской Лапландии. – Н. Я. Озерецковский: *Описание Колы и Астрахани*. Санкт-Петербург. 1–82.
- Paškov 2003 = А. М. Пашков: ”Житие Лазаря Муромского” в истории культуры Карелии XVIII–XX вв. – *Кижский вестник* (сборник статей) 8: 3–13.
- Pelkonen, Antero 1902: Entis-ajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta. – *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 22.
- PIOK = С. И. Кочкуркина & А. М. Спиридонов & Т. Н. Джаксон: *Письменные известия о карелах*. Петрозаводск: Издательство Карелия, 1990.
- Pirinen, Kauko 1988: *Savon keskiaika*. Savon historia I. Toinen, kokonaan uudistettu laitos. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Pitkä:Suku = [Pitkä-suvun alkuperä] <<https://sites.google.com/site/pitkasuku/suku/alkuperä>>.
- PKOP = *Писцовые книги Обонежской пятины 1496 и 1563 г.г.* Выпуск 1. Материалы по истории Карельской АССР. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1930.
- PKVP = *Писцовая книга Вотской пятины*. Временнике Моск. об-ва истории и древностей российских 11. Москва, 1851.
- PRK 1983 = *Приходно-расходные книги московских приказов 1619–1621 г.г.* Москва: Наука.
- PRP 1953 = *Памятники русского права, выпуск 2: Памятники права Великого Новгорода (XII–XV вв.)*.
- Pulkkinen, Risto 2011: Saamelaisten etninen uskonto. – *Saamentutkimus tänään*. Toim. Irja Seurujärvi-Kari & Petri Halinen & Risto Pulkkinen. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 208–270.
- Pääkkönen, L. W. 1898: Kesämatkoja Venäjän Karjalassa sekä hajanaisia kuvauksia Karjalan kansan nykyisyydestä ja entisyydestä. – *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 18.
- Pöllä, Matti 1995: *Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 635. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Pöllä, Matti 1996: Vienan Kemin suurpitäjän rajat 1590-luvulla. *Faravid* 18–19: 133–156.
- Pöllä, Matti 1997: Kiestingin seudun hallinnollinen rakenne ja asutus vv. 1590–1920. – *Karjalan heimo* 9–10: 120–123.
- Pöllä, Matti 2001: *Vienankarjalainen perhelaitos 1600–1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rebolskij kraj = Ю. А. Жуков & Н. А. Кораблев & В. Г. Макуров & М. В. Пулькин: *Ребольский край: Исторический очерк*. Науч. ред. Ю. А. Савватеев. Институт яз., лит. и истории. Петрозаводск: Кар. науч. центр. Рос. акад. наук, 2003.
- RGADA 1624 = Российский государственный архив древних актов. Ф. 96. Оп. 1. Д. 1. Л. 208–208 об.
- RGADA 1678 = Российский государственный архив древних актов. Ф. 1209. Оп. 1. Д. 8753. Л. 60 об.–71 об.
- RGADA 1680 = Российский государственный архив древних актов. Ф. 137 Тотьма, Д. 60, Л. 581–582.
- RGADA 1700 = Российский государственный архив древних актов. Боярские и городовые книги. Тотьма. Ф. 137. Д. 60. Л. 578–581 об.
- Rosén, R. 1938: Itä-Karjalan asutushistoria. – *Karjalan historia*. Historian aitta 8. Jyväskylä: Historian ystävien liitto. 46–47.
- Räisänen, Alpo 2003: *Nimet mieltä kiehtovat. Etymologista nimistöntutkimusta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saamelaiset nimet = [Virittäjässä esiintyneiden saamelaisten nimien luettelo] <http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/sanat/saa_ni.pdf> (viitattu 23.12.2012).
- Saarikivi 2002 = Саарикиви, Янне: Саамская субстратная топонимия Русского Севера с точки зрения сравнительной финно-угристики. – *Финно-угорское наследие в русском языке. Сборник научных трудов*. Выпуск 2. 94–213.
- Saarikivi, Janne 2006: *Substrata Uralica: Studies on Finno-Ugrian Substrate in Northern Russian Dialects*. Tartu: Tartu University Press.
- Saarikivi, Janne 2011: Saamelaiskielet – nykypäivää ja historiaa. – *Saamentutkimus tänään*. Toim. Irja Seurujärvi-Kari & Petri Halinen & Risto Pulkkinen. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 77–119.
- Sammallahti, Pekka 1989: *Saamelais-suomalainen sanakirja*. Ohcejohka: Jorgaleaddji Oy.
- Šaskolskij 2009 = И. П. Шаскольский & В. Е. Возгрин & Т. А. Шрадер: Грамоты великого князя Василия III сборщикам дани в лопской земле. – *Проблемы истории России и стран северной Европы от средних веков до наших дней*. Сост. В. Е. Возгрин. Санкт-Петербург: Издательство «АИК». 45–56.
- Schanche, Kjersti 2002: A brief survey of the Sami prehistory in northern Norway, focusing on changes in house morphology. – *Natural and Cultural Heritage of the White Sea Islands*. Petrozavodsk. 64–69.
- Severnųj arhiv 1825 = Список с царской грамоты, слово в слово. – *Северный архив* 17: XVIII. Санкт-Петербург, 1825.
- SGGD = *Собрание государственных грамот и договоров, Часть I*. Москва, 1813.
- SGKE = *Сборник грамот коллегии экономии*. Т. 2. Ленинград, 1929.
- Sjögren, J. A. 1861: *Aufzeichnungen über die Gemeinden in Kemi-Lappmarken*. Gesammelte Schriften, Band I. Sankt-Peterburg. 85–232.
- SMA = Suomen murteiden sana-arkisto. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

- SMIK = *Сборник материалов по истории Кольского полуострова в XVI–XVII вв.* Материалы комиссии экспедиционных исследований 28. Ленинград, 1930.
- Sparre, Louis 1930: *Kalevalan kansaa katsomassa. Muistiinpanoja Kauko-Karjalan retkellä v. 1892.* Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö.
- SPNK = Sirkka Paikkala (toim.): *Suomalainen paikannimikirja.* Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Kartta-keskus, 2007.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja.* 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
- Suorsa, Olavi 1988: Kainuulaisten vaellukset Viaan ja kalevalaisen kulttuurin säilyminen. – *Faravid* 12: 89–114.
- Tallgren, A. M. 1938: Kauko-Karjalan muinaismuistot ja esihistoriallinen asutus. – *Karjalan historia.* Historian aitta 8. Jyväskylä: Historian ystävien liitto. 9–20.
- Tegengren, Helmer 1952: *En utdöd lappkultur i Kemi lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria.* Acta academiae aboensis humaniora XIX. Åbo: Åbo akademi.
- Timonen, Vilho 1938: Kiertokäynnillä Uhtuan kylissä. – *Viena-Aunus* 12: 471–475.
- Valtionarkisto = Pohjanmaan läänin maaherrojen kirjeitä kuninkaalle. FR 64 (1736).
- Venho, Tellervo 1968: Vuonninen. – *Karjalan laulajat.* Toim. Pertti Virtaranta & Väinö Kaukonen & Matti Kuusi & Leea Virtanen. Tampere: Kirjayhtymä. 47–66.
- Vilkuna, Kustaa 1971: Mikä oli lapinkylä ja sen funktio. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 51: 201–236.
- Virtaranta, Pertti 1958: *Vienan kansa muistelee.* Porvoo: WSOY.
- Virtaranta, Pertti 1978: *Vienan kyliä kiertämässä.* Helsinki: Kirjayhtymä.
- Virtaranta, Pertti 1981: *Karjalaisia kulttuurikuvia. Ihmisiä ja elämänkohtaloita rajantakaisessa Karjalassa.* Espoo: Weilin+Göös.
- Vitov 1962 = Витов, М. В.: *Историко-географические очерки Заонежья XVI–XVII веков.* Издательство Московского университета.
- Vitov & Vlasova 1974 = Витов, М. В. & Власова, И. В.: *География сельского расселения Западного Поморья в XVI–XVIII веках.* Москва.
- Zachrisson, Inger 2002: *Sami seite in Scandinavia – The ethnological and archaeological evidence – Natural and Cultural Heritage of the White Sea Islands.* Petrozavodsk. 51–55.
- Zaharova & Korovina 2003 = Л. В. Захарова & И. А. Коровина: *Рунопевческие деревни Калевальского района Карелии.* Природное и историко-культурное наследие северной Фенноскандии. Петрозаводск.
- Zolotarjov 1930 = Д. А. Золотарев: *Карелы СССР.* Ленинград: Издательство Академии наук.
- Žukov 2003 = А. Ю. Жуков: *Управление и самоуправление в Карелии XVII в.* Великий Новгород.